

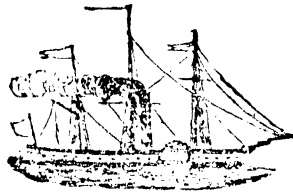
૨૦૬૧

વૃદ્ધચાણાસ્ય રાજનિતી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

બુકસેલર, જગજીવન દલપત.

અમદાવાદ.

અમદાવાદ માંથી મામાની હવેલીમાં થું પ્રીં

અને જનરલ એં કંપની પ્લીમિટ્ડના

પ્રેસમાં રસુછોડલાલ ગંગારામે છાપી

સંવત ૧૯૪૦. સને ૧૮૮૩.

ક્રિંમત ૧ રૂપિયો.

વૃદ્ધચાણાસ્ય રાજનિતી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

પુસ્તકસેલર. જગજીવન દલપત.

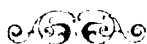
અમદાવાદ.

અમદાવાદ મધ્યે મામાની હવેલીમાં યુ. પ્રી.
અને જનરલ એ. કંપની "લીમિટેડ"ના
પ્રેસમાં રણછોડલાલ ગંગારામે છાપી

સંવત ૧૯૪૦. સને ૧૮૮૩.

કિંમત ૧ રૂપિયો.

॥ अथ वृद्धचाणाख्य. ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

श्लोक.

वृद्धचाणाख्यग्रंथस्य टीकांकुर्वेसुबोधिनी ॥

सर्वलोकोपकाराय भाषयागुर्जगच्छ्रया ॥ १ ॥

અર્થ.—પ્રથમ આ ગ્રંથની પ્રાકૃત ટીકા કરનાર સુસ લોકોને એવું સુચવે છે કે આ સંસ્કૃત ગ્રંથ કરનારે લોકોના હિત તરફ નજર રાખીને નીતી અને ચતુરાઈની જે જે ધુર્તીઓ છે તેનો સંગ્રહ કર્યો છે. પણ પ્રકૃત લોકોને સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ ન હોવાને લીધે આ ગ્રંથની પ્રાકૃત ટીકા કરીને આ સટીકગ્રંથ અને લોકોપકારને વારતે જાણ્યો છે એનો સુસ લોકો સંગ્રહ કરશે એવી આશા છે.

ગ્રંથપ્રારંભ.

પ્રણમ્યશિરસાભિષ્ણુ ત્રેલોકયાધિપતિગ્રમ ॥

નાનાશાસ્ત્રોત્કૃતંવક્ષ્યે રાજનીતિસમુચય ॥ ૧ ॥

ટીકા.—તેણે લોકોનો પાલણ કરનાર અને સમર્થ એવા વિશ્વનાથને નમસ્કાર કરીને ઘણાએક ગ્રંથોમાંથી શોધી કાઢી-
હેલી રાજનીતિ બોલું છું. ૧

અધીત્યેવંયથાશાસ્ત્રં મરોજાનાતિસતમ્ ॥

ધર્મોપદેશવિખ્યાતં કાર્યાઽકાર્યશુભાશુર્મ ॥ ૨ ॥

ટીકા.—જે માણસ બણીને અને ધર્મના ઉપદેશ વિશે

પ્રસિદ્ધ કરવાને યોગ્ય અયોગ્ય સાઠ નરસુ ઇત્યાદી શાસ્ત્ર
પ્રમાણ બાણ છે તે લોકોમાં એજ થાય છે. ૨

તદહંસંપ્રવક્ષ્યામિ લોકાનાંહિતકામ્યયા ॥

યનવિજ્ઞાનમાત્રેણ સર્વજ્ઞત્વંપ્રપદ્યતે ॥૩॥

ટીકા.—તેજ હું લોકોના હીતને વારતે બાલુંછું કે જાણ-
વાથી માણસ લોકોમાં સર્વજ્ઞતા પામે છે. ૩

મૂર્ખશિષ્યોપદેશેન દુષ્ટસ્ત્રીભરણેનચ ॥

દુઃસ્વિતૈઃસંપ્રયોગેન પંડિતોપ્યવસીદતિ ॥૪॥

ટીકા.—મુર્ખ શિષ્યને ઉપદેશ કીધાથી અને દુષ્ટ સ્ત્રીનું
પાલણ કીધાથી તેમજ દુઃખ પામતા માણસની સાથે ધ-
ણા પરિચય રાખવાથી વિદ્વાન માણસ પણ દુઃખપામેછે. ૪

દુષ્ટાભાર્યાશઠંમિત્રં મૃત્યુશ્ચોત્તરદાયકઃ ॥

સસર્પેચગૃહેવાસો મૃત્યુરેવનસંશયઃ ॥૫॥

ટીકા.—જે માણસની સ્ત્રી દુષ્ટછે અને મીત્ર ઠગછે અને
ચાકર સામો જવાબ દેનારોછે અને જેનો વાસ સાપના ઘર-
માંછે તેનું તો મૃત્યુંજ પ્રાપ્ત થયુંછે. એમાં સંશય નથી. ૫

આપદર્યેઘનંરક્ષે દ્વારાનરક્ષેદ્ધનૈરપિ ॥

આત્માનંસતતંરક્ષે દ્વારૈરપિઘનૈરપિ ॥૬॥

ટીકા.—આગળ વિપત્તી આપણે એટલા વારતે પૈશાની
સંગ્રહ કરેલા. જે સ્ત્રીનો નાશ થતો હોય તો લોભ ન કરતાં
પૈસો ખરચીને સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવું. અને જે આપણા
નાશ થતો હોય તો પૈસો તથા સ્ત્રી આપી દહને હંમેશાં
આત્મ રક્ષણ કરવું જોઈએ. ૬

આપદર્થેધનંરક્ષેત્ શ્રીમંતશ્ચક્રિમાપદઃ ॥

કદાપિચ્ચલતેલક્ષ્મીઃ સંચયોપિવિનદયતિ ॥૭॥

ટીકા.—વીપત્તી આવશે એટલા વાસ્તે પૈશાની સંગ્રહ કરવો. એવું નીતિ શાસ્ત્ર બોલે છે. પરંતુ શ્રીમંત કોઈને વિપત્તી થું કરશે એવું જો કહીએ તો કોઈ વખતે લક્ષ્મી પણ નાશ પામે છે ને ધન સંગ્રહ પણ જતો રહે છે. વાસ્તે દાન એટલે સારા માર્ગે પૈશા ખર્ચવો. એજ ધન સંગ્રહ કંઠાનું કૃણ છે. એવું નીતિ શાસ્ત્ર બોલે છે. ૭

યસ્મિનદેશેનસન્માનો નવૃત્તિર્નચલાંધવાઃ ॥

નચવિદ્યાગમોપ્યસ્તિ વાસંતત્રનકારયેત્ ॥૮॥

ટીકા.—જે દેશમાં સત્કાર નથી વત્તિ નથી તે કોઈ આંધવ પણ નથી, ને વિદ્યા પ્રાપ્ત થવાનો ઉપાય નથી, તે દેશમાં ક્ષણમાત્ર પણ રહેવું નહીં. ૮

ધનિકઃશ્ચોત્રિયોરાજા નદીવૈદ્યસ્તુપંચમઃ ॥

પંચયત્રનવિદ્યંતે નતત્રદિપસંવસેત ॥૯॥

ટીકા,—જે ગામમાં ધનવાન, અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ, રાજા, નદી, વૈદ્ય, એ પાંચ નથી ત્યાંહાં એક દાહાડો પણ રહેવું નહીં. ૯

લોકયાત્રાભયંલજ્જા દાક્ષિણ્યંત્યાગશીલતા ॥

પંચયત્રનવિદ્યંતે નકુર્યંતિત્રસંગતિમ્ ॥૧૦॥

ટીકા.—જે દેશમાં માણસના નિર્વાહિને વાસ્તે કોઈપણ ઉપાય તેમજ કોઈનું ભય, લભ્યા, દક્ષપણું દાન અને સારો આવ એ પાંચ નથી, ત્યાં ડાહ્યા માણસે રહેવું નહીં. ૧૦

જાનોલાભ્યર્થેમૃત્યા ન્વાધવાન્વ્યસનાગમે ॥

મિત્રંચાપતિકાલેશુ ધાર્યાંચવિભવક્ષયે ॥૧૧॥

ટીકા.—કોઈપણ શેવકને ગમે તે કામ કરવાને બ્યાંહાંસુધી આજ્ઞા કીધી નથી ત્યાંહાંસુધી તે શેવકની પરીક્ષા થતી નથી. વાસ્તે આજ્ઞા કરો તે વખતે તેઓ કેવાંછે તે જાણવું. આપણુ ને દુઃખ પ્રાપ્ત થયું હોય તે વખતે આપણા બાંધવો આપણને અનુકૂળ છે કે નહીં તે તે વખતે જાણવું આપણા પેલેલાના મિત્ર આપણા વિપત્તીના વખતમાં કેવાંછે તે જાણવું. બ્યાં સુધી ઐર્ધ્યછે ત્યાંસુધી સ્ત્રી પુરૂષની આજ્ઞામાં રહેછે પણ ઐર્ધ્યનો ક્ષય થયા પછી તેહના પરીક્ષા જાણવી. ૧૧

આનુરોધ્યસનંચ્યાપ્તે દુર્ભિક્ષેશતુસંકટે ॥

રાજદ્વારેસ્મશાને વયસ્તિઠનિસશંધવા ॥૧૨॥

ટીકા.—રોગ થયો હોય તે વખતે અને દુઃખનો વખતે દુકાળનો વખતે અને દુશ્મનની સાથે લઢવાની વખતે અને રાજ્ય દરબારમાં તેમજ સમશાતમાં જે આપણને નહીં હોડે તેજ ખરો બાંધવ જાણવો. ૧૨

યોધુવાળીપતિયંજ્ય અધ્રુવંપરિસેવતે ॥

ધ્રુવણિતરૂપનરૂપંતિ અધ્રુવંનષ્ટમેવચ ॥૧૩॥

ટીકા—સત્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરીને નાશવંત વસ્તુનો જે આંગીકાર કરે છે તેથી પ્રાપ્ત થએલાં સત્ય વસ્તુનાં કુળ નાશ પામેછેજ અને નાશવંત વસ્તુનો સત્ય જુદિસી જે આંગીકાર કરેછે તો તે વસ્તુ મૂળથીજ નાશવંત તેથી તે નાશ પામેછે પછી તે સેવન કરવાને એકે મળતું નથી. ૧૩

પર્યેત્કુલજાતો વિરુપામણિકન્યકાં ॥

રૂપશીલાનનીચસ્ય વિવાદોસદૃષેકુલે ॥૧૫॥

ટીકા.—બુદ્ધિવાળા પુરૂષોએ કંઠ્યા પરણવી તેને રૂપ વગેરે સારા ન હોય તો પણ ઊંચાકુળની પરણવી. ઉત્તમ રૂપ તથા સ્વભાવથી તે સંપન્ન હોય તો પણ નીચાકુળની પરણવી નહીં. વીવાહ આદી જે સમ્બંધ કરવાં તે આપણા સરખા કુળવાનની સાથે કરવાં. ૧૪

નદીનાંચનચીનાંચ શૃંગિણાંશસ્ત્રપાણિનાં ॥

વિશ્વાસોનૈવકર્તવ્યઃ સ્ત્રીસુગત્કુલેભુચ ॥૧૬॥

ટીકા.—નદીનો, નખવાળા જનાવરોનો તેમજ શીંગડાવાળા જનાવરોનો હમેશ હાથમાં શસ્ત્ર ધરનારનો સ્ત્રીનો અને રાજના કુળના માણસોનો વિશ્વાસ કોઈ દહાડો કરવો નહીં. ૧૫

વિષાદવ્યમૃતગ્રાહ્ય મમેધ્યાદપિ કાંચનં ॥

નોચાદવ્યુતમાંવિદ્યા સ્ત્રીરત્નંદુષ્કુલાદપિ ॥૧૮॥

ટીકા.—અમૃત વિષમાંથી શોધી લેવું; નરકાદી ખરાબ વસ્તુમાં સોનું પડ્યું હોય તે ઘોઈ કરીને લેવું; ઉત્તમ વિદ્યા નિચ પાસે હોય તો પણ લેવી, તેમજ કંઠ્યા સર્વ ગુણવાળી હોય તો દુષ્ટકુળમાંથી પણ લેવી. ૧૬

સ્ત્રીણાંદ્વિગુણમહારો લઙ્ગાચાપિચતુર્ગણા ॥

સાહસંસદ્ગુણંચૈવ કામશ્ચાષ્ટગુણઃસ્મૃતઃ ॥૧૭॥

ટીકા.—પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીઓનો અહાર ખમણો તેમ લગ્ન્યર પણ આરગણી તેમજ સાહસ કર્મ એટલે વિચાર કર્યાવગર કરવું તે છ ગણું વતુ તેમજ કામ પણ આઠગણો વતોછે. ૧૭
॥इति वृद्धचाणक्ये नीति ग्रंथे प्रथमोऽध्यायसमाप्तः॥

અધ્યાય ૨ જો.

અમૃતંસાહસંમાયા મુર્ખત્વમતિલોભતા ॥

અશૌચત્વંનિર્દયત્વં સ્ત્રીણાદોષાઃસ્વભાવજાઃ ॥૧॥

ટીકા.—મુઠ્ઠુ ભોલવું વિચાર વગર કામ કરવું, કપટ, મૂર્ખાઈ, ઘણો લોભ, મેન્દાપણું તેમ નિર્દયતા આ સાત દોષ સ્ત્રીઓમાં સ્વભાવીક છે. ૧

મોઝ્યમોઝનશક્તિશ્ચ રતિશક્તિર્પરાગના ॥

વિભવેદાનશક્તિશ્ચ નાલ્યસ્યતપસઃફલં ॥૨॥

ટીકા.—ભોજનના પદાર્થ છતાં ભોજન કરવાની શક્તિ હોવી. સુંદર સ્ત્રી છતાં રતી શક્તિ હોવી. ઐશ્વર્ય છતાં દાન શક્તિ હોવી. એ મોટાં પુત્રનાં મૂળ છે પુત્ર વગર એ પ્રાપ્ત થવાનાં નથી. ૨

યસ્યપુત્રોવશીમનો માર્યાહંદાનુગામિની ॥

વિભવેયશ્ચસંતુષ્ટ સ્તસ્યસ્વર્ગદ્રઘૈવહિ ॥૩॥

ટીકા.—પુત્ર જેને વશ છે તે સ્ત્રી હરિહા પ્રમાણે આલનારી છે તે ઐશ્વર્યને ડોકાણે જે હમેશ સંતોષી છે તેને અહીંઆંજ સ્વર્ગનું સુખ છે એમ સમજવું. ૩

તેપુત્રાયેપિતુર્મક્તાઃ સપિતાયસ્તુપોષકઃ ॥

તનન્મિત્રંયત્રવિશ્વાસઃ સામાર્યાયત્રનિવૃત્તિઃ ॥૪॥

ટીકા.—જે પિતૃ ભક્ત એટલે બાપની હરિહા પ્રમાણે આલે છે તેજ પુત્ર કહેવા અને મને એના થકી આગળ સુખ મળે. એવી આશા ન રાખીને પુત્રનું પાલણું કરે તેજ પિતા. જેના ઉપર સારી રીતે વિશ્વાસ રખાય તેજ

મીત્ર ને નેના યોગે સુખ મળે તેજ સ્ત્રી સમજવી.

પરોક્ષેકાર્યહંતારં પ્રત્યક્ષેત્રિયવાટિનં ॥

વર્જયેન્નાદૃશંમિત્રં ત્રિષકુંભંપયોમુખં ॥૫॥

ટીકા.—કુ મીત્રનાં લક્ષણ, સમક્ષ હેત કરી બોલે ને પછાડીથી નાશ કરે એવા મીત્ર વિષયી બરેલા અને મોઢે માત્ર દુષ છે એવા ઘડાની માફક છે વાસ્તે તેને તજવો. ૫

નત્રિશ્વસેત્કુમિત્રેચ મિત્રેચાપિનત્રિશ્વસેત ॥

કદાચિત્કુપિતંમીત્રં સર્વગુહ્યંપ્રકાશયેત ॥૬॥

ટીકા.—કુ મિત્ર ઉપર વિશ્વાસ રાખવો નહીં ને મીત્ર ઉપર પણ વિશ્વાસ રાખવો નહીં કેમકે મિત્રને કોઈ વખત ક્રોધ આવશે તો તે આપણું છાનું ઉઘાડું કરવાને ચુકવાનો નથી. ૬

મનસાચિંતિતંકાર્યં વાચાનૈવપ્રકાશયેત ॥

મિત્રેણરક્ષયેદ્ગુહ્યં કાર્યંચાપીનીયોજયેત ॥૭॥

ટીકા.—મન વડે જે કામનો નિશ્ચય કીધો છે તે કામ મોઢે બોલી પ્રસિદ્ધ કરવું નહીં જોઈએ, મસલતથી તે કામનું રક્ષણ કરવું. ને તેની શ્રુત પણ પોજના કરવી. ૭

કષ્ટંચત્વલુર્મૂર્ખત્વં કષ્ટંચત્વલુર્ધૈવનં ॥

કષ્ટાત્કષ્ટતરંચૈવ પરમેહનીવાસનં ॥૮॥

ટીકા.—મુર્ખાઈ બણી દુઃખકારક છે, તેમજ જવાની પણ દુખ કારક છે, કેમકે એને રાખવી એ બાણું મુરકેલીનું કામ છે, પરંતુ આ બન્ને કરતાં બીજાને ઘેર રહેવું, એ બાણું દુખકારક છે. ૮

શૌલેશૌલેનમાણીક્યં મૌત્રીકંનગજેગજે ॥

સાધવોનહીસર્વત્રં ચંદનંનવનેવને ॥૯॥

ટીકા.—માણિક રત એ પર્વતોમાં હોયછે અરૂં પણ બધા પર્વતોમાં હોતું નથી, હાથીમાં મોતી હોયછે પણ બધા હાથી-માં હોતાં નથી. તેમ સારા માણસો બધેજ ઠેકાણે છે એમ નથી અને સુખડનાં ઝાડો બધાજ વનમાંછે એમ પણ નથી. ૯
 પુત્રાશ્વત્રીવીધૈશીલૈર્નિયોજ્યાઃસતતંવૃધૈઃ ॥

નીતીજ્ઞાઃશીલસંપન્ના ભવંતિકુલપૂજીતાઃ ॥૧૯॥

ટીકા.—કેહા માણસોએ પોતાનાં છોકરાં હિતમ સ્વભાવ થી સંપન્ન થાય તેમ કરવું એટલે તેઓ સારા સ્વભાવ વાળા નીતિ બાણુનારા અને પોતાના કુળમાં પુણ્ય થશે. ૧૦
 માતાવૈરૈપીતાશત્રુર્વાલોચેનનપાદચતે ॥

સધામધ્યેનશોભંતે હંસમધ્યેવકાયથા ॥૧૧॥

ટીકા.—જે માબાપોએ પોતાનાં છોકરાંએને બહુબ્યાં નથી તે માબાપો દુશ્મન છે એમ સમજવું. જેમ હંસમાં બધા શોભતો નથી તેમ વિદ્વાનોની સભામાં એ અ વિદ્વાન શોભતો નથી. ૧૧

લાલનાદ્બહવોદોષા સ્તાડનાદ્દહવોગુણાઃ ॥

સ્માતપુત્રંચશીર્ષ્યંચ તાડયેન્નતુલાલયેત ॥૧૨॥

ટીકા.—મીઠાં બાણુ આજ્ઞોગનાદિકે કરને છોકરાંનાં લાડ કરવાં. તેથી માતા પીતાને ધણો દોષછે. મોટા પુત્રનાં તથા શિષ્યનાં લાડ ન કરતાં તેમને તાડન કરવું જોઈએ. ૧૨

શ્લોકેનવાતદર્દેન તદર્ધાર્થાક્ષરેણચ ॥

અવધ્યંદીવસંકુર્યા દાનાધ્યયનકર્મભિઃ ॥૧૩॥

ટીકા.—એક શ્લોક અથવા અર્ધો શ્લોક અથવા એક પાદનહી તો એક અક્ષર પણ દરેક દહાડે બાણુઓ બોલ્યો

તેજ પ્રમાણે દાન અધ્યનાદીક કર્મ કરવાં જોઈયે, દહાડો અર્થ ગમાવવો નહીં જોઈયે. જે દહાડે કંઈ પણ સારો ઉદ્યોગ કીધો નથી તે દહાડો વંધ્ય છે. વાગતે કંઈ પણ સારો ઉદ્યોગ કરવો જોઈયે. ૧૩

કાંતાવિયોગઃસ્વજનાપમાનોરણસ્યશેષંકુનૃપસ્યસેવા ॥
દરીદ્રભાવોવીપમાસભાયવીનાભીનૈતૈવદહંતીકાયા ॥૧૪

ટીકા.—આનો વિયોગ, આપણાં માણુમ પાસેથી અપમાન બહાઈમાં રહેતો પોણો દુષ્ટ રાજાની સેવા દાનદ્રવ્ય, વિશ્વમ સભા(એટલે જે સભામાં નાના મોટાની બધરથા નથી તે સભા) એવાં છ પ્રકારનાં દુઃખ માણુસને પ્રાપ્ત થયા છતાં અગ્નિવગર શરીર બળે છે. ૧૪

નદીર્તોચેચૈવૃક્ષાઃ પરમેહેસુકામીની ॥

મંત્રીહીનાશ્વગજાનો શીઘ્રનશ્યંત્યસંશયો ॥૧૫॥

ટીકા.—નદિના કાંઠાના ઝાડ અને બીજાને ઘેર જનારી જવાન સ્ત્રી અને પ્રધાન વગરનો રાજા એ જનદીથી નાશ પામે છે એમાં સંશય નથી. ૧૫

બલેવીદ્યાચવીપ્રાણાં ગજાંસૈન્યંવલંતથા ॥

બલંવીતંચૈશ્યાનાં સૃદ્રાણંચકનીટીકા ॥૧૬॥

ટીકા.—આત્માણુનું બળ વિદ્યા, રાજાનું બળસેના. વાણીયાનું બળ દ્રવ્ય, અને સંદ્રનું બળ શેવા, આ બળવગરનાં જે છે તે શોભતાં નથી. ૧૬

નીર્ધનંપુરુષેવૃક્ષ્યા પ્રજાભયંનૃવંત્યજેત ॥

સામ્યતિકલંવૃક્ષં મુક્તાચાભ્યાગતાગૃહં ॥૧૭॥

ટીકા.—દ્રવ્યવગરના પુરુષને વૃક્ષ્યા ત્યાગ કરે છે પા-

લનાદી શક્તિવગરના રાજાનો પ્રાન ત્યાગ કરેછે, કૃષ્ણવગરના ગ્રાહનો પક્ષી ત્યાગ કરેછે, જે ઘેર જમ્યા હોય તે ધરનો અભ્યાગત ત્યાગ કરે છે. ૧૭.

ગૃહીત્વાદક્ષીણાંત્રીપ્રા સ્ત્યજંતીયજ્ઞમાનકં ॥

પ્રાપ્તવીદ્યાગુરુંશીષ્યા દમ્ધારણ્યમૃગાસ્તથા ॥૧૮॥

ટીકા.—પ્રાપ્ત ગુ જન્માન પાસેથી દક્ષણા લેઇને પછી તેને છોડે છે. શિષ્ય ગુરુ પાસે વિદ્યા લેઇને ગુરુને છોડે છે હરણ બળતા વનને છોડીને જતાં રહે છે આ શ્લોકનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્યાં સુધી કોઇને કોઈ પાસેથી કંઈ મળવાનું હોય છે ત્યાંસુધી તે તેના પાસે રહે છે ને તે મળવા પછી તેનો ત્યાગ કરીને બીજે ઠેકાણે જાય છે. ૧૮

દુરાચારોદુરાદૃષ્ટી દુરાવાશીચ્છદુર્જનઃ ॥

યન્મૈત્રીક્રીયતેપૂસાં નરઃશીઘ્રંત્રીનસ્યતી ॥૧૯॥

ટીકા.—જેનું આચરણ ખરાબ, જેની દૃષ્ટી પાપી, અને ખરાબ જગાએ રહેનારો સર્વ લોકોમાં દુષ્ટ એવાની સાથે જે મૈત્રી કરશે તે નાશ પામશે. ૧૯

સમાનેશોભતેપ્રીતી રાત્રીસેવાચશોભતે ॥

વાણીજ્યંત્યવહારેસુ સ્ત્રીદીવ્યાશોભતેગૃહે ॥૨૦॥

ટીકા.—સરખા ઉપર પ્રીતી કરવી શાભે છે, રાત્રાની શેવા કરવી શાભે છે બ્યવહારમાં વાણીયાવટુ શાભે છે ને સુંદર સ્ત્રી ઘરમાં શાભે છે. ૨૦

॥૬તી વૃદ્ધચાણાક્યે નીતીપ્રંથે દ્વીતીયોધ્યાય સમાપ્ત॥

અધ્યાય ૩ જો.

કસ્યદોષકુલેનાપી વ્યાધીનાકેનપીડીતઃ ॥

વ્યસનંકેનનપ્રાપ્તં કસ્યસૌખ્યંનાંરંતરં ॥૧॥

ટીકા.—આ લોકમાં દોષવનાનું કોનું કુળ છે, જેને રોગ નહિ થયા હોય એવું કોણ છે; સંકટ નહિ આવ્યું હોય એવું કોણ છે હમેશ સુખ કોને છે દોષ રોગ સંકટ એ વનાનો ને હમેશ સુખી એવા એક આત્મા છે. ૧

આચારઃકુલમાख्याતી देशमाख्यातीभाषणम् ॥

संभ्रमःस्नेहमाख्याती यपुराख्यातीभोजनंम् ॥૨॥

ટીકા.—કુળમાં પ્રસિદ્ધ થવાને માત્ર કુળાચાર છે દેશમાં પ્રસિદ્ધ થવાને એક ઉત્તમ ભાષણ છે સ્નેહને પ્રસિદ્ધ કરવાને મોહ છે, દેહને પુષ્ટ કરવાને ભોજન છે. ૨

सुकुलेयोजयेत्कन्या पुत्रंवीद्यासुयोजयेत् ॥

व्यसनेयोजयेच्छत्रु मोष्टंधर्मेणयोजयेत् ॥૩॥

ટીકા.—કન્યા આપવી તે ઉત્તમ કુળ જોઈને આપવી જોઈએ પુત્રને વિદ્યાભ્યાસ વિષે હમેશ એજવો શત્રુને હમેશ સંકટમાં નાખવો ને આપણને જે પ્રીય વસ્તુ હોય તે ધર્મને ઠેકાણે પોજવી. ૩

दुर्जनस्यचसर्पस्य वरंसर्पोनदुर्जन ॥

सर्पोदंशतीकालેन दुर्जनसुपदेपदे ॥૪॥

ટીકા.—દુર્જન અને સર્પ એ બેમાં સાપ સારો છે કેમકે સાપ કોમકળ વખતે દંશ કરશે પરંતુ દુર્જન ધડીએ ધડીએ મર્મમાંવાગે એવાં બાણ મારશે. ૪

एतदर्थकुलीनानां नृपाःकुर्वतीसंग्रहं ॥

आदीमध्यावसानेषु नृत्यजंतीचनेनृपं ॥५॥

ટીકા.—કુર્જન ઘણા ધાતકી છે, વારંતે રાજ્ય લોકો સા-
રા કુળવાળાનો સંગ્રહ કરે છે કેમકે તેઓ હમેશ સંકટમાંથી
રાજાનું રક્ષણ કરે છે ને છોડીને જતા નથી. ૫

प्रलयेभीन्नमर्यादा भवन्तीकीलसागराः ॥

सागराभेदमीछन्ती प्रलयंपीनसाधव ॥६॥

ટીકા.—સમુદ્ર પ્રલયની પેઠેલાં શાંત હોયછે તેજ પ્રલયની
વખતે મર્યાદા છોડેછે તેમજ સાધુ હમેશ સાંતજ હોયછે, પ્રલ-
યની વખતે પણ મર્યાદા છોડતા નથી એટલાં સાંતજ હોયછે. ૬

मूर्खस्तुपरीहर्तव्यः प्रत्यक्षोद्विषदःपसूः ॥

भीयतेवाक्यशल्पेन अद्रशंकटंकोयथा ॥७॥

ટીકા.—મૂર્ખને હમેશ હાથો રાખવો તેની સાથે કોઈ
દીવશ પણ સંબંધ રાખવો નહિ કેમકે તે એ પત્થનો પશુજ
છે જેમ કાંટા આંધળાને ભેદ કરે છે તેમ તે પોતાના પા-
ગ્યાણથી બધાને ભેદ કરે છે. ૭

रूपैवैनसंपन्ना वीशालकुलसंभवा ॥

वीद्याहीना नशोभन्ते नीर्गद्याडषकीश्रुका ॥८॥

ટીકા.—સ્વરૂપથી અને જીવનનીથી સંપન્ન છે અને સાસા
કુળમાં ઉત્પન્ન થયેછે તોપણ જ્યે વિક્ષાસંપન્ન નથી તો તે સુખ-
ધીવીનાનાં પુણ્યવાળા આખરાના અડીની માફક શોભતો નથી.

कोकीलान्नास्वरोरुपं यातीब्रह्मंतथर्षस्त्रियां ॥

वीदारुपंकुरुपाणां क्षमारुपंनपस्वीनां ॥९॥

ટીકા.—કોકીલાનું રૂપ તેનો સ્વરજ છે તે સ્વરવડે બધાને મોહીત કરી નાખે છે. સ્ત્રીનું રૂપ પતીવ્રતા એવું છે. એટલે પતિના શેવા કરવી એજ છે. કુરૂપ માણસનું સ્વરૂપ વિદ્યા છે તેઓ વિદ્યા વડે શામે છે. તપ કરનારા જોગી લોકોનું ક્ષમા એજ રૂપ છે. તેઓ ક્ષમાથી બધું જીતે છે. ૯

ત્યજેદેકંકુલસ્યાર્યે ગ્રામસ્યાર્યેકુલંત્યજેત ॥

ગ્રામંજનપદસ્યાર્યે આત્માર્યેવૃથોવીત્યજેત ॥૧૦॥

ટીકા.—એક માણસના રક્ષણથી જો આપ્પા કુળનો નાશ થતો હોય તો તે માણસનો ત્યાગ કરવો ને તે કુળનું રક્ષણ કરવું. એક કુળથી જો આપ્પા ગામનો નાશ થતો હોય તો તે કુળ ગામમાંથી કઠાડી નાખવું. ને ગામનું રક્ષણ કરવું. એક ગામના યોગે કરીને જો આપ્પા દેશનો નાશ થતો હોય તો તે ગામ કાઢી નાખવું. ને દેશનું રક્ષણ કરવું. જો આત્માનો પોતાનો નાશ થતો હોય, તો પૃથ્વી છોડી દેવી ને આત્માનું (પોતાનું) રક્ષણ કરવું. ૧૦

उत्तोगान्नास्तिदाग्निं जपतेनास्तिपातकं ॥

मौनेचकलहेनास्ति नास्तिजागरतोभयं ॥૧૧॥

ટીકા.—ઉદ્યોગ કરનારાને દરીદ્રતા પ્રાપ્ત થતી નથી. હ-મશ પરમેશ્વરનું નામ લેનાર પાતકમાં બંધ થતો નથી. મૌન ધારણ કરનારને કશુંયે પ્રાપ્ત થતો નથી. અને જાગનારાને બમ પ્રાપ્ત થતું નથી. ૧૧

अतिरूपेणवैसीत्य अतिगर्वेणरावणः ॥

अतिदामबलिर्देवस्य अतिसर्वत्रबर्जयेत् ॥૧૨॥

ટીકા.—સીતા ધણી રૂપવતી હતી વારતે તેને રાવણ

બધી ગયો હતો. રાવણને પણ ધણી ગર્વ થયો હતો વાસ્તે તેની નાશ થયો અને બળી રાજ્યએ ગુરુ વચન ન માનીને ધણુંજ દાન કીધું તેથી તે સ્થાન ભ્રષ્ટ થયો વાસ્તે કંઈ પણ વાત ધણી કરતી નહી. કરશે તો તે નાશ પામશે. ૧૨

કોહિભારસમર્થાનાં કિંદરંબ્યવસાયિનાં ॥

કોવિદેશઃસુવિદ્યાનાં કઃપરઃપ્રિયવાદિનાં ॥૧૩॥

ટીકા.—સમર્થને કાંઈ પણ વાત કરવાને અશક્ય નથી. વેપારીને કાંઈપણ વસ્તુ આધી નથી. વિદ્વાન માણસને કોઈ પણ દેશપરદેશ નથી. મીઠું બોલનારને કોઈપણ શત્રુ નથી. ૧૩

એકનાપિસુવૃક્ષેણ પુષ્પિતેનસુગંધિના ॥

વાસિનંતદ્વનંસર્વં સુગુત્રેણકુલંયથા ॥૧૪॥

ટીકા.—વન ધણું મોટું છે તો પણ એક સુગંધી પુષ્પ-વાળા ઝાડથી સુગંધીવાળું અને શોભાયમાન થાય છે તેજ પ્રમાણે એક સારો છોકરો હોય તો તેના વડે બધું કુળ શોભાયમાન થાય છે ૧૪

એકનસુવૃક્ષેણ દહ્યમાનેનવન્હિના ॥

દહ્યતેનદ્વનંસર્વં કુપુત્રેણકુલયથા ॥૧૫॥

ટીકા.—અરણ્ય મોટું વિશાળ છે અને ધણું એક પુલ્લ વાળા ઝાડોથી સંપન્ન છે પણ જો એક સુકું ઝાડ અગ્નિ-થી બળતું હોય તેથી જ્વલે એક કુપુત્રથી આપું કુળ બળી જાય છે તે પ્રમાણે આપું વન બળી જાય છે. ૧૫

એકનાપિસુપુત્રેણ વિદ્યાયુક્તેનસાધુના ॥

બાલ્હાદિતંકુલંસર્વં યથાચંદ્રેણસર્વરી ॥૧૬॥

ટીકા.—વિદ્વાન જતાં સાધુ એવા એક પુત્રથી સંપૂર્ણ

કુળ આનંદ યુક્ત થાય છે જેમ રાત્રી ચંદ્રથી શોભાવમાન
અને સર્વ લોકોને આનંદ આપનારી થાય છે. ૧૬

કિંજાતૈર્વહુભિઃપુત્રૈઃ શોકસંતાપકારકૈઃ ॥

વર્ગમેકઃકુલાલંબી યત્નવિશ્વામ્યતેકુલં ॥૧૭॥

ટીકા.—શોક સંતાપ કરાવનારાં છોકરાં થાય તે શા કા-
મનાં? પણ કુળનો અવલંબી એટલે પાલણુ પોષણ કરનાર
ને જેના આગ્રે કરીને બધું કુળ સુખ પામે છે એવા એક
હોય તે બધાથી સારો. ૧૭

લાલયેત્ત્વંચવરણાણિ દશવરણાણિતાડયેત ॥

પ્રાપ્તેતુષોઢશંવર્ષે પુત્રંમિત્રસમાચરેત ॥૧૮॥

ટીકા.—પુત્રનાં લાડ તેનાં જન્મ દહાડાથી પાંચ વર્ષસુધી
કરવાં પછી દશ વર્ષ લગી તેના બણવા વિષે યત્ન કરવાં ને
સોળમું વર્ષ થાય એટલે મીત્ર પ્રમાણે માનવો. ૧૮

ઉપસર્ગેન્યચક્રેચ દુર્મિંક્ષેચભયાવહે ॥

અસાધુજનસંપર્કેયઃ પલાયેત્સજીવતિ ॥૧૯॥

ટીકા.—ઉપવર્ગ એટલે પીડા પ્રાપ્ત થયા છતાં પરચક્ર
એટલે શત્રુની સેના આપણાપર આવ્યા છતાં ને ભયંકર
દુકાળ પ્રાપ્ત થયાં છતાં દુષ્ટ માણસનો સંગ પ્રાપ્ત થયા છતાં
આટલા પ્રસંગમાં ને પલાયણ કરે છે એટલે નાશી બધ
તેજ જીવે છે. ૧૯

ધર્માર્થકામ્યોક્ષેષુ યસ્યકોપિનવિશતે ॥

મૃતતુલ્યઃસવિજ્ઞેય સ્તસ્યઐન્મનિર્થકં ॥૨૦॥

ટીકા.—દરેક જન્મને વિષે જોને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારમાંથી એકે સાધ્યું નથી તેનું જન્મ બ્યર્થ સમજવું. જગતમાં આવીને જોણે પોતાનું સાર્થક નથી કીધું તેનું મરણજ સમજવું. ૨૦

મૂર્ચ્ચાયત્રનવૃજ્યંતે ધાન્યંપત્રસુસંચિતમ્ ॥

દાંપત્યકલહોનાસ્તિ તત્રશ્રીઃસ્વયમાગતા ॥૨૧॥

ટીકા.—જે ઘેર મૂર્ખનો સત્કાર થતો નથી. જે ઘરમાં હમેશ ધાન્યનો સંગ્રહ છે. અને સ્ત્રી પુરુષની વચ્ચે કલહ નથી તે ઘેર લક્ષ્મી પોતેજ આવીને રિયર રહે છે. ૨૧
इति वृद्धचाणख्यं नीतिग्रंथं तृतीयोऽध्याय समाप्त ॥

અધ્યાય ૪ થો

આયુર્કર્મચત્રિતંચ વિદ્યાનિધનમેવચઃ ॥

પંચૈતાનિહિસૃજ્યંતે ગર્ભસ્થસ્યૈવદેહિન ॥૧॥

ટીકા.—આવર્દા, કર્મ દ્રવ્ય, વિદ્યા અને મરણ આ પાંચ પ્રાણી જ્યારે ગર્ભમાં હોય છે ત્યારે બ્રહ્મદેવ તેને કપાળે લેખેછે. ૧

સાધુભ્યસ્થેનિવર્તંતે પુત્રમિત્રાણિબાંધવા ॥

યચતૈઃસહગંતારસ્ત દુર્માત્સુકૃતંકુલંચ ॥૨॥

ટીકા.—જેની પાસે પુત્ર મિત્રાદિક હોય છે તે સાધુ બન્યા પછી પુત્ર મિત્રાદિક તેનાથી દુર રહે છે જે તેની પછવાડે તેની સાથે જાય છે તેનું સત્પર્યવસન વડે બધું કુળ પુન્યાણુ થાય છે. ૨

દર્શનધ્યાનસંસ્યશૈ મત્સીકુર્મીચપક્ષિણી ॥

શિશુંપાલયતેમિત્યં તથાસઙ્ગનસંગતિઃ॥૩॥

ટીકા.—દર્શન, ધ્યાન, રપર્શ વડે માછલી કાળબણ તેમ જ પક્ષણ પોતાના બાળકોને પાળે છે તેજ પ્રમાણે સાધુ દર્શનાદીક વડે દીન માણસોનું રક્ષણ છે. ૩

યાવતસ્વસ્થાસ્યયંદંહો યાવન્મૃત્યુશ્ચદૂરતઃ॥

તાવદાત્મહિતંકુર્યાત પ્રાણાંતેકિંકરીપ્યતિ ॥૪॥

ટીકા.—ગ્યાંસુધી આ દેહ રોગવનાતી છે અને આપણા હાથમાં છે અને મરણ દુર છે ત્યાં સુધી માણસે પોતાનું હિત કરવું જોઈએ મરણ કાળ પાસે આવ્યા પછી હિત કેમ થશે. ૪

કામધેનુગુણાવિદ્યા અકાલેફલદાયિની ॥

પ્રવાસંમાતૃસદશી વિદ્યાગુલ્પંધનંસ્મૃતમ ॥૫॥

ટીકા.—વિદ્યાના ગુણ કામધેનું ગાયતી માફક છે વિદ્યા અકસ્માત કૃષ્ણ આપે છે. મુઆફરીમાં વિદ્યા મા પ્રમાણે પોષણ કરે છે. તેથી કરીને વિદ્યાએ ગુણ ધન છે ૫

एकोऽपिगुणवानपुत्रो निर्गुणैश्चशतेरपि

एकश्चंद्रस्तमोहंति नचतारासहस्रश ॥६॥

ટીકા.—ગુણવાન એકજ પુત્ર હોય તો તે ધણાં કરતાં સારો જાણવા. ગુણ વનાના સો પુત્ર હોય તો તે બર્થ છે. એ ત્રિષે દૃષ્ટાંત એક ચંદ્ર બધા અંધકારનો નાશ કરેછે પણ હજારો તારા જરાપણ અંધકાર દુર કરતા નથી વાસ્તે તેઓ અહી નકામા છે. ૬

મૂર્લશ્ચિરાયુર્જાતોઽ પિતસ્માઙ્જાતોમૃતોવરઃ॥

મૃતઃસંચાલ્યદૂઃખાય યાવડ્જીવંજડોદહેત ॥૭॥

ટીકા.—મુર્ખ પુત્ર ધણા કાળ સુધી જીવનારો થયો હોય તેના કરતાં જનમીને તરતજ મરણ પામ્યો હોય તે સારો કેમકે આ થોડાજ કાળ સુધી દુઃખ આપનારો થાય છે, પરંતુ પેલો મુર્ખ ધણા કાળ સુધી જીવનારો જ્યાંસુધી જીવે છે ત્યાં સુધી જીવને બાળે છે. ૭

કુપ્રામવાસઃકુલહિનસેવા કુમોજનં ક્રોધ

મૂર્લશ્ચભાર્યા પુત્રશ્ચમૂર્લો વિધવાચકન્યાચિનાઽ

પ્રિનાપટપ્રદહંતિકાણં ॥૮॥

ટીકા.—પ્રરાગ ગામમાં રહેવું, નાચ કુળવાનની શ્રવા કરવી. પ્રરાગ અન બાવું, હમેશ ક્રોધ વાળું મોહ છે એ વી સ્ત્રી છોકરો મુર્ખ અને છોકરી વિધવા આ જ અગ્નિ વના શરીરને બાળે છે. ૮

કિંનયાક્રિયતેવેન્વા યાનદોઘ્નીનગુર્વિણી ॥

કોઽર્થઃપુત્રેજાતેન યોનિદ્વિદ્વાનભક્તિમાન ॥૯॥

ટીકા.—જે દુધ પણ આપતી નથી ને ગાબણી પણ થતી નથી એવી ગાયનો શા ઉપયોગ. તેમ વિદ્વાને નથી ને ભક્તિવાળો પણ નથી એવા છોકરાનો શા ઉપયોગ. એથી દુઃખ માત્ર ઉત્પન્ન થશે. ૯

સંસારતાપદગ્ધાનાં ત્રયોવિશ્રાંતિહેતયઃ॥

અપત્યચકલત્રંચ સતાસંગતિરેવચ ॥૧૦॥

ટીકા.—સંસારના તાપથી બળી ગએલા માણસોને મુ

ખના ત્રણ વિષય છે. એક તો સુંદર છોકરું બીજુ હાશ્ય મુખી સુંદર સ્ત્રી, ત્રીજુ સાધુની સંગતી. આ ત્રણમાં સત સંગતી એટ છે. કેમકે, તેના યોગે કરીને આ લોકમાં સુખ પ્રાપ્ત થઈને મુક્તિ પણ મળે છે. ૧૦

સકૃંજ્જલપંતિરાજાનઃ સકૃંજ્જલપંતિપંઢિતાઃ ॥

સકૃતકન્યાપ્રદિયંતે ત્રીણ્યેતાનિસકૃતસકૃતા ॥૧૧॥

ટીકા.—રાજા અને પંડીત એ બંને ને કંઈ બાલવાનું તે વિચાર કરીને એક વખત બાલે છે ને તેઓ પોતાનું બાલેલું વાક્ય ફેરવી નાખશે તો જુદું બાલનારને શિક્ષા કરીને સારો ઉપદેશ કરવા એ તેઓમાં કેમ સંભવે. કન્યા આપવી તે સારૂ કુળ યુણ દોષાદીનો પહેલેથી વિચાર કરીને આપવી. વીરાહ પછી યુણ દોષનો વિચાર કરવો ઉપયોગી નથી કેમકે તેનું પુનર્દાન થતું નથી. રાજાનું બાલવું, પંડીતનું બાલવું અને કન્યાનું એ ત્રણે એક વાર ન થાય છે. ૧૧

एकाकिनातपोद्वाभ्यां पठनंगायनं त्रिभिः

चतुर्भिर्गमनेक्षेत्रं पंचभिर्वहुभीरणे ॥ १२ ॥

ટીકા.—તપ એક જણેજ કરવું, બે જણાએજ બાલવું ત્રણ જણેજ ગાયન કરવું. કાંઈ જવું તો ચારજણે જવું એતરમાં પાંચ જણેજ કામ કરવા જવું અને યુદ્ધ કરવા બેજણાએજ જવું જોઈએ. ૧૨

साभार्यायाश्रुचिर्दक्षा साभार्यायापतिव्रता ॥

साभार्यायापतिप्रीता साभार्यासत्यवादिनी ॥ १३ ॥

ટીકા.—જે પવીત્ર કર્મોને વિશે ચતુર, સાવધ પ્રતિવૃત્તા જેની સ્વામી ઉપર ધણી પ્રીતી છે, અને સત્ય બોલનારી સ્ત્રી છે તેજ સ્ત્રી એટલે પોષણ કરવાને લાયક છે. ૧૩

અપુત્રસ્યગૃહંસૂન્યં દિશઃશૂન્યંસ્વબાંધવા. ॥

મૂર્ખસ્યહૃદયંસૂન્યં સર્વશ્રુન્યંદરિદ્રતા ॥૧૮॥

ટીકા.—પુત્ર વગરનાનું ઘર શોભતું નથી બાઈ વમર-નાની દિશા શોભતી નથી. મુરખનું હૃદય શૂન્ય હોય છે ને જ્ઞાન જેના -હૃદયમાં નથી તે -હૃદય શોભતું નથી. દરિદ્રતા સર્વત્ર શૂન્યજ સમજવી કેમકે જે શ્રીમંત હોય છે તે જો નિર્મુણ હોય તો પણ તેને લોકો ડાહ્યો ચતુર સુંદર ઇત્યાદિ બોલે છે. બધા ગુણો ધનને આશ્રે રહેછે વાસ્તે દરિદ્રિ મુણવાળો ને ચતુર હોય તો પણ તે દરિદ્રતા વડે શોભતો નથી વાસ્તે તે સર્વ શૂન્ય છે એમ સમજવું. ૧૪

અનભ્યાસેત્રિવિંશત્ત્રય જીર્ણેભોજનંવિષમઃ ॥

દરિદ્રસ્યત્રિવિંશત્ત્રયો વૃદ્ધસ્યત્રયોત્રિવિષમઃ ॥૧૯॥

ટીકા.—જેને અભ્યાસ નથી તેને શાસ્ત્ર મુલબ જ્ઞતાં વિષ્ણુ જેવું લાગે છે. એક વખત ખાવેલું અન્ન પચ્યું ન-યો તેની પહેલાં ખીચ્છુ અન્ન ખાવું વિષ જેવું લાગે છે. દરીદ્રીને વાતો કરવી વિષ જેવી લાગે છે. કેમકે દરિદ્રતા વડે તે હમેશ કાળ જેવાંજ હોય છે. જે શ્રીમંત હોય છે તેનેજ વિષયાદી વાતો સારી લાગે છે. ધરડા માણસને જી-વાન સ્ત્રી વિષ પ્રમાણ લાગે છે, એટલે જેને વિષયની ઈ-ચ્છા થતી નથી તેને તે વિષય વિષ્ણુ લાગે છે. ૧૫

ત્યજેત્સુધર્મદયાહિનં વિદ્યાહિનંગુરુત્યજેત ॥

ત્યજેતઃક્રોધમુખીભાર્યાં નિઃસ્નેહાનૂબંધવા સહજેત ૧૬

ટીકા.—જેને દયા તથા ધર્મ નથી તેનો ત્યાગ કરવો. વિદ્યા વગરના ગુરુનો ત્યાગ કરવો. હમેશ ક્રોધવાળું મુખ છે એવી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો. જેને પ્યાર નથી એવા બાઈ બંદનો ત્યાગ કરવો. ૧૬

અધ્વવાજરામનુષ્યાણાં વાજીનાંબંધનંજરા ॥

અમૈથુનંજરાશીણાં વશાણામાતપોજરા ॥ ૧૭ ॥

ટીકા.—હમેશાં આજવાથી માણસને જલદીજ રોગ પ્રાપ્ત થાય છે એવાને હમેશ ખાંધી મુંકવાથી તેમને પુનમતી થાય છે. મૈથુન વગર સ્ત્રીપાને જલદી જરા પ્રાપ્ત થાય છે ને લુગડાં હમેશ તાપમાં સુકવ્યાથી જલદી જીર્ણ થઈ જાય છે. ૧૭

કઃકાલઃકાનિમિત્રાણિ કોદેશઃકૌત્યયાગમૌ ॥

કસ્યાહંકાચમેશક્તિ રિતિચિંત્યમુહુર્મુહુ ॥ ૧૮ ॥

ટીકા.—કાળ કપો સારો કે જે કાળને વિશે સારાં કામો કરાય છે તે સવારનો કાળ જાણવો. મીત્ર કપો જે નિષ્કપટ પણે કામ કરશે તે દેશ કપો કે જે દેશમાં જાય નથી તે વ્યય એટલે ખર્ચ કેટલો ને આગમ એટલે પ્રાપ્તી કેટલી ને હું કોઓ મારી શક્તિ કેટલી એનો વારંવાર વિચાર કરવો. ૧૮

જનિતાચોપનીતાચ વરકવિદ્યાપ્રયચ્છતિ ॥

અન્નદાતાભયત્રાતા પંચૈતેપિતરઃસ્મૃતાઃ ॥ ૧૯ ॥

ટીકા.—જનીતા એટલે ઉત્પન્ન કરનાર ઉપનીતા એટલે જનોઈ પેહેરાવનાર. વિદ્યા શીખવનાર અથવા આપનાર બયમાંથી રક્ષણ કરનાર એ પાંચે આપ સમાન છે. ૧૯

રાજપત્નીગુરોઃપત્ની મિત્રપત્ની તથૈવચ ॥

પત્નીમાતાસ્વમાતાચ પંચૈતામાતરત્સ્મૃતા ॥૨૦॥

ટીકા.—રાજની સ્ત્રી તેમજ ગુરૂની, મિત્રની, પોતાની સ્ત્રીની મા એટલે સાસુને આપણી મા એ મા સમ છે. ૨૦

અગ્નિર્દેવોદ્વિજાતિનાં મુનીનાંહદિદૈવતમ ॥

પ્રતિમાસ્વલ્પવુદ્ધિનાં સર્વત્રસમદર્શિનાં ॥૨૧॥

ટીકા.—દ્વીજની એટલે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રીય વૈશ્ય એટલાએ અગ્નીની ઉપાસના કરવી, મુનીઓનું દૈવત હૃદયમાંજ જાણવું; કેમકે ધ્યાન ધરવું એજ તેમનો મુખ્ય ધર્મ છે. વાર્તા ધ્યાન કરવાનું સ્થાન હૃદય છે. ટુંકી બુદ્ધિવાળાઓનું દૈવત પ્રતીમાજ છે, કેમકે તેમને ઈશ્વરના ખરે સ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી. વાર્તા તેઓ પ્રતીમા વિશે ઈશ્વરને માનીને તેની પુજા કરે છે. જ્યોત્સના સમદર્શી એટલે સર્વત્ર આત્માને જોનારા છે. તેમને બધે ઠેકાણે દેવજ છે. ૨૧

॥શ્તિશ્રી વૃદ્ધચાણાખ્યે નીતિગ્રંથે ચતુર્થોઽધ્યાયસમાપ્તઃ॥

અધ્યાય ૫ મો.

ગુહરગ્નિર્દ્વિજાતીનાં વર્ગાનાંત્રાસજ્ઞોગુહઃ ॥

પતિદેવગુહસ્ત્રીણાં સર્વસ્યાધ્યાગતોગુહઃ ॥૧॥

ટીકા.—પ્રાણણાદી ત્રણ વર્ણનો અગ્નિજ ગુરુ એટલે ઉપાસના કરવાને યોગ્ય છે એમ જાણવું. બધા વર્ણનો પ્રાણણ ગુરુ જાણવો. સ્ત્રીઓનો પતીજ ગુરુ જાણવો. એટલે પુણ્ય અને તારક છે એમ જાણવું. અને બધા લોકોની અભ્યાગત એટલે બપોરની વખતે આવેલો અનાર્થી ગુરુ જેવો પુણ્ય જાણવો. ૧

यथाचतुर्भिः कनकं परिक्षते निवर्षणच्छेदनताप
ताडनैः तथाचतुर्भिः पुरुषः परिक्षते त्यागेन शिले
न गुणेन कर्मणा. १२।

ટીકા.—ધસવું, કાપવું, તપાવવું અને ઠોકવું એ ચાર ઉપાયે કરીને જેમ સોનાની પરિક્ષા થાય છે તેમ દાન, સ્વભાવ ગુણ અને કર્મ વડે એટલે આચાર ઉપાયે કરીને માણસની પરિક્ષા કરાય છે. ૨

तावद्रूपेषु भेतव्यं यायद्रवमनागतम् ॥

आगतं तु भयं दृष्ट्वा प्रहर्तव्यमशंकया ॥ ३।

ટીકા.—બ્યાંસુધી ભય પ્રાપ્ત થયું નથી ત્યાંસુધી તેની બીક મનમાં રાખવી ને પ્રાપ્ત થયા પછી તેના બીક ન રાખતાં હરેક યુક્તિ વડે તેને દુર કરવો. તેમ ન કરીએ તો આપણો નાશ થશે. ૩

एकोदरसमुद्भूता एकनक्षत्रजातकाः ॥

न भवन्तिसमाः शीले यथा बहुरिकंટका ॥ ४।

ટીકા.—એકમાત્ર પેદામાંથી ઉત્પન્ન થએલાં અથવા એકજ નક્ષત્ર ઉપર જન્મેલાં સરખા સ્વભાવનાં હોતાં નથી, જેમકે બોરડીના કાંટા. ૪

નિઃસ્મૃહોનાધિકારી સ્વાન્નાકામીમંડનપ્રિયઃ ॥

નાવિદગ્ધઃપ્રિયંબ્રુવાત સ્પષ્ટવક્તાનવંચકઃ ॥૫॥

ટીકા.—જેને કંઈ પણ ઇચ્છા નથી તે કોઈ પણ કામ વિશે અધીકારી હોતો નથી. જેને કામ નથી તેને અલંકાર સારા લાગતા નથી. જે અધીદગ્ધ એટલે મૂર્ખ છે તેમને મીઠું બોલતાં આવડતું નથી. જે કંઈ પણ મનમાં શંકાન લાવતાં સ્પષ્ટ ભાષણ કરે છે તે વંચક એટલે બીજાને ઠગાવનાર થતો નથી. ૫

મૂર્ખાણાપંડિતાદ્વેષ્યા અધનાનાંમહાધનાઃ ॥

પરાંગનાકુલસ્ત્રીણાં સુભગાનાંચદુર્ભંગાઃ ॥૬॥

ટીકા.—મૂર્ખ પંડીતનો, દરિદ્રિ ધનવાનનો બિભિચારીણી પતીવૃતાનો, સુભગા એટલે સૌભાગ્યાદિવડે સંપન્ન એવી સ્ત્રીનો દુર્ભંગા એટલે વિધવા દ્વેશ કરે છે. ૬

આલસ્યોપહતાવિદ્યા પરહસ્તગતાસ્ત્રિય ॥

અલ્પવીજંહતંક્ષેત્રં હતંસૈન્યમનાયકં ॥૭॥

ટીકા.—આલસથી વિદ્યા નાશ પામે છે. સ્ત્રીઓ બીજા પુરુષોના હાથમાં ગયાથી ભ્રષ્ટ થાય છે. જે એતરમાં અલ્પ બી એટલે ખરાબ બી નાંખ્યું હોય તે એતરનો જલદીજ નાશ થાય છે. જે સેનામાં નાએક એટલે આગેવા ન નથી. તે સેનાનો નાશ થાય છે. ૭

અભ્યાસાદ્ધાર્યતેવિદ્યા કુલંશીલેનધાર્યતે ॥

ગુણૈર્મિત્રાણિધાર્યતે અક્ષણાક્રોધશ્ચધાર્યતે ॥૮॥

ટીકા.—અભ્યાસે કરીને વિદ્યાને ધરવી એટલે સંરક્ષણ ઉત્તમ સ્વભાવથી કુળનું ધારણ એટલે રક્ષણ કરવું. ગુણો વડે મિત્રોનું ધારણ એટલે રક્ષણ કરવું. આંખો વડે ક્રોધ ધારણ કરવો. ૮

વિત્તેનરક્ષયતેધર્મો વિદ્યાયોગેનરક્ષયતે ॥

મૃદાનારક્ષયતેભૂષઃ સન્નિધિયારક્ષયતેગૃહમ ॥૯॥

ટીકા.—દ્રવ્ય વડે ધર્મનું રક્ષણ કરવું શમયમ આદી કરીને આક યોગ વડે જ્ઞાનનું રક્ષણ કરવું. મૃદુપણાવડે રાજ્ય પાસેથી હમિશ રક્ષણ કરાવવું. ઉત્તમ સ્ત્રીએ પોતાના ગુણ તથા અતુરાઈ વડે ધરનું રક્ષણ કરવું. ૯

અન્યથાવેદપાંડિત્યં શાસ્ત્રમાચારમન્યથા ॥

અન્યથાક્રુવચ્ચઃશાંતં વિદ્વાનેતત્ત્રયંત્યજેત ॥૧૦॥

ટીકા.—વેદને વિશે પાંડિત્ય કરેલું તે બ્યર્થ છે. કેમકે તેનો સીધાંત સમજતો નથી. આચારને વિશે શાસ્ત્ર વાદ કરવો તે બ્યર્થ કેમકે કોઈ પણ ખરોખર આચાર પાળતું નથી વાસ્તે વાદ કરવો તે શા કામનો શાંત માણસને ક્ષોભક બાણણ કરવાં બ્યર્થ છે કેમકે તેના બાણણથી તેને જરાપણ ક્રોધ ઉત્પન્ન થવાનો નથી. વાસ્તે ડાહ્યા માણસોએ આ ત્રણ વર્જ કરવાં. ૧૦

દારિદ્રનાશનંદાનં સીલંદુર્ગતિનાશનમ્ ॥

અજ્ઞાનંનાશિનીપ્રજ્ઞા ભાવનાભયનાશિની ॥૧૧॥

ટીકા.—દાન એ દરીદ્રતાનો નાશ કરે છે. શીલ એટલે બહુીએ પોતાના બેતરમાંથી કુડા કાપી ગયા પછી પડેલા

કણ એટલે દાણા લાવીને તેનું ધાન્ય આધિયી શુદ્ધત્વ આવે છે તેથી દુર્ગતીનો નાશ થાય છે. ને સત્યુદ્ધી અન્નાનો નાશ કરે છે. ભાવના એટલે બક્તિ સંસાર બંધનો નાશ કરે છે. ૧૧

નાસ્તિકામસમોઽધિ નાસ્તિમોહસમોરિપુ ॥

નાસ્તિક્રોધસમોઽન્હિ નાસ્તિજ્ઞાનાત્ત્વરંસુખમ્ ॥૧૨॥

ટીકા.—કામ જેવો બીજો બાધી નથી ને મોહ જેવો બીજો સર્વ ધાતક શત્રુ નથી. ક્રોધના જેવો બાળનારો બીજો અગ્નિ નથી અને જ્ઞાન જેવું બીજું સુખ કારક કાંઈજ નથી. ૧૨

જન્મમૃત્યુચ્ચાત્યેકો ભુંક્તેત્વેકઃશુભાશુભમ્ ॥

નરકેષુપતત્યેકો ઇકોયાતિપરાગતિમ્ ॥૧૩॥

ટીકા.—એકજ જન્મ લેછે. એકજ મરણ પામે છે પુણ્યના અથવા પાપના ફળને એકજ ભોગવે છે. નરકમાં પણ એકજ પડે છે. મોક્ષ પણ એકનેજ મળે છે. વારંતે કોઈ પણ કર્મ વિશે કોઈ કોઈને સહાય થતો નથી. જે જે કર્મ કરે છે તેજ તેનાં ફળ ભોગવે છે. ૧૩

તૃણંબ્રહ્મવિદઃસ્વર્ગો તૃણંભૂરસ્યજીવીતમ્ ॥

જિતાક્ષસ્યતૃણંનારી નિસ્મૃહસ્યતૃણંજગત્ ॥૧૪॥

ટીકા.—બ્રહ્મ ભણનારોએ સ્વર્ગને ધાસની માફક માને છે. થુરા પોતાનો પ્રાણ ધાસની માફક માને છે. જેઓ એ ઇન્દ્રિયો છૂતી છે. તેઓને સ્ત્રીઓ ધાસની માફક લાગે છે. જેની રૂપદા એટલે ઇચ્છા વગરનો છે તેને જગત ધાસની માફક છે કેમકે તેને કશાની જરૂર નથી. ૧૪

વિદ્યામિત્રં પ્રવાસેષુ માર્યામિત્રં ગૃહેષુ ચ ॥

વ્યાધિતસ્યૌષધં મિત્રં ધર્મો મિત્રં મૃતસ્ય ચ ॥ ૧૫ ॥

ટીકા.—પ્રવાસ એટલે મુસાફરીમાં વિદ્યામિત્ર એટલે હિત કરનારી છે. ઘરમાં સ્ત્રી મીત્ર છે. કેમકે ઘરનાં સુખ સ્ત્રી વગર મળતાં નથી. જે રોગી છે તેને ઔષધ મીત્ર જેવાં સુખ કરનારાં છે. જે મરી ગયો છે તેને પેહેલાં કી-ધેલો ધર્મ મીત્રની માફક સુખ આપનારો થાય છે. ૧૫

વૃથાવૃટ્તિઃ સમુદ્રેષુ વૃથાતૃપ્તેષુ ભોજનમ્ ॥

વૃથાદાનં ધનાઢચેષુ વૃથાદીપોદીપાપિ ચ ॥ ૧૬ ॥

ટીકા.—સમુદ્ર ઉપર વરસાદ બર્થ છે કેમકે ત્યાં તેની રૂપયોગી છે. જે તૃપ્ત એટલે બીજનના અન્નની ઇચ્છા કરતા નથી તેમને બોજન આપવું બર્થ છે. જે ધનવાન છે તેમને દાન આપવું બર્થ છે કેમકે તેમને પૈસાનો ઇચ્છા હોતી નથી દહાડે દીવા કરવા બર્થ છે કેમકે તેનો પ્રકાશ સૂર્યના તેજ આગળ કાંઈજ નથી. ૧૬

નાસ્તિ યેધ સમંતોયં નાસ્તિ વાત્સ સમંચલમ્ ॥

નાસ્તિ ચક્ષુઃ સમંતેજો નાસ્તિ ધાન્ય સનપ્રિયમ્ ॥ ૧૭ ॥

ટીકા.—વરસાદના પાણી જેવું બીજું નિર્દોષ નીરોગી પાણી નથી. પોતાના બળ જેવું બીજું કંઈ પણ બળ નથી. આંખો જેવું બીજું તેજ નથી. ધાન્ય જેવું બીજું કંઈ પ્રીય નથી. જે બધીએ વસ્તુઓ અથવા અનેક વિષય અનુકુળ હોય તો પણ તે અજ જેવાં તૃપ્તિ આપી શકાતી નથી. વારંતે ધાન્યજ પ્રીય છે. ૧૭

અધનાધનમિચ્છંતિ વાચંચૈવચતુષ્પદઃ ॥

માનવાઃસ્વર્ગમિચ્છંતિ મોક્ષમિચ્છંતિદેવતા ॥૧૮॥

ટીકા.—જે દ્રવ્ય વગરના છે તેઓ ધનની ઇચ્છા કરેછે જેને વાચા નથી તે બાજવાની ઇચ્છા કરે છે. માણસો સ્વર્ગની ઇચ્છા કરે છે. દેવ મોક્ષની ઇચ્છા કરે છે. સારાંશકે જે જેને મળતું નથી તેની તેની તે ઇચ્છા કરે છે. ૧૮

સત્યેનધાર્યતેપૃથ્વી સત્યેનતપતેરવિ ॥

સત્યેનયાતિવાયુશ્ચ સર્વસત્યેપ્રતિષ્ઠિતમ ॥૧૯॥

ટીકા.—સત્ય વડે પૃથ્વીનું ધારણ એટલે રચીતી થાય છે. સૂર્ય પણ સત્ય વડેજ પ્રકાશ કરે છે. તેમ પવન પણ સત્ય વડેજ વાય છે. આખું જગત સત્ય વડે ચાલે છે. વાસ્તે સત્ય એજ બધાનું ધારણ છે. ન તે ને વખતે નાશ પામશે તે વખતે પ્રલય થશે. ૧૯

ચલાર્લક્ષ્મીચલાઃપ્રાણા શ્વલેજીવીતમંદિરે ॥

ચલાચલેચસંસારે ધર્મકોહિનિશ્ચલઃ॥૨૦॥

ટીકા.—આ જન્મ મરણ રૂપ સંસારને વિશે લક્ષ્મી એટલે પૈસા તેમજ પ્રાણ આવદા અને ધર એ બધાં એવળ એટલે થોડા કાળ સુધી રહેનારા છે. એક ધર્મ માત્ર હમેશ રહેનારો છે. વાસ્તે પૈસાદી વડે કરીને ધર્મનો સંગ્રહ કરવો. ૨૦

નૃગર્ગાનાપિકોધૂર્તઃ પક્ષિનાંચૈવવાયસઃ॥

ચતુષ્પદાંશૃગાલસ્તુ સ્ત્રિયાંધૂર્તાચમાલિની ॥૨૧॥

ટીકા.—માણસમાં હજમ ચતુર, પક્ષીમાં કાગડો હોંચિ-

આર, જનાવરોમાં શિયાળ ચતુર, અને સ્ત્રીઓમાં માલણ
હોશિયાર સમજવી. ૨૧

इति श्रीवृद्धचाणख्येनीतीग्रंथे पंचमोऽध्यायसमाप्त

અધ્યાય દ્વિ ટો.

શ્રુત્વાધર્મવિજ્ઞાનાતિ શ્રુત્વાત્યજ્ઞતિદુર્મતિમ ॥

શ્રુત્વાજ્ઞાનમવાપ્નોતિ શ્રુત્વામોક્ષમવાપ્નુયાત ॥૧॥

ટીકા.—આપણા ધર્મ કેવો છે તે શાસ્ત્ર સાંભળે માલ-
મ પડે છે. ખરાબ બુદ્ધિ શાસ્ત્ર સાંભળ્યાથી નાખી દેવાય
છે. જ્ઞાન શાસ્ત્ર સાંભળ્યાથીજ મળે છે. મોક્ષ પણ શાસ્ત્ર
સાંભળવાથીજ મળે છે. ૧

पक्षिणांकाष्ठश्चांडालः पशुनांचैवकुक्कुट ॥

मुनीनांक्रोधनंश्चांडालः सर्वचांडालनिंदक ॥૨॥

ટીકા.—પક્ષીમાં કાગડો ચાંડાલ એટલે ઘણો અપવિત્ર હોય
છે. પશુમાં કુકુટ (કુકડો) ચાંડાળ. રૂપિઓમાં ક્રોધ મહા ધાતકી
ચાંડાળ છે. બધામાં નિંદા કરનારતો મહા ચાંડાળ સમજવો. ૨

भस्मनाशुद्धातेकांस्यं ताम्रमाम्लेनशुद्धति ॥

रजसाशुद्धातेनारी नदीवेगेनशुद्धति ॥૩॥

ટીકા.—કાંસાનું વાસણ લેવાને વાસ્તે અપવિત્ર થયું હો-
ય તો વિભુતી વડે શુદ્ધ કરાય છે. તાંબુ ખટાશથી શુદ્ધ થા-
ય છે. સ્ત્રીઓ રજોદર્શન પછી શુદ્ધ થાય છે. તેમજ નદી
આઠ મહિના સુધી મલાદી કરીને અપવિત્ર થઈ હોય તે
પાણીના વહેવાથી શુદ્ધ થાય છે. ૩

ભ્રમનસંપૂજ્યતેરાજા ભ્રમનસંપૂજ્યતેદ્વિજઃ ॥

ભ્રમનસંપૂજ્યતેયોગી સ્ત્રીભ્રમંતોવિનશ્યતિ ॥૫॥

ટીકા.—જે રાજા ફરે છે તે આદરમાન પામે છે. તેમ બ્રાહ્મણ દેશાધિકારી ફરતો હોય તે પૂજાયછે તે પ્રમાણે યોગી પણ આદરમાન પામેછે. તેમ સ્ત્રી જે આદરમાનને વાસ્તે લોકોને ઘેરઘેર ફરશે તો તે નાશ પામશે. વાસ્તે સ્ત્રીએ પોતાનું ઘર છોડીને કંઈ જવું નહીં. ૪

યસ્યાર્થસ્તસ્યમિત્રાણિ યસ્યાર્થસ્તસ્યબાંધવાઃ ॥

યસ્યાર્થઃસપૂમાનલોકે યસ્યાર્થઃસચપંડિતઃ ॥૫॥

ટીકા.—જેની પાસે ધન છે તેને ઘણા મિત્ર મળે છે તેમજ બાહ્યિંધ પણ તેને અનુકુળ થાય છે. તેજ માણસ લોકોમાં પ્રખ્યાત થાય છે તેમજ તે માણસ લોકોમાં મોટો પંડિત એટલે સારી લોકોમાં વખણાય છે. ૫

તાદૃશોજ્ઞાયતેબુદ્ધિર્વ્ય વસાયોઽપિતાદૃશઃ ॥

સહાયાક્તાદૃશાએવ યાદૃશઃભવતિવ્યતા॥૬॥

ટીકા.—જેવી જેની મવીસ વતા એટલે નશીબથી આગળ આવનારી દશા હોય છે તે પ્રમાણે તેની બુદ્ધિ થાય છે અને તેની બુદ્ધિનો નિશ્ચય પણ તેજ પ્રમાણે થાય છે. તેને સહાય પણ તેજ પ્રમાણે મળે છે. નશીબથી તેને જેવું થવાનું છે તે પ્રમાણે તેને બધું અનુકુળ થાય છે. નશીબને અન્યથા કરવાને કોઈ સમર્થ નથી. ૬

કાલઃપચતિભૂતાનિ કાલઃસંહરતેપ્રજા ॥

કાલઃસુષ્પેબુજાગર્તિ કાલોહિદુરતિક્રમઃ ॥૭॥

ટીકા.—કાળ આવરદાને હરણ કરે છે: ને પંચ ભૂતોને પાકી દશા વિશે લઈ જાય છે. આમણ પ્રજાનો સંહાર પણ તેજ કરેછે. સર્વ પ્રાણીઓને લય પામ્યા પછી કાળ જનમૃત રહેછે. કાળ ધણો દુરંતર છે. વાસ્તે કાળ બધાનું કારણ છે. ૭

નવશ્યતિચત્તન્મ્માંથઃ કામાંથોનૈવપશ્યતિ ॥

નવશ્યતિમદોન્મત્તો અર્થિદોષાન્નપશ્યતિ ॥૮॥

ટીકા.—જન્મથી જે આંધળો તે કાંઈજ જોતો નથી ને કામથી એટલે મદનની પીડાથી બંધ થયો હોય તે કંઈ દેખતો નથી. તેમજ અર્થી એટલે માગનારો લોભથી કોઈ પણ પ્રકારના દોષને દેખતો નથી. ૮

સ્વયંકર્મકોત્યાત્મા સ્વયંતતફલમશ્રુતે ॥

સ્વયંભ્રમતિસંસારે સ્વયંતસ્માદ્વિમુચ્યતે ॥૯॥

ટીકા.—આત્મા પોતેજ કર્મ કરે છે, તેનું ફળ પણ પોતેજ ભોગવે છે. સંસારમાં પોતેજ બંધે છે, અને તેમાંથી પોતેજ છુટો થાય છે. ૯

રાજારાષ્ટ્રકૃતંપાપં રાત્રપાપંપુરોહિતઃ ॥

મર્તાચક્ષ્ત્રીકૃતંપાપં શિષ્યપાપંગુરુસ્તથા ॥૧૦॥

ટીકા.—રાજા પ્રજાનું પાતક કરવાથી જો તેમનું પાલણ નહી કરે તો તેમનું પાપ રાજાને માથે આવે છે, રાજાએ કીધેલું પાપ પુરોહીત (પ્રધાન) ને માથે આવે છે. કારણકે રાજાને સારો ઉપદેશ કરીને નિતિથી વર્તાવવો. એ તેનો ધર્મ છે. તેમ ન વર્તાવવાથી તેના પાપનો તે અધિકારી થાય છે. સ્ત્રીએ કીધેલું પાપ વરને માથે આવે છે. વર તેનું પાલન પોશણ કરે છે વાસ્તે ગુરુએ શિષ્યને સારા પ્રકારની

શિષ્યા ક્રીધી નથી વાસ્તે તે ને પાપ કરે તે ગુરૂ ભાગવેછે. ૧૦

ઋણકર્તાપિતાશત્રુ માતાચત્વ્યભિચારિણી ॥

ભાર્યાશત્રુવતિશત્રુઃ પુત્રઃશત્રુરપંડિતઃ॥ ૧૧॥

ટીકા.—જે આપ છોકરાને માથે કર્જ કરી મહેલેછે. તે શત્રુ સમજવો. માતા છોકરાનું પરમ દેવતા છતાં ને બ્યભિ-
ચારીણી હોય તો શત્રુ સમજવી. જે સ્ત્રી ઘણી સુંદર રૂપા
ળી હોય તે શત્રુ માફક સમજવી કેમકે તેની ખુશ સુરતીથી
બધા પુરૂષો તેની ઉપર મોહ પામીને તેને વશ કરી લે છે.
પછી તે કુળને બહો લગાડે એવી થાય છે વાસ્તે તે શત્રુ
નેવી છે. જે અધિદ્વાન પુત્ર તે આપે શત્રુ સમજવો. કેમકે
તે તેના મુર્ખપણા વડે પોતાની આગરને બહો લગાડેછે. ૧૧

લૂબ્ધમર્થેનગૃન્હીયાત સ્તત્ત્વમંજલીકર્મણા ॥

મૂર્ખર્ચ્છંદાનુંવૃત્ત્યાચ યથાર્થત્વેનપંડિતમ ॥ ૧૨॥

ટીકા.—આપણે શત્રુ ને ઘણે ભેરોવર અને લોભી છે.
તો તે દ્રવ્યથી વશ્ય કરવો. જે રતબ્ધ એટલે અહંકારથી
ઘણે ગર્વિષ્ટ હોય તેને હાથ નેડીને નષ્ટતાથી વશ્ય કરવો.
મૂર્ખને તેની મરજી પ્રમાણે આલવાથી વશ્ય કરવો. પંડિતને
યથાર્થ બાધણ કરવાથી વશ્ય કરવો. કેમકે ડાહ્યા માણસને
ખોટું બોલવું સારું લાગતું નથી. ૧૨

વરંનરાજ્યંનકુરાજરાજ્યં વરંનમિત્રંનકુમિત્રમિત્રમ્ ॥

વરંનશિષ્યોનકુશિષ્યશિષ્યો વરંનદારાનકુદારદારા॥ ૧૩

ટીકા.—રાજ્યમાં અધર્મથી પ્રજાને પીડા કરે છે. એવા
રાજા કરતાં રાજા નહીજ હોય તે સારો. મીત્ર હોય તો સ-
મીત્ર સારો, કુમીત્ર ઉપયોગનો નથી. શિષ્ય સુશુધીવાળો બ-

કતિમાન હોયો નેહંએ દ્રુશિખ કંઈ કામનો નથી. સ્ત્રીપતિ-
વૃતા સરપહેાયતો સારી કર્કશ બબિચારીણી નહીંનેહંએ. ૧૩

કુરાજરાજ્યેનકુતઃપ્રજા સુખંકુમિત્રમિત્રેણ ॥

કુતાંસ્તિનિર્વર્તિ ॥ કુદારદારૈશ્વકુતાંગૃહેરતિઃ

કુશિવ્યમધ્યાપયતઃ કુતોયશઃ ॥૧૪॥

ટીકા.—કુષ્ટ રાજથી પ્રજાને સુખ ક્યાંથી થવાનું ખરા-
બ મીત્રથી આનંદ ક્યાંથી થવાનો કુષ્ટ સ્ત્રીથી ઘરમાં પ્રી-
તો ક્યાંથી થવાનો. કુષ્ટ શિષ્ય ને બણાઆથી ગુરુને કીર્તિ
ક્યાંથી મળવાની છે. ૧૪

સિંહાદેકંવકાદેકં શિલેચ્છત્વાગીકુકુટાત ॥

વાયસાતપંચશિલેચ્છ શટ્શનન્દ્રીણીમર્દમાત ॥૧૫॥

ટીકા.—સિંહ પાસેથી એક ગુણ શીખવો. બક પાસેથી
એક ગુણ શીખવો. ને કુકુટ (કુકડા) પાસેથી ચાર ગુણ શી-
ખવો કાગડા પાસેથી પાંચ શીખવો. કુતરા પાસેથી છ શી-
ખવો. ને ગધેડા પાસેથી ત્રણ શીખવો. ૧૫

પ્રભૂતંકાર્યમભૂતંવા યોનરઃકર્તુમિચ્છતિ ॥

સવારંભેગતતકાર્યં સિંહાદેકંપ્રચક્ષતે ॥૧૬॥

ટીકા.—મોટું અથવા નાનું કામ કરવાને જે હરેકે છે.
તેણે હરેક પ્રયત્નથી તે કામ કરવું. એ ગુણ સિંહ પાસેથી
લેવો. એવું શાસ્ત્ર બોલે છે. ૧૬

ઇંદ્રિયાણિચસંયમ્ય વક્રવપંઢિતોનરઃ ॥

દેશકાલંબલંજાત્વા સર્વકાર્યાણિસાધયેત ॥૧૭॥

ટીકા.—ડાહ્યા માણસે બકની માફક બધી ઇંદ્રિયોનો નિ-

યમ કરવો. દેશ કાળનું બળા બળ નોંધને કારણ કરવા એ
ગુણ બક પાસેથી શિખવો. ૧૭

પ્રત્યુત્થાનંચપુત્યંચ સંવિભાગંચવંધુષુ ॥

સ્વયમાક્રમ્યભુંજેત શિક્ષેચત્વારિકુકુટાત ॥૧૮॥

ટીકા.—પ્રત્યુત્થાન એટલે સમયે જાગૃત થવું, ધુન્ન કર-
વું, પોતે કણાદિ ધાન્ય સંપાદન કરીને તેનો બાગ બાઈ
બંધીને આપીને પછી પોતે તે બક્ષણ કરવું. એ ચાર ગુણ
કુકુટા પાસેથી લેવા. ૧૮

ગૃહમૈથુનવારિષ્ઠં કાલેકાલેચસંગ્રહમ ॥

અપ્રમત્તમવિસ્વાસં પંચશિક્ષેચ્ચવાયમાત ॥૧૯॥

ટીકા.—મૈથુન ગ્રહ, ધૈર્ય વખતે વખતે સંગ્રહ કરવો. સા-
વધપણાથી રહેવું. કોઈનો પણ વિશ્વાસ ન કરવો. આ
ગુણ કાગડા પાસેથી લેવા. ૧૯

વ્રહ્માશીસ્વરૂપસંતુષ્ટ સુનિદ્રોલ્લુચેતન ॥

સ્વામિભક્તશ્ચભૂશ્ચ વટેનેશ્વાનજાગુણા ॥૨૦॥

ટીકા.—વખતે ધણું ખાવું વખતે ઓછું ખાઈને સંતોષ
પામવું. નિદ્રા ધણી છતાં જાગૃત થવું. સ્વામીની શેવા
કરવી. અને સુરપાણું એ ગુણ કુતરા પાસેથી લેવા. ૨૦

સુશ્રાતોઽપિવહેતદારં શીતોષ્ણંનચપશ્યતિ ॥

સંતુષ્ટશ્ચરતેનિત્યં ત્રિણિશિક્ષેચગર્દભાત ॥૨૧॥

ટીકા.—ધણે થાકેલી હોય તોયે બાર લેવો તડકો જાયડો
ન નોંધવું. હમેશ સંતોષપણાથી કરવું. આ ત્રણ ગુણ ગધેડા
પાસેથી લેવા.

ચણ્ણાનવિંશતિગુણા નાચરિણ્યતિમાનવઃ ॥

કાર્યાવસ્થાસુ સર્વાસુ અજેયઃ સમન્વિણ્યતિ ॥૨૨॥

ટીકા.—આ ઉપર ક્ષેષ્ટા વીશ ગુણ ને આચરણ ક-
રશે તે માણસ બધા કામોમાં ક્ષેત્ર પામશે. ૨૨

ઈતિ ત્રીવૃધચાણાખ્યે નીતિપ્રશ્ને ૬ અધ્યાય સમાપ્ત.

અધ્યાય ૭ મો.

અર્થનાશમનસ્તાપં મૃહિણીચરિતાનિચ ॥

નોચવાક્યંચાપમાનં મતિમાનપ્રકાશયત ॥૧॥

ટીકા.—પૈશાનો નાશ, મનનો સંતાપ, પોતાની સ્ત્રીનું આ-
ચરણ નીચ માણસ આપણને દુષ્ટ બાણણ બોલ્યો હોય
તારે કોઈએ અપમાન કીધો હોય તારે બુદ્ધિમાન માણસો-
એ લોકમાં કહેવાં નહીં. ૧

ધનધાન્યપ્રયોગેષુ વિદ્યાસંગ્રહણેષુચ ॥આહા

રેઽયવહારેચત્યક્તલજ્જઃસુખીધર્વત ॥૨॥

ટીકા.—પૈસો ધાન્ય એકઠા કરવાના ઉપાયને વાર્તા વિદ્યા
નો અભ્યાસ કરવાને વાર્તા બોલવાને વિશે અને વ્યવહારને
વિશે ને માણસ લબ્ધિ જોડી રહે તેજ સુખી થશે. ૨

સંતોષામૃતનૃપ્તાનીય ત્સુખંશાંતિરેવચ ॥

નચૈતત્થનલુઘ્ધાના મિતશ્ચેતશ્ચધાવતામ ॥૩॥

ટીકા.—સંતોષ એજ અમૃત છે. તેનાથી ને તૃપ્તી પામે
છે તેમને સુખ તથા શાંતિ મળે છે. તેમ પૈસાના લોભ-

થી ને બચે છે. તે સુખ તથા શાન્તિ કોઈ દાહાડો મળવાની છેલ્લ નહીં. ૩

સંતોષસ્ત્રીપુર્તવ્યઃ સ્વદાગ્નેભોજનેધને ॥

ત્રિવૃત્તેનકર્તવ્યો ધ્યયનેતપદાનયો ॥૪॥

ટીકા.—સ્ત્રી, ભોજન તથા પૈસા આ ત્રણ વિશે હૃદય સંતોષ રાખવો. તેમ ધણું બણવું, અને તપ કરવું એટલા વિશે કોઈ દાહાડો તૃપ્તી માતવી નહીં. ૪

ત્રિવિધોર્વિપ્રવન્ધ્યોશ્ચ દંપત્યોઃસ્વામિભૃત્કયયો ॥

અંતરેણનગંતવ્યં હરસ્યવૃષભસ્યચ ॥૫॥

ટીકા.—એ બ્રાહ્મણ, બ્રાહ્મણ અને અગ્નિ, સ્ત્રીને વર, ધણી ને શેવક, મહાદેવજી ને નદી એની વચ્ચેથી જવું નહીં ગયો હોય તો પુન્યનો નાશ થાય છે. ૫

પદાભ્યાંનસ્મૃશેદગ્નિં ગુરુત્રાહ્મણમેવચ ॥

નૈવગાનકુમારીચ નવૃત્તંચશિશુતથા ॥૬॥

ટીકા.—અગ્નિ, ગુરુ, બ્રાહ્મણ, ગાય, કુંવા, ધરડાં અને બાળક એ સાતને પગનો રસ્તો કરવો નહીં. અન્નભૂતી પગ અડકી હોય તો નમસ્કાર કરવો. જાણી જોઈને રસ્તો કરે તે નરકે જાય. ૬

શકટંપંચહસ્તેન દશહસ્તેનવાજિનમ્ ॥

હસ્તિંહસ્તસહસ્રેણ દેશત્યાગેનદુર્જનમ્ ॥૭॥

ટીકા.—શકટ એટલે ગાડુ એથી પાંચ હાથ આઘા રહેવું ઘોડા પાસેથી દશ હાથ આઘા રહેવું. હાથી પાસેથી હજાર હાથ દુર રહેવું. ને દુર્જન ને દેશમાં હોય તે દેશનો ત્યાગ કરીને બીજે દેશ જવું. ૭

હસ્તીઞ્કુશમાત્રેણ વાત્રીહસ્તેનતાલ્હ્યતે ॥

શૂગીલકુટહસ્તેન લ્હગહસ્તેનદુર્જન ॥૮॥

ટીકા.—હાથીને મારવું તે અંકુશ વડે મારવો જોઈએ. ઘોડાને હાથે મારવો, ગાયો, ભેંસો ઇત્યાદિકને લાકડી વડે મારવું. અને દુર્જનને તરવારથી મારવો. કેમકે એવા મારવા વગર તે સીધા થવાનો નથી. ૮

નુપ્યંતિભોજનેત્રિપ્રા મયૂરાવનગર્જિતે ॥

સાધવઃપરસંપન્નો લલાપગવિપત્તિષુ ॥૯॥

ટીકા.—પ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણને વિશે સંતોષ પામે છે. મોર મેઘની ગર્જના સાંભળીને આનંદ પામે છે. બ્રીજની સંપન્નો જોઈને સાધુ સંતોષ પામે છે. બ્રીજની વિપત્તિ જોઈને દુર્જન સંતોષ પામે છે. ૯

અનુલોભેનલિનં પ્રતિલોભેનદુર્જનમ ॥

આત્મતુલ્યવલંશત્રું વિનયેનવલેનદા ॥૧૦॥

ટીકા.—આપણાથી જે બળવાન હોય તેની મરજી પ્રમાણે આજવાયા તેને જીતવો. દુર્જનની સામે થઈને તેને જીતવો. આપણાસરખું જેનું બળ છે તેને વિવેકથી અગર બળથી જીતવો.

વાહુવિપંબલંરાજો વ્રહ્મણોવ્રહ્મવિદ્વલી ॥

રુપયોવનમાધુર્યં સ્ત્રીણાંબલમમનુત્તમમ ॥૧૧॥

ટીકા.—રાજાનું બળ બાહુમાં છે. પ્રાહ્મણ જે બ્રહ્મને જાણનારો છે તેજ બળવાન છે તેમસ્થી જવાની મીઠું ખાતવું એ સ્ત્રીઓનું બળ છે. એવણ બળવડે વ્રજેજણ બધાને જીતે છે. ૧૧

નાત્યંતસરલૈર્ભાવ્યં ગત્વાપદ્યવનસ્થલીમ ॥

હિયંતેસરલાસ્તન્ન કુઙ્ગાસ્તિ ઇંતિપાદપા ॥૧૨॥

ટીકા.—લોકોમાં ઘણુંજ સીધા પણું રાખવું નહીં. માણસે થોડો ક્રોધ રાખવો જોઈએ. જે ઘણાજ સિધા હોય છે તેની શી અવસ્થા થાયછે. તે વનમાં જાડને જુઓ! જો ને કંઈ ઝાડો સીધાં હોયછે તેમને બધા લોકો તોડે છે ને નેવાંકાં હોયછે તે તેમનાં તેમ રહેછે. વાસ્તે લોકોમાં આપણી સ્થિતિ હોવી જોઈએ, એવી જોને ઇચ્છા હોય તેજીયોડો ક્રોધ રાખવો, એટલે તેમની સ્થિતિ લોકોમાં રહેશે. ૧૨

यत्रोदकंतत्रवसंतिहंसा स्तथैवशुष्कंपरिवर्जयंति ॥

નહંસતુલ્યેનનરેણભાવં પુનસ્સર્જંતેપુનરાશ્રયંતે ॥૧૩॥

ટીકા.—જ્યાં પાણી હોય છે ત્યાં હંસ પક્ષી રહે છે ને જે ડેકાણે પાણી સુકાઈ જાય છે તેનો ત્યાગ કરે છે. જેમ સુકાઈ અગેલા ડેકાણાનો ત્યાગ કરીને હંસ બીજે ડેકાણે જાય છે, તે થોડા કાળ પછી તેનો પણ ત્યાગ કરે છે. તેમ માણસે કરવું નહીં જોઈએ જે માણસે કોઈની અઘનીમાં તેનો આશ્રય કીધો છતાં તેને વીપત્તીમાં છોડીદેઈ બીજે ડેકાણે જવું નહીંજોઈએ. છોડી જવું એ સારા માણસનું કામનથી. ૧૩

उपार्जितानांवितानां त्यागएवहिरक्षणम् ॥

લટાકોદરરાસ્વાનાં પરિસ્ત્રવઢવાંભસામ ॥૧૪॥

ટીકા.—મહેનત કરીને જે એકદું કંઠિલું ધન તેનો ત્યાગ એટલે રૂપાત્રે દાન કરવું. એજ તેનું સંરક્ષણ છે. જેમ તળાવમાં પાણી છતાં તેમાંથી થોડું થોડું બહાર નીકળી જાય છે પછી તે પાણી સ્વસ્થ થાય છે અને વૃદ્ધી પામે છે તે પ્રમાણે દાનથી દ્રવ્યની સુધ્ધી થાય છે. વાસ્તે પૈસાનું રક્ષણ અને વૃદ્ધી કરનાર રૂપાત્રે દાન છે. ૧૪

यस्यार्थस्तस्यमित्राणि यस्यार्थस्तस्यबांधवा ॥

यस्यार्थःसपुमानलोके यस्यार्थःसचर्जादति ॥ ૧૫॥

ટીકા.—જેને પૈસો છે તેને મીત્ર ને બાધબંધ સારા મ-
ળે છે. ને તે લોકોમાં પ્રખ્યાત થઈને જીવન પણ પામે છે.
વારંતે લોકોમાં પૈસાજેવી બીજીવસ્તુ કંઈ જ નથી. વારંતે પ્રયત્ન
કરીને દ્રવ્યનું સંગ્રહ કરવું એટલે સર્વ અનુકુળ થશે. ૧૫

स्वर्गस्थितानामिहजीवलोके चत्वारिचिन्हानिवसं
तीदेहे ॥ दानप्रसंगोमनुगचवाणीदेवार्चनं ब्राह्मण
तर्पणंच ॥ ૧૬॥

ટીકા.—હમૈશ દાન કરવું, મીઠું બાજણ કરવું, દેવની
પૂજા કરવી, બ્રાહ્મણ જમાડવા, આચાર લક્ષણો જેનામાં
હમૈશ છે તે સ્વર્ગજ છે એમ સમજવું. ૧૬

अत्यंतकोपःकटुराचवाणी दारिद्र्यताचस्वजनै ॥

पुवैरम ॥ नीचप्रसंगःकुलहीनसेवाचिन्हानि
देहेनरकस्थितानाम् । ૧૭।

ટીકા.—ઘણો ક્રોધ કરવો, કુષ્ટ બાજણ કરવું, દરિદ્રતા,
પોતાના માણસોની સાથે વૈર, નીચ લોકોની સાથે પ્રસંગ
નીચ કુળતા લોકોની શેવા કરવી. આ છ નરકનાં ચિન્હો છે.
એ જેનામાં હમૈશ છે તે નરકે જશે એમ સમજવું. ૧૭

गम्यतेयदिमृगैर्द्रुमंदिनंलभ्यते कर्त्तिकपोलमौक्तिकम्

जंतुकालयगतेचप्राप्य तेवस्तपूच्छखरचर्मखंडनम् १૮

ટીકા.—સિંહની ગુફા પાસે ગયા હૃષ્યે તો હાથીના મા-
થાપરનાં મોતી મળે છે, અને શિયાળની ગુફામાં ગયા હ-

હાંએ તો વાછરડાનું પુછું કે ગધેડાના આમડાનો કકડો મ-
ળે છે વારતે યાચકે માગવાને મોટાને ઘેર જવું. ગરીબને
ઘેર જવું નહીં કેમકે ત્યાં કંઈ પ્રાપ્ત થવાનું નથી. ૧૮

શૂનઃપુચ્છપ્રીવદ્યથ જીવિતંવિદ્યાયાવિના ॥

નગુહ્યગોપનેશક્તં નચદંશનિવાર્ણે ॥૧૯॥

ટીકા.—કુતરાની પુંછડી જેમ પોતાના ગુહમ્યાનને ઢાંકવા
ને કે માખ્યો ઉડાડવાને શક્તિમાન નથી તે છતાં વ્યર્થ છે.
તેમ વિદ્યા વગરના માણસનું જીવવું વ્યર્થ છે. કેમકે વિદ્યા
વગર તે પોતાનુંકે પોતાના કુટુંબનું સંરક્ષણ કરવાને સમર્થ
નથી. વાસ્તે અવિદ્વાન પુરૂષનું જીવવું વ્યર્થ છે. ૧૯

વાચઃશૌચંચમનસઃ શૌચમિંદ્રિયનિગ્રહ ॥

સર્વભૂતદયાશૌચમે તત્ત્વૌચંપર્યર્થિનામ ॥૨૦॥

ટીકા.—કૃષ્ણ શબ્દ બ્રહ્માને બીજાના મનને દુઃખ નહીં
આપવું, ને બીજાનું મર્મ ન કહીને દેખાડવું. એ વાણીનું
શુદ્ધત્વ પાણું છે, અધી વાસનાનાં ત્યાગ કરીને ઇન્દ્રિયોનાં નિ-
ગ્રહ કરવા, ને હાથરને ઠેકણે રહેવું. એ મનનું શુદ્ધ પાણું
છે. મોક્ષના ઇચ્છા જેને છે તેણે સધળા ઉપર દયા કરવી
એજ તેનું શુદ્ધ પાણું છે એથીજ તે મોક્ષ પામે છે. ૨૦

પુષ્પેગંધંતિલેતૈલ કાષ્ટેવન્દિઃપયોઘૃતમ ॥

દક્ષૌગુડંતયાદેહે પદ્મયાત્માનંવિવેકત ॥૨૧॥

ટીકા.—પુષ્પમાં ગંધ જે અદૃશ્ય રૂપે છે તે સુદયાથી
જેમ જાણવામાં આવે છે તેજમાં તેજ અદૃશ્ય રૂપે છે તે
જેમ ધંતમાં ધાલીને દૃશ્ય કરે છે. લાકડામાં જેમ અગ્નિ
અદૃશ્ય છે તે મથન કરીને ખુલ્લો કરવામાં આવે છે. દુધ

માં ધી નેમ અદૃશ્ય રૂપે છે તે નેમ લીન કરાય છે. અને શેરડીમાં ગોળ અદૃશ્ય રૂપે છે તે નેમ જુદો કરાય છે તેમ જ આત્મા દેહ રૂપ ભાસે છે તે વીવેક રૂપ ઉપાયે કરીને બિન અવિનાશી બનેલા. ૨૧

इति ब्रह्मचरणान्त्ये निनिग्रंथे सप्तमो अध्यायसमाप्त

અધ્યાય ૮ મો.

अधमाधनमिच्छन्ति धनंमानंचमध्यमा ॥

उत्तमामानमिच्छन्ति मानोहीमहताधनम ॥ १ ॥

ટીકા.—અધમ લોકો દ્રવ્યને ઇચ્છે છે. મધ્યમ લોકો ધન તથા માનને ઇચ્છે છે. ને ઉત્તમ લોકો માનનીજ ઇચ્છા કરે છે. તેમજ તે માનજ ધન છે. ૧

इक्षुराणःपयोमूलं तावुलंकलंमौषधम ॥

भक्षइत्वाःपिकर्तव्या स्नानदानादिका क्रिया । २ ।

ટીકા.—શેરડી, પાણી, દુધ, મૂળ, ફળ અને ઔષધ તથા સોપારી એ આપને પછા નહાયા હોય તો કેઈ દોષ નથી. ૨

दीपोभक्षयतेध्यातं कञ्जलंचप्रसूयते ॥

यदन्नंभक्षयेन्नित्यं जायते तादृशीप्रजा । ३ ।

ટીકા.—દીવો અંધારાનું ભક્ષણ કરે છે. અને કાળજી રૂપ પ્રજા ઉત્પન્ન કરે છે. વારતે રોજ જો માણસ નેવું અને ખાય છે તેજ પ્રમાણે યુગ્મવાન તથા બળવાન હોડરાયાય છે. ૩

वितंदेहीगुणान्वितेषु मतिमननान्यत्रदेहि

क्वचित् ॥ प्रासंदारिनिवर्जलं घनमुखंमाचं

युक्तसदा ।

જીવાનસ્થાવરજંગમાશ્વ સકલાનસંજીવ્યભૂમંડલં

ભૂયઃપદ્યતદેવકોટી ગુણીતંગચ્છેતમંભોનિધિમાધા ।

ટીકા.—હે બુદ્ધિમાન માણસ દાન આપે તો ગુણવાન માણસનેજ આપ, ગુણવગરનાને કોઈ દાહાડો આપીશનહી જેમ આફ્રીકાની પ્રવેશ કરીને હમેશ મીઠું થઈને સ્થાવરજંગમાદી સર્વ જીવ માત્રને તથા આપ્યા ભૂમંડળને સંજીવન કરાવે પછી જુઓ કે તેજ પ્રાણી કરોડો બ્રહ્મું વધારે થઈને સમુદ્રમાં જાય છે. તેમજ ગુણવાનને દાન આપ્યું હોય તો આપનારને ધણા ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે. ૪

ચાંડાલાનાંસહસ્રૈશ્ચ સૂરિભિસ્તત્વદર્શિભિઃ

સમોહિયયનઃપ્રોક્તો નનીચોયવનાતપર ॥૫॥

ટીકા.—અરૂં જોતારાઓએ પવન એટલેમ્લેચ્છ હજારોયંડાળો જોવાછે એમ કહ્યોછે વાસ્તે પવનથી નીચો કોઈજનથીપ તેલાભ્યંગેચિતાધૂમે મૈથૂનેક્ષૌરકર્મણિ ॥

તાવદ્રવતિચાંડાલો યાવતસ્નાનંસમાચરેત ।૬।

ટીકા.—તેજ શરીરને લગાડ્યું હોય ત્યારપછી, ચીતાધુમ લીધો હોય ત્યારપછી, મૈથુન કીધું હોય ત્યારપછી, હજારમતકરાની હોય ત્યારપછી, જ્યાંસુધી નાહ્યો નથી ત્યાં સુધી તે ચાંડાળ જોવા સમજવો નાહ્યા પછી શુદ્ધ થાય છે. ૬

અજીર્ણેભેષજંવારિ જીર્ણેવારિબલપ્રદમ ॥

ભોજનેચામૃતંવારિ ભોજનાંતેવિષપ્રદમ ॥૭॥

ટીકા.—અજીરણ એટલે અન્ન પાચન નહી થયું હોય તેના ઉપર પ્રાણી પીધું હોય તો તે એ.૧૬ રૂપ થઈને અ-

છરણનો નાથ કરે છે. અજ પામ્ય તથા પછી પાણી પી
ધું હોય તો તે બળ આપનાર છે. ભોજનની વખતે પાંધું
હોય તો અમૃત જેવું આરોગ્ય છે. ભોજન તથા પછી પા-
ણી પીધું હોય તો તે વિષ પ્રમાણ થાય છે. ૭

હતંજ્ઞાનંક્રિયાહીનં હતંચાજ્ઞાનતોનરઃ ॥

હતંનિર્નાયકંસૈન્યં સ્ત્રીપોનશ્ચાહ્યમર્તૃકા ॥૮॥

ટીકા.—જ્ઞાન છતાં જે કર્મ કરે તો નથી તેનું જ્ઞાન બ-
ધ છે. જેને જ્ઞાન નહીં હોય તે માણસ છતાં નહીંજ સમ
જવો. જે સેનામાં નાયક એટલે રક્ષણ કરનાર નથી તે છતાં
પણ સેના બંધ છે. કેમકે તેનાથી કંઈ પ્રાક્રમ થવાનું નથી.
જેસ્ત્રીઓનો વર નથી તે શ્રવતી છતાં મૃતજ સમજવી. ૮

વૃદ્ધકાલેમૃતાભાર્યાં બંધુહસ્તગતંધનંમ ॥

ભોજનંચપરાધીનં તિસ્ત્રોડપુસાંવિડંબના ॥૯॥

ટીકા.—ધરડપણમાં બાઇડી મરી જાય છે. દ્રવ્ય બાઇ-
ઓના હાથમાં જાય છે. ખાવું બીજાના હાથમાં હોય છે
એ તણ પ્રકારની માણસને વીરંચના છે. ૯

અગ્નિહોત્રંવિનાવેદા નચ્ચદાનંવિનાક્રિયા ॥

નભાવેનવિનાસિદ્ધિ સ્તસ્માદ્ધાવોહિકારણમ ॥૧૦॥

ટીકા.—અગ્નિહોત્ર વગર શિખેલી બેઠ સફળતાને પામતો
નથી. દાન વગર કર્મે ક્ષણઆપતા નથી અને કોઈ પણ
સિધ્ધી ભક્તી વગર નથી. વાસ્તે ભક્તિ મુખ્ય કારણ છે. ૧૦

કાષ્ટપાષાણધાતુનાં કૃત્વાભાવેનસંઘનમ ॥

શ્રદ્ધયાચ્ચતથાસિદ્ધિ સ્તસ્યશ્રિષ્ણુપ્રસાદતઃ ॥૧૧॥

ટીકા.—કાષ્ટ (સાકડાં.) પાપાણુ (પથરા) અને ધાતુ એ-
મની મુર્તિઓને વિષે હથિર રૂપ ભાવના ધરીને શેવા કીધી
હોય તો હથિર કૃપાથી નફો સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૧

નદેવોવિદ્યતેકાષ્ટે નપાષાણેનમન્મયે ॥

ભાવેહિવિદ્યતેદેવ સ્તસ્સાદ્ભાવાહિકારણમ ॥૧૨॥

ટીકા.—કાષ્ટ પાપાણુ માટી એમની મુર્તિઓને વિશે દે-
વ રહે છે. એમ નથી પણ કેવળ ભક્તિને કેકાણેજ દેવ રહે
છે. વારતે હથિરની પ્રાપ્તિ વારતે કૃષ્ણ એક ભક્તિજન્યોય. ૧૨

શાંતિનુલ્યંતપોનાસ્તિ નસંતોષાતપરંસુખંમ ॥

નતૃષ્ણાયાપયોઽધિ નંચધર્મોદયાપર ॥૧૩॥

ટીકા.—શાંતી જેવું બીજું તપ નથી, સંતોષથી બીજું
સુખ નથી. તૃષ્ણા જેવો બીજો વ્યાધિ કોઈ નથી. ને દયા-
થી બીજો કોઈજ ધર્મ નથી. ૧૩

ક્રોધોવૈવસ્યતોરાજા તૃષ્ણાવતરણીનદી ॥

ત્રિશાકામદુઘાતેનુઃ સંતોષોનંદનંવનમ ॥૧૪॥

ટીકા.—ક્રોધ એજ યમ રાજા તૃષ્ણા એજ વૈતરણી ન-
દી, ત્રિશાક એટલે જ્ઞાન એજ ધરંદ્રેલા મનોરથોને પૂર્ણ કર-
નારી કામધેનું, ને સંતોષ એજ સ્વર્ગમાં જે નન્દવન છે
તેજ સંતોષથી પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૪

ગુણોભૂષયતેરૂપં શીલંભૂષયતેકુલંમ ॥

સિદ્ધિર્ભૂષયતેવિદ્યાં ભાંગોભૂષયતેધનમ ॥૧૫॥

ટીકા.—ગુણજ સ્વરૂપને શોભા આપે છે. ઉત્તમ સ્વ-
ભાવ કુળને શોભા આપે છે. સીદ્ધી વિદ્યાને શોભા આપે
છે. ને ઉપભોગ દ્રવ્યને શોભા આપે છે. ૧૫

નિર્ગ્નસ્યહતંરૂપં કુશીલસ્યહતંકુલમ ॥

અસિદ્ધસ્યહતાવિદ્યા અભોગેનહતંધનમ ॥૧૬॥

ટીકા.—જેને કોઈ પણ ઉત્તમ ગુણ નથી તે ખુબ સુરત છતાં તેનું રૂપ શોભતું નથી. જેનો સ્વભાવ સારો નથી તેનું કુળ લોકોમાં નિંદ્ય થાય છે. જેને કોઈ પણ સિદ્ધિ નથી તેને વિદ્યા શોભતી નથી. જે દ્રવ્યનો ઉપભોગ કરતો નથી તેનું દ્રવ્ય વ્યર્થ નાશ પામે છે. ૧૬

શદ્દંભૂમિગતંતોયં શુદ્ધાનારીપતિવ્રતા ॥

શુચિઃક્ષેમકરોરાજા સંતોષીવ્રાત્મણઃશુચિઃ ॥૧૭॥

ટીકા.—પૃથ્વીમાંનું પાણી શુદ્ધ છે. પતિવ્રતા સ્ત્રી શુદ્ધ છે. પ્રભુનું હિત કરનારો રાજા પવિત્ર છે. ને બ્રાહ્મણ જે હમેશ સંતોષ માનનારો છે તે પવિત્ર છે એમ સમજવું. ૧૭

અમંતુષ્ટાદ્વિજ્ઞાનઘ્તાઃ સંતુષ્ટાશ્ચમહીપતિ ॥

સલલજાગળીકાનઘ્તા નિર્લંડઆચકુલાંગનાઃ ॥૧૮॥

ટીકા.—જેને યજ્ઞ તેટલો પૈસો મળ્યો હોય તો પણ સંતોષ માનતો નથી, એવો બ્રાહ્મણ થોડા દ્રવ્યથી સંતોષ માનનારો રાજા લાજ રાખનારી એવી વસ્તુ તેમજ લગ્ન કીધેલી સ્ત્રી જે મર્યાદા કે લગ્ન્યા રાખતી નથી તે એવાં એ નાશ પામે છે. ૧૮

કિંકુલેનવિશાલેન વિદ્યાહીનેનદેહીનામ ॥

દુષ્કુલીનોપિવિદ્વાનયો સદેવૈરપિપ્જ્યતે ॥૧૯॥

ટીકા.—જે માણસનું કુળ મોટું હોય ને વિદ્યા વગરનું હોય તો તે શા કામનું. દુષ્કુળમાંનો હોય પણ જો તેને કિ

દ્યા હોય તો દેવ પણ તેની પૂજા કરે છે. ૧૬

વિદ્વાનપ્રશસ્યનેલોકે વિદ્વાનસર્વવર્ગૌરયમ ॥

વિદ્યાલાભતેસર્વ વિદ્યાસર્વવ્રપુજ્યતે ॥૨૦॥

ટીકા.—વિદ્વાન સર્વ લોકોમાં પ્રખ્યાત થાય છે. તે લોકોમાં મહત્ત્વને પણ પામે છે. વિદ્યા વડે નહીં મળવાની વસ્તુઓમાં મળે છે વાસ્તે વિદ્યાજ્ઞ બધે ઠેકાણે પૂજ્ય છે. ૨૦

રુપયૌવનસંપન્ના વિશાલકુલસંભવાઃ ॥

વિદ્યાહિનાનશોભંતે નિર્મળાઙ્ગલિંગુકા ॥૨૧॥

ટીકા.—ધણા ખુબસુરત, જવાન એવા મોટા કુળમાં ઉત્પન્ન થયા હોય તો પણ તેમને વિદ્યા ન હોય તો તે શોભતા નથી. પાંદડાં તથા ફૂલાદી વડે આખરાનું ઝાડ સંપન્ન છે તો પણ સુગંધી નથી તેથી શોભતાં નથી તેમ તે બાણમાં. ૨૧

માંસપ્રક્યાઃસુગપાના મૂર્ખાશ્વાક્ષરર્વર્જિતા ॥

પશુભિસ્તૈર્નરાકારૈર્ભારાક્રાંતાચ્ચમેદિની ॥૨૨॥

ટીકા.—માંસ ખાનારા, દારૂ પીનારા અને જેને એકે અક્ષર આવડતો નથી એટલે જે કેવળ અવિદ્વાન છે તેઓ માણસરૂપે જાનવરોજ છે. એમના બારેથી પૃથ્વી આકાંત માત્ર થાય છે. એમનો કદજ ઉપયોગ નથી. તેમનો જનમારો બર્થ છે. ૨૨

અન્નહીનોદહેદ્રાટ્ઠં મંત્રહીનશ્ચઋત્વિજઃ ॥

યજમાનંદાનહીનો નાસ્તિયજ્ઞસમોરિપુ ॥૨૩॥

ટીકા.—યજ કરવો એ સાચું છે ખરું પરંતુ અન્ન દાન નહીં કીધું હોય તો તે રાગ્યને બાળે છે તે મંત્ર બરાબર

તમમાં હોય તો તે અને દક્ષિણા વગરનો થયો હોય તો તે
યજ્ઞનાનને બાળે છે. વારતે કરીને યજ્ઞ જેવો બીજો શત્રુ
નથી એવું સિદ્ધ થયું પણ તે બે યથાસાંગ થયો હોય તો
તેના જેવું હીત કરનાર બીજો કોઈ નથી. ૨૩

इति वृद्धचाणाख्येनीतीग्रंथे ८ मो ध्यायसमाप्त

अध्याय ९ मो.

मुक्तिमिच्छसि चेत्ता तविषयानविषवत्यज ॥

क्षमार्जवमानशौचंच सत्यंपीयुषवत्पિष ॥ ૧ ॥

ટીકા.—હે બાઈ બે તું મુક્તિને ઇચ્છતો હોય તો વિ-
ષયનો વિષ જેવા ત્યાગ કર, અને સહનતા સીધાપણું ઇન્દ્રિ-
ય નીગ્રહતા ચોખ્ખા પાણું તેમજ સત્ય એમનું અમૃત જેવું
સેવન કર એટલે મુક્તિ પામીશ. ૧

परस्परस्य मर्याणि ये भाषन्ते न राधमाः ॥

त एव विलयं याति तन्मિ કોટર સર્પવત્ ॥ ૨ ॥

ટીકા.—જે માણસો અધમ હોય છે તેઓ એક બીજા-
ના મર્મો લોકોમાં પ્રસિદ્ધ કરે છે. તેઓ પોતાનોજ નાશ ક-
રી લે છે. જેમ સાપ પોતાના બળમાં વેદિતથાન મરણ પા-
મે છે તેજ પ્રમાણે દ્રેશ કરનારા પોતાનો નાશ પોતેજ કરે છે. ૨

गंधः सुवर्णे फलमिक्षुदंडे नाकारी पुष्पं खलु चंदनस्य ॥

વિદ્વાનધનો કોનૃપદીર્ઘજોવી ધાતુપુરાકોપિનબુદ્ધિમેત્તા

ટીકા.—સોનાને સુગંધ, શેરડીને ફળ, સુખડના આડને
ફૂલો, વિદ્વાન માણસ પૈસાબાજો, રાજા ધણા વખત સુધી

જીવનારો બ્રહ્મદેવે આ જગતમાં કોઈનેજ આપા ગુણ આપ્યા નથી. કેમકે એમને ઉત્પન્ન કીધા તે વખતે કોઈ સારો માણસ તેને શિખવવાને નહોતો. ૩

સર્વોષધીનામમૃતાપ્રધાના સર્વેષુસૌખ્યેષ્વશ

નંપ્રધાનમ્ ॥ સર્વેદ્રિયાણાંનયનંપ્રધાનંસર્વે

પુમાત્રેષુશિરઃપ્રધાનમ્ ॥૪॥

ટીકા.—અધાં ઓષડોમાં અમૃતા એટલે ધરો એટ છે. સર્વ સુખોમાં ભોજન સુખ અદ્ધામાં મુખ્ય છે. અધી ઇન્દ્રિયોમાં નયને દ્રિય એટલે આંખ્ય એટ છે. તે વગર અધી ઇન્દ્રિયો વ્યર્થ છે. સર્વ ગાત્રોમાં માથુ એટ છે એમ જાણવું. ૪

દુતોનસંચરતિમરયેન ચલેચ્ચાર્તા પૂર્વનજ્ઞિ

તમિદંનચસંગમોસ્તિ ॥ ત્યાન્નિસ્થિતંરપિશશિ

ગ્રહણંપ્રશસ્તં જ્ઞાનાતિયોદ્વિજ્જવરઃસકથન વિદ્વાન્ ५

ટીકા.—જે ઠેકાણે દુતોની ગતી નથી ને જ્યાં ચાર્તા પહોંચી ચાલતી નથી. જે પહેલાં કોઈએ કહ્યું નથી. જેનો કોઈ દહાડો સમાગમ પણ થવાનો નથી, એવા આકાશને વિશે ચંદ્ર સૂર્યનું ગ્રહણ જે ખરાબર જાણે છે એવા બ્રાહ્મણને સાતા એટલે સારા માણસ કેમ નહી કહીએ. ૫

વિદ્યાર્થિસેવકઃપાંથઃ ક્ષુધાર્તોભયકાતરઃ ॥

માંડારીપ્રતિહારીચ સપ્તસુપ્તાનપ્રબોધયેત ॥૬॥

ટીકા.—વિદ્યાર્થી, ચાકર, રસ્તે ચાલનાર, બુખ્યો બધા ખામેલો ધનાદિકનો રક્ષણ કરનારો અને દ્વારપાળ, આ સાત સુતેલાં હોય તો પણ જાગૃત કરવાં. ૬

અહીનૃપંચશારૂલં વૃટિંચબાલકંતથા ॥

પરંશ્વાનંચમૂર્ખંચ સપ્તસુપ્તાન્નબોધયેત ॥૭॥

ટીકા.—સાપ, રાજા, વાઘ, પૃષ્ઠંડી, નામનો છવ, વિશેષ છોકરું, બીજાનું કુતરું, અને મુરખ એ સાત સુતેલાં હોય તે વખતે તેમને જાગૃત કરવાં નહીં. ૭

અર્થાધીનાશ્ચયૈર્વેદા સ્તથાશ્રૂદ્ધાન્નભોજનાઃ ॥

તેદ્વિજાકિંકરિપ્યંતિનિર્વિષાદવષન્નગાઃ ॥૮॥

ટીકા.—દ્રવ્ય મેળવવાને વાસ્તેજ જેમણે વેદનું અધ્યયન કીધું છે. અને હમેશ શુદ્ધનું અન્ન લક્ષણ કરીને પુષ્ટ થયેલા છે. એવા બ્રાહ્મણ વિષ વગરના સાપની પેઠે કંઈ કરવાને સમર્થ નથી. ૮

યસ્મિનઠ્ઠેભવંનાસ્તી નુદંતૈવધનાગમ ॥

નિગ્રહાનુગ્રહોનાસ્તિ સરુષ્ટકિંકરિપ્યતિ ॥૯॥

ટીકા.—જે કોઈ માણસને ગુસ્સો આવ્યો છતાં તેની પાસેથી ભય નથી, ને સંતુષ્ટ થયે છતાં કોપને લાભ નથી, ને નિગ્રહ કે અનુગ્રહ કરવાની શક્તિ નથી તે માણસને કોપ આવ્યો હોય તો તે શું કરવાનો છે. ૯

નિર્વિવેણાપિસર્વેણ કર્તવ્યમહતીફળા ॥

વિષમસ્તનચાપ્યસ્તઃ સ્વટાટોપોભયંકરઃ ॥૧૦॥

ટીકા.—વિષ વગરના સાપે લોકોને ભય દેખાડવાને માટે પોતાની ફણ ફેંકાવવી. વિષ હો કે ન હો, અટાટોપ માત્ર ભયંકર કરવો જોઈએ. માણસ અવિદ્વાન છતાં લોકોમાં મોટી વિદ્વતા દેખાડવી એ મૂર્ખનું લક્ષણ છે. ૧૦

પ્રાતર્ગૃતપ્રસંગેન મધ્યાન્હેત્ત્રીપ્રસંગતઃ ॥

રાત્રૌચોરપ્રસંગન કાલોગચ્છતિધિમતામ્ ॥૧૧॥

ટીકા.—સવારે દ્યુત પ્રસંગથી એટલે મહાભારતનું અવ-
ણ કરીને સારા માણસો કાળ ગમાવે છે. બપોરે સ્ત્રી પ્ર-
સંગે કરીને એટલે શ્રી રામાએણું અવણ કરીને કાળ ગુમા-
વે છે. રાતે ચોરના પ્રસંગથી એટલે શ્રીમદ્ભાગવતનું અવણ
કરીને સારા માણસો કાળ ગુમાવે છે. વાસ્તે બુદ્ધિમાનમા-
ણસોનો જરા પણ વ્યત્ત બર્થ જતો નથી. ૧૧

સ્વહસ્તગ્રહિતામાલા સ્વહસ્તઘૃષ્ટચંદનમ્ ॥સ્વ

હસ્તલિખિતંસ્તોત્રં શુક્રસ્યાપિશ્ચિયંહરેત ॥૧૨॥

ટીકા.—પોતાને હાથે તૈયાર કીધેલી માળા ધારણ કીધી
હોય તો. ને પોતાને હાથે ધણેલા ચંદનનું ટીલું કીધું હોય
તો પોતાના હાથે લખેલા પુસ્તકનો કે સ્તોત્રનો પાઠ કીધો
હોય તો ઇંદ્રનો પણ પૈશા જતો રહેશે. પછી બીજા સામાન્ય
માણસો, પૈશા જશે એમાં શી નવાઈ. ૧૨

દ્વન્દુદંડાસ્તિલાઃશૂદ્રાઃ કાંતાકાંચનમંદિની

ચંદનંદધિતાંબુલં મર્દનંગુણવર્દનમ્ ॥૧૩॥

ટીકા.—શેરડી, તલ, શુદ્ર સ્ત્રી, સોનું પૃથ્વી ચંદન, દહી
અને તાંબુળ એમનું જેટલું વધારે મર્દન કરાવે તેટલો વધારે
ગુણ આપનારાં છે. ૧૩

દરિદ્રતાધૈર્યતયાવિરાજતે કુવચ્છતાશુભ્રતયા

વિરાજતે ॥ કદન્બંતાચોષ્ણતયા વિરાજતે

કુરુપતાશીલતયાવિરાજતે ॥૧૪॥

ટીકા.—દરીદ્રતા ધૈર્ય વડે શામિ છે લુગડાં થોડી કીંમતનાં હોય તો પણ તે ધુબપણાથી શામિ છે. ૨૧૩ ૫ અરાખ હોય તો પણ ૨૧બાવ સારો હોય તો તે શામિ છે. ૧૪

इतिवृद्धचाणाख्ये नीतिग्रंथे नवमोऽध्याय समाप्तः।

अथ उत्तरार्द्ध प्रारंभ.

अध्याय १० मो

धनहीनोऽनृहीनश्च धनिकःसमुनिश्चय ॥

विद्यारत्नेनयोऽहिनः सहोऽनःसर्ववस्तुषु ॥ ૧ ॥

ટીકા.—દ્રવ્ય વગરનો હોય તે હીન (દરેક વસ્તુ રહીત) છે. એમ સમજવું નહીં. પણ જે અવિદ્વાન છે તેજ હીન છે એમ સમજવું. વિદ્યા રૂપી રત્ન જે છે તે દરેક વસ્તુની હીત છે એમ સમજવું. ૧

वृष्टीपूतंन्यसेतपादं वस्त्रपूतं:विवेजलम ॥

शास्त्रपूतं:वदेद्वाक्यं मनःपूतंसमाचरेत् ॥ ૨ ॥

ટીકા.—આખ્યો એ પવિત્ર જગા જોઈને પછી ત્યાં પણ મુકવો. કપડાં વડે ગાળેલું પાણી પીવું. શાસ્ત્રોએ જે પવિત્ર વાક્ય કહ્યું છે તેજ આલવું. મનવડે પવિત્ર અપવિત્રનો વિચાર કરીને જે પવિત્ર હોય તેનુંજ આચરણ કરવું. ૨

सुखार्थीचत्पजेद्विद्यां विद्यार्थीचत्पत्यजेतसुखम् ॥

सुखार्थिनःकुतोविद्या कुतोविद्यर्थिनःसुखम् ॥ ૩ ॥

ટીકા.—દેહને કંઈ પણ મહેનત ન આપવી એવું ને ઈ-
ચ્છે છે તે વિદ્યાને છોડી દે છે. ને વિદ્યાને ઈચ્છે છે તે
સુખનો ત્યાગ કરે છે. સુખની ઈચ્છા કરનારને વિદ્યા ક્યાંથી
મળવાની છે. ને વિદ્યા ઈચ્છનારને સુખ ક્યાંથી મળવાનું છે. ૩

કવયઃ કિંનયશ્વંતિ કિંનકુર્વંતિયોષિતઃ ॥

મત્તપાકિંનજલ્પંતિ કિંનમર્ક્ષંતિવાયસા ॥૮॥

ટીકા.—કવિયો જ્ઞાન વડે શું બોલતા નથી. બધું જુએ છે
સ્ત્રીયો શું નથી કરતી તેઓ સાહસ પણાથી હરેક કંઈ કરે
છે, દારૂ પીનારા શું બોલતા નથી. તેઓ ન બોલાય તેવાં
બાષણો બોલે છે. તેમ કાગડા ન ખાય એવો પદાર્થ કંઈ જ
નથી. તેઓ નરકાદી પણ ખાય છે. ૪

રંકરોતીરાજાને રાજાને રંકમેવચ ॥ ધનિને

નિર્ધનંચૈવ નિર્ધનંધનિને તથા ॥૫॥

ટીકા.—ઈશ્વર ને કૃપા કરશે તો બીખારીને રાજ આ-
પશે અને ને કોપાયમાન થશે તો રાજાને પણ બીખારી
કરી નાખશે. તેમજ નિર્ધનને ધનવાળો, ને ધનવાળાને નિ-
ર્ધન કરશે એવી ઈશ્વરની સત્તા છે. ૫

લુબ્ધાનાંયાચકઃશત્રુ મૂંઝાણાંબોધકોરિપુઃ ॥

જારત્રિણાંપતિઃશત્રુ શ્વોરાણાંચંદ્રમારિપુઃ ॥૬॥

ટીકા.—લોભી માણસને માગનારો શત્રુની માફક લાગે
છે. મૂર્ખને પોતાનું હિત કહેનાર શત્રુ નેવો લાગે છે બી-
ખાર કરનારી સ્ત્રીને પોતાનો વર શત્રુ નેવો લાગે છે.
અને ચોરને ચંદ્રમા શત્રુ નેવો લાગે છે. ૬

યેષાંનવિદ્યાનતપોનદાનં નચાપિશીલંનગુણોનધર્મઃ

તેમૃત્યુલોકેભૂવિભારમૂતા મનુષ્યરૂપેનમૃગાશ્વગંતિઃ૭।

ટીકા.—વિદ્યા, તપાદાન, સારો સ્વભાવ, ગુણ અને ધર્મ એ છમાંનો એકે જેને નથી તે આ મૃત્યું લોકમાં પૃથ્વી ઉપર કેવળ બાર રૂપ થઈને મનુષ્ય દેહરૂપી હરણુજ કહેછે. ૭

અંતઃસારવિહિનાનાં ઉપદેશોનજાયતે ।

મલયાચલસંસર્ગાત નવેણુશ્વંદનાયતે ।૮।

ટીકા.—જે માણસમાં બરા પણ બુદ્ધિ નથી તે માણસને ગમે તેટલો ઉપદેશ કીધો હોય તે ઠસતો (રહેતો) નથી. મલયાચલ પર્વતના ચંદનના યોગે કરીને અંતઃસાર વગરના બાસ ચંદન જેવાં એટલે સુખડ જેવાં થતાં નથી. ૮

યસ્યનાસ્તિસ્વયંપ્રાજ્ઞા શાસ્ત્રંતસ્યકરોતિક્રિય ॥

લોચનાભ્યાંવિહિનસ્ય દર્પણઃકિંકરિષ્યતિ ।૯।

ટીકા.—જેને પેટેલાંથીજ બુદ્ધિ નથી તેને શાસ્ત્ર શુંકરશે જે પેટેલાંથી આધણા છે તેમને સાર દર્પણ બ્યર્થ છે તે પોતાના ગુણ કરી શકતું નથી. તેમ બુદ્ધિવગરના માણસને શાસ્ત્ર કઈ પણ ગુણ કરવાને સમર્થ થતું નથી. ૯

દુર્જનંસઙ્ગજનંકર્તુ મુપાયોનહિભૂતલે ॥

અપાનંશતધાધૈતં નશ્રેષ્ઠમિદ્રિયમ્ભવેત ।૧૦।

ટીકા.—દુર્જનને સઙ્ગજન કરવાને આ પૃથ્વી ઉપર એકે ઉપાય નથી. જે નીચ અમાનેદ્રિય (અદરયાન) છે તે શો વખત ધોયું હોય તો પણ એજ દંદ્રીયના બરોબરીને પામતું નથી. ૧૦

આત્મદ્વેષાદ્ઐવ્યમૃત્યુઃ પરદ્વેષાદ્ઐનક્ષયઃ ॥

રાજદ્વેષાદ્ઐવ્યન્નાશોવ્રત્તદ્વેષાતકંલક્ષય ॥૧૧॥

ટીકા.—સ્વકીય (આપણા) માણસોને દ્વેષ કીધો હોય તેથી મરણજ પ્રાપ્ત થાય છે. બીજા લોકોનો દ્વેષ કીધો હોય તો પૈસાનો નાશ થાય છે. રાજાનો દ્વેષ કીધો હોય તો બધો નાશ થાય છે. અને બ્રાહ્મણનો દ્વેષ કીધો હોય તો કુળનો નાશ થાય છે. ૧૧

વરંવનેઽધ્યાધગજૈર્દ્રસેવિતે હમાલયેપત્રફલાંબુસેવનમા

તૃણપુશ્પ્યાશતજીણવિલ્કલં નર્વંધુમધ્યેદ્ઐનહીન

જીવિતં ॥૧૨॥

ટીકા.—વાધ આદી કરીને કુટ જતાવરી રહે છે. એવા વનમાં રહેવું. ત્યાં પત્ર (પાતરાં) ફળો વગેરે ખાઈને રહેવું. ત્યાંહાં ઘાસ ઉપર સુઈ રહેવું. ઘણે ઠેકાણે ફાટી ગયેલાં જીનનાં વધ્ધકત વસ્ત્રો પહેરીને ત્યાંહાં રહેવું એ સાચું છે પણ બાઈબંધોમાં પૈસાવગરનાં રહેવું એ ઘણુંજ ખરાબ છે. ૧૨

વિપ્રોવૃક્ષસ્તસ્યમૂલંવસંધ્યાવેદઃ શાખાકર્મધર્મોચ

પત્રે ॥ તસ્માન્મૂલંયત્નતોરક્ષણીયં છિન્નેમૂલેનૈવશાખા

નપત્રમ ॥૧૩॥

ટીકા.—બ્રાહ્મણ એજ કોઈ ઝાડ છે તેનું મૂળ (મૂળીઆં) સંધ્યા છે તેની શાખા (ડાળાં) વેદ છે. ધર્મ અને કર્મ એ તેનાં પાદડાં છે. વાસ્તે તેનું મૂળ યત્નથી રક્ષણ કરવું એટલે ખરાબર વખતે સંધ્યા કરવી. મૂળનો નાશ થયો હોય તો ડાળાને પાતરાં થવાનાં નથી. ૧૩

માતાચક્રમલાદેવો પિતાદેવોઝનાર્દનઃ ॥

બાંધવાવિષ્ણુમક્તાશ્ચ સ્વદેશભૂવનત્રયમ ।૧૪।

ટીકા.—લક્ષ્મી જેની માતા એટલે તેને મા પ્રમાણે માને છે જેનો આપ ભગવાન વિષ્ણું છે એટલે તેને આપ જે-વા બને છે ભગવદ્ભક્ત જેના બાધે એટલે બાધાઓ જે-વા માને છે તેને પોતાનો દેશજ ત્રાંબુવન છે તેને પોતાનો દેશ છોડીને બીજે દેશ તીરથ જાત્રા કરવા જવાની જરૂર નથી. ૧૪

एकवृक्षसमारुढा नानावर्णाविहंगमा ॥

પ્રભાતેદિક્ષુગચ્છંતિ કાતત્રપરિદેવના ।૧૫।

ટીકા.—એકજ ઝાડને વિશે અનેક રંગના તથા જાતના ધણા પક્ષીઓ રહે છે. સવારે ઉઠીને દશ દિશાઓ તરફ ઉડી જાય છે તેમજ આ સંસારને વિશે અનેક જીવ રહે છે તેજ પાછા દેવ યોગથી જુદા થઈને અનેક દિશાઓ તરફ જાય છે. અથવા કેટલાંએક મરી જાય છે તે વિશે દુઃખ થું કરવું જરાપણ કરવું નહીં. ૧૫

बुद्धिर्यस्यबलंतस्य निर्वृद्धेश्चकुतोबलम् ॥

વર્નેસંહોમદોન્મત્તો જંબુકેનનિપાતિતઃ ।૧૬।

ટીકા.—જેને બુદ્ધિ છે તેજ બળવાન જાણવો. જેને બુદ્ધિ નથી તેને બળવાન ક્યાંથી મળવાનું છે. વનમાં સિંહ મદોન્મત્ત થએલો હોય છે પણ શિયાળ પોતાની બુદ્ધિના બળથી તેને મારી નાખે છે. ૧૬

काचिंताममजीवने यदिहरिर्विश्वंभरोगीय ॥

તેનોચેદર્ભકત્રોવના યજનનાંસ્તુપંકથનિ ।

મર્મતદત્યાલોચ્ય મુહુર્મુહુર્પદુયતેલપતેકેવલં

ત્વતપાદાંબુજસેવનેનસતતંકાલેમયાનીયતે ।૧૭।

ટીકા.—જો હું હરીને વિશ્વંભર એવા નામથી ગાઉ તો મને મારા પેલે દિવસે કાળજી કરવી નહીં જોઈએ. તે જો વિશ્વંભર નહીં થાય તો બાળકનું પેટ ભરવાને વાસ્તે માના રતનોમાં (ધાધયોમાં) દુધ કેમ કરી મુકે છે. બ્યારે તે દુધ નિર્માણ કરે છે ત્યારે હરીજ વિશ્વંભર છે એમ જાણીને હે કમળ હે લક્ષ્મીજીના વર હું કેવળ તારા પગરૂપી કમળની શ્રેષ્ઠ કરીને મારો બધો વખત હરણ કરું છું. ૧૭

ગીર્વાણવાણીષુવિશિષ્ટ બુદ્ધિતથાપિભાષાંતર ॥

લોલૂપોઽહમ ॥ યથાસુધાયાંચસુરેષુસત્યાં

સ્વર્ગાગનાનામધર્ગોસવેરુચિઃ ॥૧૮॥

ટીકા.—સંસ્કૃત વાણી એટલે છે તો પણ તેનાં બાષાંતરે રૂપી રસને વાસ્તે હું ધણો લોભી છું. જેમ દેવાને અમૃત પ્રાપ્ત થયું છે તો પણ સ્વર્ગવાશી સ્ત્રીયોના અધરોષ્ટ ચુંબન વાસ્તે તેમને અભીરૂઆ એટલે ઇચ્છા થાય છે. તેમ બીજી બાષારૂપી રસને વાસ્તે મને ધણીજ ઉત્કંઠા (આતુરતા થઈ છે) ૧૮

અન્નાદ્દશગુણંવિષ્ટં વિષ્ટાદ્દશગુણંપય ॥

વયસાઽષ્ટગુણંમાંસં માંસાદ્દશગુણંઘૃતમ ॥૧૯॥

ટીકા.—અન્ન કરતાં લોટ દશ ધણો વધારે. લોટ કરતાં દશ ધણું દુધ વધારે. દુધ કરતાં માંસ આઠ ધણું વધારે ને માંસ કરતાં ધી દશ ધણું વધારે ગુણુમાં છે. ૧૯

શાકેનગંગાવર્દ્ધતે પયસાવર્દ્ધતેતનુ ॥

ઘૃતેનવર્દ્ધતેવીર્યં માંસાન્માંસંપ્રવર્દ્ધતે ॥૨૦॥

ટીકા.—શાક બાજુ આધાથી રોગ વધારે થાય છે કુ-
ધ પીધાથી શરીર પુષ્ટ (જાડુ) થાય છે. ઘી આધાથી વી-
ર્યમાં વધારો થાય છે. માંસ આધાથી માંસ વધે છે. એવી
રીતે પદાર્થો પદાર્થોને હેકાણે ગુણ કરે છે.

इतिवृद्धचाणारव्ये नितिग्रंथे १०मो अध्याय समाप्त.

અધ્યાય ૧૧ મો.

દાનૃત્વંત્રિયવસ્કૃત્વં ધીરન્વમુચિતજના ॥

અભ્યાસેનૈવલભ્યંતે ચત્વારઃસહજાગુણઃ ॥૧॥

ટીકા.—દાન કરવાની શક્તી, સાદ્ બોલવું, ધીરો પણું
વખતે જાણવું. આ ચાર ગુણ અભ્યાસ કરવાથી મળે છે
એમ નથી પણ તેઓ સ્વભાવીક છે. ૧

આત્મવર્ગપરિત્યચ્ય પરવર્ગસમાશ્રયન ॥

સ્વયમેવલયંયાતિ યથારાજાઽન્યધર્મન્ત ॥૨॥

ટીકા.—પોતાના ટોળાને છોડીને બીજાના ટોળાનો આ-
શ્રય કરે છે તે પોતાની મજેજ નાશ પામે છે. જેમ બીજા-
ના ધર્મનો આશ્રય કરીને રાજ્ય નાશ પામે છે. ૨

हस्तीस्थूलतनुःसर्वाकुशवशःकिंहस्तीमात्रांकु

શો । दीपेप्रज्वलीते प्रणश्यतीतमःकिंदीपमात्रंतमः

વજ્રેનાપિહતાઃપત્તંતિગિગ્યઃકિંવજ્રમાનગાસ્તે

જોયસ્યવિરાજતેસવલવાનસ્થુલેપુકઃપ્રત્યયઃ ૩

ટીકા.—હાથીનો સ્થુલ (મોટો) રેહ છે તો પણ અંકુશથી તે વથ થાય છે. વાસ્તે શું અંકુશ હાથી જેવડો છે કે? હી વા સંકોરેલો હોય છે ત્યારે અંધકાર નાશ પામે છે. વાસ્તે શું હીવા અંધકાર જેવડો છે કે? વર્જથી પર્વતોનો નાશ થાય છે વાસ્તે શું વર્જ પર્વત જેવડું છે કે? નહીં વાસ્તે જેનું તેજ વિષિષ્ટ (વધારે) છે તેજ બળવાન છે. મોટા પણાકિ વિચાર કરવાનો નહીં. ૩

કલૌદશસહસ્રેષુ હરિસ્ત્યજતિમેદિનીમ ।

તદર્દ્રજાન્હવિતોયંતદર્દ્રગ્રામદેવતા ।૯।

ટીકા.—કળાશ્રુગનાં દશહજાર વરસ જશે ત્યારે વિષ્ણું (કૃષ્ણજી) પૃથ્વીનો ત્યાગ કરશે. પાંચ હજાર વર્ષ પછી ગંગાજી પૃથ્વીનો ત્યાગ કરશે. અઢીહજાર વર્ષ પછી ગ્રામદેવતા પૃથ્વીનો ત્યાગ કરશે. ૪

ગૃહાસક્તવ્યનોવિદ્યા નોદયામાંસહારિણ ।

દ્રવ્યલુબ્ધસ્યનોસત્યં સ્ત્રિણસ્યનપવિત્રતા ।૫।

ટીકા.—ઘરમાં હમેશ રહેનારાને વિદ્યા મળવાની નથી. જે હમેશ મૌન આપ છે તેને દયા આવવાની નથી. જે દ્રવ્યનો લોભી છે તે કોઈ દેહડો ખરૂં ચાલશે નહીં ને જે સ્ત્રી એટલે સ્ત્રીઓનો સમુદાય તેને સ્વચ્છતા કંઈ આવવાની નથી. ૫

દુર્જનસ્થલુસાધુતામુપૈતિ બહુપ્રકારૈઃપરિસેવ્યમાનઃ ।

આમુલસિન્ધાપયસાઘૃતે નનનિવૃક્ષોમધુગ્ત્વમેતિદ્ ।

ટીકા.—દુર્લભને ધણા પ્રકારથી ઉપદેશ કીધો હોય તો તે સાધુ પણાને પામે પણ લીંમડાનું ઝાડ મૂળ (મૂળીઆ) થી તે અગ્રસુધી દુધ વડે પચાવ્યાં હોય તો પણ કાંઈ દેહડો તેનામાં મીઠાશ આવનાર નથી. ૬

અંતર્ગતમલોદૃષ્ટ સ્તીર્થસ્નાનશતૈરપી ।

અશુદ્ધંતિયથાખાંડં સુરાયાદાહિતંચસત । ૭ ।

ટીકા.—જેના અંતઃકરણમાં પાપ છે તે દુષ્ટ હજારો તીર્થમાં નાહ્યાર્થી શુદ્ધ થતો નથી. જેમ દારૂનું વાસણ અગ્નિમાં બાળ્યું હોય તો પણ શુદ્ધ થતું નથી તેમ. ૭

નત્રેતિયોયમ્પગુણપ્રકર્ષં સતંસદાનિંદતિ

નાત્રચિત્રમ । યથાકિરાતીકરિકુંભલઘ્નં

મુક્તાફલંત્યજ્યવિભર્તિગુજાં । ૮ ।

ટીકા.—જે જેના ગુણનું પ્રાક્રમ જાણતો નથી તે તેને હમેશ દે છે. એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય માનવું નહી. એ વિશે એમ કહેવાય છે કે જેમ વનમાંના કાળીની સ્ત્રી અસ્નાનથી હાર્યાના ગંડરચળમાંના પ્રાપ્ત થએલા સુકતાફળનો ત્યામ કરે છે તે અણાહીનાં ઘરેણાં પેહેરે છે તેમ. ૮

વસ્તુસંવત્સરંપૂર્ણં નિત્યંમૌનેનમુંજતિ ।

યુગકોટિસહસ્રંતુ સ્વર્ગલોકેમહિયતે । ૯ ।

ટીકા.—જે માણસ એક આખા વરસસુધી મૌન ધરીને એટલે કંઈ પણ બોલ્યા વગર જન્મે છે તે હજાર કરોડ જુગ સુધી સ્વર્ગ લોકમાં સત્કાર પામે છે, એટલે દેવ તેની પુજા કરે છે. ૯

કામક્રોધંતથાલોભં મ્વાદૂશૃંગારકૌતુકે ।

અતિનિદ્રાઽતિસેવાચ વિદ્યાર્થિહ્યષ્ટવર્જયેત ॥૧૦॥

ટીકા.—કામ એટલે વિષય, ક્રોધ, લોભ, શ્વાદુ એટલે ગ
ળ્યું શૃંગાર કૌતુક એટલે ચમત્કાર. નિદ્રા સેવા એટલે ચાક
રી આ આઠને વિશે વિદ્યા ભણનારાએ ધ્યાનું મેવનનો ત્યાગ
કરવો. પોતાના દેહનો નિર્વાહ થાય તેટલાં સોસવાં. ૧૦

અકૃષ્ટફલમૂલાદૌ વનવાસરતસદા ।

કુરુતેઽગ્રહઃશ્વાદ્ઘં ઋષિર્વિપ્રઃસત્તચ્યતે ॥૧૧॥

ટીકા.—એજા વગર ઉપનેલાં ફળ, મૂળઆધને હમેશ
વનમાંજ રહે છે અને તેજ વડે નિત્ય અદ્વાદીક કર્મો કરે
છે તે બ્રાહ્મણ રૂપી જોવા જાણવો. ૧૧

એકાહારેણસંતુષ્ટઃષટ્કર્મનિરતઃસદા ॥

ઋતુકાલાભિગમીચ સત્ત્વિપ્રોદ્વિજતચ્યતે ॥૧૨॥

ટીકા.—એકવાર જમીને હમેશ સંતોષી રહે છે યજ્ઞનારી
છ કર્મો હમેશ બરાબર કરે છે. રૂતુ પ્રાપ્ત થયો હોય તેજ વ-
ખતે સ્વોસંગ કરે છે એવા જે બ્રાહ્મણ તેને દ્વીજ કહેવો. ૧૨

લૌકિકેકર્મણિરતઃ પદ્યાનાંપરિપાલકઃ ।

વાણિજ્યકૃષિકર્તાચ સત્ત્વિપ્રોવૈદ્યતચ્યતે ॥૧૩॥

ટીકા.—પોતાના કર્મો વિશે કીર્તીનું રક્ષણ કરવાને જે હ
મેશ યત્ન કરે છે. ને જે જનાવરોનું પાલન કરે છે, તેમજ
વાણીઆ વડુને એડવા વગેરેના કાર્યો કરે છે, તે બ્રાહ્મણ
ને વૈદ્ય કહેવો. ૧૩

લાક્ષાદિતૈલનાલીનાં કૌસુંબમધુસર્પિષામ ।

વિક્રીતામશ્વમાંસાનાં સવિપ્રશૂદ્રઽચ્યતે ।૧૮।

ટીકા.—લાખનાં પદાર્થો તેલ નીલી કસુખના ધૂલ વેચનારો, મધુ ધી ને માંસ એટલાં વિક્રીય કરનારો આશ્વણ શુદ્ધ જાણવો. ૧૪

પરકાર્યવિહંતાચ દાંધિકઃસ્વાર્થસાધકઃ ।

હુલદ્રેષોમદુઃકૂળો વિપ્રોભાર્જાગ્ચ્યતે ।૧૫।

ટીકા.—બીજના કાર્યનો નાશ કરનારો દોષી પોતાનોજ અર્થ સાધનારો કપટ વડે દેશ કરનારો બહારથી નચ્ચતે અંદરથી ફર ને આશ્વણ તે બીજાડી ને પો કહેવાય છે. ૧૫

વાપીકૂપતઢાગા નારાયસુરવેદ્યનામ

ઽચ્છેદનેનિગાશંકઃ સવિપ્રોમ્લેચ્છઽચ્યતે ।૧૬।

ટીકા.—વાવ, કુવો, તળાવ, બાગ, બગીચા દેવતાં મંદીર એટલાનો નાશ કરવાને ને આધો પાછો થતો તથો ને આશ્વણ મ્લેચ્છ જાણવો. ૧૬

દેવદ્વિજદ્રવ્યહર્તા પરદારાધિમર્શનઃ

નિર્વહેતસર્વભૂતેષુ વિપ્રશ્વાંડાલઽચ્યતે ।૧૭।

ટીકા.—દેવનું દ્રવ્ય, આશ્વણનું દ્રવ્ય બર્ષ જનાર અને પરસ્ત્રીનું મર્દન કરનાર બધી ચીજોને વિશે કંઈ શંકા ન લાવતાં દેહનો નિર્વાહ કરે તે આશ્વણ આંડાળ કહેવો. ૧૭

દેયંભોજયનંધનંસુકૃતિભિર્નોસંચિતવ્યંકદા

શ્રીકર્ણસ્યબલેશ્વવિક્રમપતેરદાપિકીર્તિસ્થિતા

अस्माकंमधुदामभोगरहितंनष्टंचिगत्संचितं

निर्वाणादपिपाणिपाद युगुलं वर्षत्यहोमक्षिका । ૧૮।

ટીકા.—હે માણસો પુન્યવાન માણસોએ તુચ્છ દ્રવ્ય ગરીબાને આપવું. કોઈ દહાડો તેનો સંગ્રહ કરવા નહી. સંગ્રહ કીધાવગર દાનજ નેમણે કીધું છે, એવા બળીરાજી કર્ણ વિક્રમરાજ એમની કીર્તિ હજીસુધી છે. દાન કે ભાગ કીધા વગર ધણા કાળ સુધી સંગ્રહ કરીને એકદું કોંઈલું મધુ (મધ) નાથ પામ્યું છે. વારંતે જીવ્યો કેટલું એ આશ્ચર્ય છે કે આપણી માંખાંઓ હજીસુધી હાથ પગ ધસેછે. ૧૮
इति वृद्धचाणाख्ये नीति ग्रंथे ११ मोऽध्यायसमाप्त

અધ્યાય ૧૨ મો.

सानंदंसदनंसुप्तास्तुसुधीयःकांतामदूभाषिणी

इच्छापूर्णधनंस्वयोषितिरतिःस्वाज्ञापराःसेवकाः

आनिध्यंशिवૂજનંપ્રતિદિનંમિष्टાનપાનેઘૃહે

साधोःसंगमुपासनेचसनंतधन्योगृहस्योश्रमः । ૧।

ટીકા.—આ લોકમાં જેનું ઘર હમેશ આનંદ યુક્ત છે. જેનાં છોકરાં બુદ્ધિવાળાં છે, સ્ત્રી મીઠું બાણજી કરનારી છે. પોતાની ઇચ્છા પુરી થાય એટલું ધન જેને અનું કુળ છે. પોતાની સ્ત્રી ઉપર જેની પ્રીતી છે સેવક લોકો જેની આત્મા પાળે છે, જેને ઘર હમેશ અતીથીનું પુજન થાય છે, મહાદેવની પુજા અને મીષ્ટાનપાન જેને હમેશ પ્રાપ્ત થાય

છે, અને સાધુના સંગની જે હમેશ ઈચ્છા કરે છે તેનો ગર્યામમ ધન્ય છે. ૧

આર્તેષુત્રિપ્રેષુદ્ધવાન્વિતશ્ચયઃ શ્રદ્ધયાસ્વલ્પમુપૈતિ
દાનમ ॥ અનંતપારંસમુપૈતિરાજન યદ્વિયનેતન્નલ
ભદ્વિજેભ્યઃ ॥૨॥

ટીકા.—આશ્વણને દરીદ્ર આખું હોય તે વખતે તેના ઉપર દયા ઉત્પન્ન થઈને ભક્તિ વડે જે થોડું ધન તેને આપે છે તે ધન અનંત થઈને આપનારને પ્રાપ્ત થાય છે, વાસ્તે જે રાજા સત્પાત્રને વિષે આપેલું હોય તેટલું જ પ્રાપ્ત થતું ન થી. પરંતુ અનંત થઈને પ્રાપ્ત થાય છે. ૨

દક્ષિણ્યંસ્વજનેદયા પરજનેશાદ્યંસદાદુર્જને ॥

પ્રિતિઃસાધુજનેસ્મયઃ સ્વલજનેવિદ્વજનેચાર્જયમ

શૌર્યશત્રુજનેક્ષમા ગુરુજનેનારિજનેધુર્તતા ॥

કત્યંયપુરુષાઃકલા સુકુશલાસ્તેષ્વેવલોકસ્થિતિઃ ॥૩॥

ટીકા.—પોતાના માણસોને વિશે સાવધ પાળું અને બીજા માણસોને વિશે દયા દુર્જન માણસોને વિશે શકપાળું સાધુજન ઉપર પ્રીતિ અળજન ઉપર ગર્વ વિદ્વાન માણસ વિશે સિધ્ધાપાળું શત્રુને વિશે શુરા પાળું ગુરૂને વિશે સહન કરવું સ્ત્રીઓને વિશે અપજતા આ પ્રમાણે જે માણસ સાવધ રહે છે તે આ જગતમાં સારી સ્થિતિ પામે છે. ૩

હસ્તૌદાનવિવાર્તિતૌશ્રુતિ પુટૌસારસ્વતદ્રોહિણૌ

નેત્રેસાધુવિલોકને નરહિતંપાદૌનતિર્થંગતૌ

અન્યાયાર્જિતસવિત્ત પૂર્ણમુદરંગર્વેજનુંરાશિરૌ

અન્યાયાર્જિતવિત્તૂર્ણ મૂદરંગર્ભેણતુંગંશિરો

રેરેજંબુકમુંચમુંચસહસા નીચસ્પનિંદંવપુઃ ॥૪॥

ટીકા.—અરે શિયાળ ને માણસોને હાથે કોઈ દહાડો દાન થયું નથી, જેના કાન વિદ્યાના દ્રોહી એટલે કોઈ દહાડો તેમણે વિદ્યા સાંભળી નથી, જેમની આંખો એ કોઈ દહાડો સાધુનું દર્શન લીધું નથી, જેના પગ કોઈ દહાડો ભાત્રા કરવાને ગયા નથી, કેવળ અન્યાયથી એકઠાં કીધેલાં દ્રવ્યનો પોતાનું ગુજરાત ચલાવે છે. ગર્વથી ને માણસનું મુશ્કેલ હંમેશ ઊંચુને ઊંચુજ રહે છે. એવા નીચ માણસનું નિવૃત્તિ મગીરનો જલદીયો ત્યાગ કરે બક્ષણ કરીશ નહીં. જે આપણે તો તને પણ દોષ લાગશે. ૪

યેષાંત્રીમયશોદાસુતપદ કમલેનાસ્તીભક્તિર્નરાણાં

યેષાંમાભીરકન્યાપ્રિયગુણ કથનેનાનુરક્તારસજ્ઞા

યેષાંશ્રીકૃષ્ણલીલાલીન રસકથાસાદરંનૈવકર્ણૌ

ધિક્રતાનધિક્રતાનધિગેતાં કથયતિસતતંકિર્તનસ્થો

મદંગ ॥૫॥

ટીકા.—શ્રી જસોદાના પુત્રના ચરણકમળ ઉપર ને માણસની ભક્તિ નથી, ગોવાળીઆની કન્યાઓને પ્રીય ને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તેના ગુણ જેની જીભ ગાતી નથી, શ્રીકૃષ્ણની મનોહર લીલા કથાને જેના કાન આવણ કરતા નથી તેના જીવતરને ધીકધીક છે એવું કીર્તન માનો મદંગ ખાલે છે. ૫

પત્રંનૈવયદાકરિરવિહપે દોષોદસંતસ્યકિં ॥

નોલુકોવ્યવલોકતેયદિ દિવાસુર્યસ્યકિંદૂવળમ

વર્વાનૈવપતંતિચાતક મૂલ્લમેઘસ્યકિંદૂષણં

વતપૂર્વવિધિનાલલાટ લિખિતંતન્માર્જિતુકઃક્ષમ૥૬।

ટીકા.—કરી નામના ગ્રાડને પાંદડાં આવતાં નથી એમાં વસંત રૂપનો શો દોષ છે, ધ્રુવડ દહાડે દેખી શકતું નથી એમાં સુરસુનો શો દોષ છે, ચાતક પક્ષીના મોહોમાં વરસાદનાં ટીપાં પડતાં નથી. એમાં મેઘનો શો દોષ છે, કંઈ નથી. જે આપણા કપાલ્ય ઉપર બ્રહ્માએ લખેલું હોય છે તે અન્યથા કરવાને કોણ સમર્થ છે, કોઈ નથી, જેમાં કર્મ કીધાં હોય તેવાં કૃષ્ણ ભોગવવાનાં આપણનેજ છે. ૬

સત્સંગાદ્રવતિ સાધુનાઃખલનાંસાધુનાં

હિલ્લસંગમાત્તલસ્વમ આમોદંકુસુમધવં

મૃદેવધત્તેદૃઢં નહિકુસુમાનિધારયંતિ ॥૭॥

ટીકા.—દુર્જન માણસો સાધુના સમાગમથી સાધુપણને પામે છે. પણ સાધુઓ દુર્જનના સમાગમથી દુર્જન પણને પામતા નથી. જેમ ડુલ્લ ભાંય ઉપર પડ્યું હોય તો તેની શુગંધી માટીજ ધારણ કરે છે, પણ માટીના ગંધને દુલ્લો ધારણ કરતાં નથી, તેમ સાધુ દુર્જનની સોમતથી પોતાના શુણનો ત્યાગ કરતા નથી. ૭

સાધુનાંદર્શનંૂણ્યં તીર્થભૂતાહિસાધવઃ ॥

કાલેનફલતેતીર્થં સઘઃસાધુસમાગમઃ ॥૮॥

ટીકા.—સાધુનું દર્શનજ પુણ્ય કારક છે, કેમકે સાધુએ સાક્ષાત તીર્થ રૂપજ છે. તીર્થ પુણ્ય આપનારાં છે ખરાં પણ તે કેટલા એક વખત પછી આપે છે પરંતુ સાધુનો સમાગમ તરતજ કૃષ્ણ આપનારો છે. ૮

વિપ્રાસ્મિન્નગરેમહાન કથયતાંતાલદુમાણાંગણઃ
 કોશતારજકોદદાતિ વસનંપ્રાતર્ગૃહીત્યાનિશિ
 કોદક્ષઃપરદારવિન્ન હરણેસર્પોપિદક્ષોજનઃ

કસ્માડ્જીવસિદ્ધેસલ્લે વિષકૃમિન્યાયેનજીવામ્પ્રહમ ૧

ટીકા.—કોઈ એક વટેમાર્ગી ગામમાંના આદ્યજને પુછે છે કે હે આદ્યજ આ શહેરમાં મોટું કોણ છે તે કહે? તેણે કહ્યું કે આ શહેરમાં તાડનાં ઝાડ મોટાં છે એમ સાંભળીને ફરીથી પુછે છે કે દાતાર કોણ છે, ત્યારે આદ્યજે કહ્યું કે સત્તારે લખતે સાંજે પાછાં કપડાં આપે એવા દાતાર ધોખી છે; ફરીથી પુછ્યું કે દક્ષ એટલે હોશિયાર કોણ છે, આદ્યજ કહે છે બીજી સ્ત્રીને ધન લઈ જવાને બધાજ હોશિયાર છે; એમ સાંભળીને તે ફરીથી પુછે છે કે, એવા શહેરમાં તું કેમ જીવે છે. ત્યારે આદ્યજે કહ્યું કે વિષમાંથી જીવ વિષમાંજ રહે છે. તેજ પ્રમાણેનું આ શહેરમાં રહું છું. ૯

નવિપ્રપાદોદકકર્દમાનિન વેદશાસ્ત્રહવનિર્ગર્જિતાનિ
 સ્વાહાસ્વધાકારવિવર્જિતાની રમશાનતુલ્યાની

ગૃહાણિતાનિ ॥ ૧૦ ॥

ટીકા.—આદ્યજોના ચર્ણોદકનો કાદવ જ્યાં નથી, વેદશાસ્ત્રની ગર્જના જ્યાં સંભળાતી નથી, પિતૃ કર્મ એટલે આધર્મભણાદિ યત્ન નૈવેદ્યાની કર્મો ને ધરમાં થતાં નથી તે ધર રમશાન જેવાં જાણવાં. ૧૦

સત્યંમાતાપિતાજ્ઞાનં ધર્મોભ્રાતાદયાસલ્લે ॥

શાંતિઃપત્નિક્ષમાપૂત્રો વડેસેમમબંધવાઃ ॥ ૧૧ ॥

ટીકા.—સંસારી માણસ જ્ઞાનીને પોતાના જેવો માનીને પુછે છે કે તારાં માં બાપ બાઈ બેહેનો વિગેરે કોણ કોણ છે તે કહે તારે જ્ઞાની કહે છે કે સત્ય એટલે સાચું બોલવું એજ મારી મા છે, જ્ઞાન એટલે પરમાર્થ એજ મા રો બાપ છે, ધર્મ એજ બાઈ છે દયા એજ બેહેન છે, શાંતી એજ સ્ત્રીછે. ક્ષમા એટલે માફ કરવું એ મારો પુત્રછે. એ પ્રકારનો મારો બાઈ બાંધવનો જથો છે. ૧૧

अनित्यानिशरिराणि विभवोनैपशाश्वतः ॥

नित्यंसन्निहितोमृत्युः कर्तव्यो धर्मसंघटः ॥ ૧૨ ॥

ટીકા.—હે પ્રાણીઆ આ સંસારમાં આવોને અજ્ઞાનથી આલના અધ્યાસ વડે જે શરિરને અમર માને છે તે શરિર અને આ બધો પૈસો ચંચળ છે એમ નકી સમજ, અને મૃત્યુ એ હમેશ તારી પાસેજ રહે છે, તેનું બધ મનમાં રાખોને આ લોકમાં કીર્તિ આપનારો અને પરલોકમાં સુખ આપનારો એવો જે ધર્મ તેનો તું સંગ્રહ કર. ૧૨

आमंत्रणोत्सवाविप्र गावोनवतृणोत्सवा ॥

पत्युत्साहयुतानार्य अहंकृष्णरणोत्सव ॥ ૧૩ ॥

ટીકા.—અર્જુન શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને પુછે છે હે કૃષ્ણ જી જેમ આગ્રણ આમંત્રણ એટલે લોકોને ધેર જમવા જવાથી ઘણો આનંદ પામે છે, ગાય નવા ધાસથી આનંદ પામે છે, સ્ત્રીઓ વરને વીણે આનંદ પુકત હોય છે તેજ પ્રમાણે હે કૃષ્ણજી હું બઢવાને વાસ્તે આનંદ પામું. ૧૩

मातृवतपरदारांश्च परद्रव्याणित्येष्टवत ॥

आत्मवतसर्वभूतानि च पश्यतिसपश्यति. ॥ ૧૪ ॥

ટીકા.—બીજી સ્ત્રીઓને જેઓ મા પ્રમાણે જુએ છે. બાળના પૈસાને માટી જેવા બાણે છે, બધા પ્રાણીમાત્રને પોતાના જેવા જુએ છે, તેજ માણસ જુએ છે અન્યથા એટલેહલથી નજરથી જેજુએછેતે જ્ઞાનાંધછેએમસમજવું૧૪
ધર્મેતતારતામુખે મધુરતાદાનેસગુન્સાહ ॥

મિત્રેઽવંચનતામુરૌ વિનયતાચિત્તેઽતિગંધિરતા
આચારેશુચિતામુળે રશિકતાશાસ્ત્રેષુવિજ્ઞાનતા ॥

રૂપેસુંદરતાશિવેમજ્જન/તાત્વવ્યસ્તિર્મોરાગવ ॥૧૫॥

ટીકા.—હે રાધવ રામચંદ્રજી ધર્મને વિશે દૃઢતા મુખને વિશે મિઠાશ એટલે મીઠું બાપણ, દાનને વિશે હરખ, મીત્રને વિશે સાચાઈ, ગુરુને વિશે નમ્ર પાણું. મનને વિશે ગંભીર પણું, આચારને વિશે ચોખ્ખાઈ, ગુણને વિશે રસિકપણું, શસ્ત્રને વિશે અનુભવતા, રૂપને વિશે ખુબસુરતાઈઅને મહાદેવજીને વિશે બજન આ ગુણ કેવળ તારા માટે રહે છે, આ બધાગુણ્ણિમાણસમાહોયતોતારીયોગ્યતાને પામે.

કાષ્ટકલ્પતરુઃસુમેરુચલ શ્વિંતામણિઃપ્રસ્તરઃસુર્ય
સ્તોત્રકરઃશશીક્ષયકરઃ ક્ષાગેન્દિવારાંનિધિઃકામો
મૃતનુર્વલિદિતિસુતો નિત્યંપશુઃકામગોનૈતા ॥

સ્તૈતુલયામિર્મોરઘુપતે કમ્યોપમાદિયતે ॥૧૬॥

ટીકા.—કદપવૃક્ષ એટલે ઈછીત આપનારું ઝાડ આપણા મનોર્થ પૂર્ણ કરશે, ખરાપણ તે કાષ્ટ રૂપ (લાકડું) છે, મેરૂ સોનાનો છે ખરો પણ તે સ્થિર છે, ચીંતામણી બધાં રત્નોમાં એજ છે ખરો પણ તે પાશાણ રૂપ (પથરો)છે,

સમજે ઠેકાણે પ્રકાશ કરનારો સૂર્ય છે પણ તેના કીરણ અ-
સરકારક એટલે ગરમ છે ચંદ્રમા શત્તિકરનારો છે ખરો
પણ તે કળાઓ દરેક મહીને ઝોઝી થતી જાય છે. દરિયા
અનંત અપાર છે પણ તે ખાર પાણી છે, કામ દેવનું
રૂપ ધ્યાન સાર છે ખર પણ તેને દેહ નથી. બળીરાજ
મોટો દાતાર હતો ખરો પણ તે રાક્ષસ હતો, પશું એટલે
માહદેવજીનો પોઠી બળવાન એજ છે ખરો પરંતુ તે પોતા-
ની મરજી પ્રમાણે ચાલનારો છે, આ ઉપર કહેલાં દરેક
જણ એક એક દોષ વાળા છે વાસ્તે હે રામચંદ્રજી તારી
ખરોખરી કોઈ કરનાર નથી, ત્યારે તને કોની ઉપમા આપી-
એ, કોઈજ તારી યોગ્યતાને પહોંચી શકતા નથી. ૧૬

વિદ્યામિત્રં પ્રવાસે ચ માર્યામિત્રં ગૃહેષુ ચ ॥

વ્યાધિસ્થસ્યોષધં મિત્રં ધર્મો મિત્રં મૃતસ્ય ચ ॥ ૧૭ ॥

ટીકા.—મુસાફરીમાં વિદ્યા મિત્ર છે એટલે તે મિત્ર પ્ર-
માણે આપણું હીત કરે છે, ઘરને વિશે સ્ત્રી મિત્ર છે, જે
માંકુ હોય તેને આપડ મિત્ર છે, જે મરોજાય છે તેને પ-
રલોકમાં હીત કરનાર મિત્ર ધર્મજ છે. ૧૭

વિનયં રાજપુત્રેભ્યઃ પંડિતેભ્યઃ સુભાષિતમ ॥

અનૃતં દુર્જનકારેભ્યઃ સ્ત્રીભ્યઃ શિક્ષેત કૈતવમ ॥ ૧૮ ॥

ટીકા.—નમ્રતા કોને વિશે કેમ રાખવી તે રાજ્ય પુત્ર પાં-
સેથી શીખવી, કેમકે નહાન પણાથી તેને તે અભ્યાસ હોય
છે સાર બાબણ કરવું એ પંડિત પાસેથી સીખવું, સોગટાં
ખાજી રમનારા પાસેથી જીદું બોલવાનું શીખવું, કપટ કેમ
કરવું તે કુટણી સ્ત્રીપાસેથી શીખવું. ૧૮

અનાલોક્યવ્યયંકર્તા અનાથકલહપ્રિયઃ ॥

આતુરઃસર્વક્ષંત્રેષુનરઃ શીઘ્રંવિનશ્યતિ ॥૧૯॥

ટીકા.—પોતાની શક્તિ ન જોતાં આવક કરતાં વધારે ખર્ચ કરનારો, અને અનાથ ગરીબની સાથે કહ્યો કરનારો બધી સાતીની સ્ત્રીઓ સાથે ભાગ કરવાને ઇચ્છનારો માણસ જલદીથીજ નાશ પામશે. ૧૯

નાહારંચિંતયેતપ્રાજ્ઞા ધર્મમેકંહિચિતયેત

આહારોહિમનુષ્યાણાં જન્મનાસહજાયતે ॥૨૦॥

ટીકા.—બુદ્ધિવાન માણસે મને કેમ આવડે મળશે એની કાળજી રાખવી નહીં, પણ મને પરમેશ્વરે મોટી કૃપાથી માણસના દેહમાં ઉત્પન્ન કીધો છે તેથી હૃદયને સંતોષ પાડનારો ધર્મ મારાથી કેમ કરાય તેની કાળજી કરવી. માણસને આવડું તે જન્મે છે ત્યારનુંજ તેની સાથે ઉત્પન્ન કીધેલું હોય છે, વાસ્તે માણસે તેને વાસ્તે કાળજી કરવી એ બર્થ છે. ૨૦

ધનધાન્યપ્રયોગેષુ વિદ્યાસંગ્રહણે તથા ॥

આહારેભ્યવહારેચ ત્યક્તલજ્જઃસુખીભવેત ॥૨૧॥

ટીકા.—પૈશા, ધાન્ય એકઠાં કરવાના ઉપાયો વિશે તેમજ વિદ્યાના સંગ્રહ વિશે ભાજનને વિશે તે વહેવારને વિશે જો માન્ય હોડી દશે તેજ સુખી થશે. ૨૧

જલબિંદુનિપાતેન ક્રમયશઃપૂર્યતેઘટઃ ॥

સહેતુઃસર્વવિદ્યાનાં ધર્મસ્યચધનસ્યચ ॥૨૨॥

ટીકા.—એક એક ટીપે કરીને અનુક્રમથી ધડો બરાબ છે

બધી વિદ્યા અને ધર્મ તેમજ પૈસા પૂર્ણ થવાનો હેતુ જેમ
પાણીના ટીપા વડે ઘડો ભરાય છે તેજ પ્રમાણે ઘડીએ ધ
ડીએ વિદ્યાભ્યાસ કીધાથી તે વિદ્યા પૂર્ણ થાય છે થોડો
થોડો ધર્મ કીધો હોય છે તો પણ તે વૃદ્ધિ પામે છે તેમજ
પૈસા થોડો થોડો એકઠો કીધો હોય તો તે ઘણો થાય છે. ૯
રેક વસ્તુ એકદમ ઘણી થતી નથી. ૨૨

वयसांपरिणामेपियः खलःखलएवस ॥

सुपक्वमपिमाभुर्यं नोपयातीद्रवारुणम् ॥ २३ :

ટીકા.—આવદાનો પરિણામ થયો હોય એટલે મરવાનો
વખત પાસે આવ્યો હોય ત્યારે જે મૂર્ખ હોય તેને મૂર્ખજ
રહે છે તેની મૂર્ખાઈ જતી નથી. એ વિશે એક દાખલો
એ છે કે કૂળ સાર પડેલું હોય તો પણ તે મીઠાશને પામતું
નથી. વારતે જેનો જેવો સ્વભાવ હોય તે ઘણા કાળ
સુધી જતો નથી. ૨૩

इति बृहत्चाणक्ये नितिग्रंथे द्वादशमो ध्याय समाप्तः

અધ્યાય ૧૩ મો.

मुहूर्त्तमपिजीवेतनरः शुक्लेनकर्मणा ॥

नकल्पमपीकष्टेन लोयद्वयविरोधिना ॥ १ ॥

ટીકા.—માણસ સારા કામથી એક પળ પણ જીવેતો
તેનું તેટલુંજ જીવવું મેષ્ટ છે. અને ભોકોનો નાથ કરનારા
એવાં નીચ કર્મ કરીને એક જીવનગી જીવે તો પણ તેનું
જીવતર બર્થ છે. ૧

ગનેશોકોનકર્તવ્યો ભવિષ્યંનૈવચિંતયેત ॥

વર્તમાનેનકાલેન પ્રવર્તંતેવિચક્ષણા ॥૨॥

ટીકા.—કોઈપણ વસ્તુનો નાશ થયો હોય ત્યારે તેનો શોક કરવો નહીં આગળ પ્રાપ્ત થનારી વસ્તુનું પણ ચિંતન નહીં. સાતા માણસો જે વખતે જે પ્રાપ્ત થાયછે તેથીજ સંતોષ પામીને રહેછે. ૨

સ્વભાવેનહિતવ્યંતિ દેવાસતપુરુષાપિતા ॥

જ્ઞાતયઃસ્નાનપાતાભ્યાં વાક્યદાનેનપંડિતા ॥૩॥

ટીકા.—દેવ, સાધુ, આપ આ ત્રણ પુરુષના સ્વભાવથી સંતોષ પામેછે. આપણી નાનતા માણસનાપાત વગેરે વડે સંતોષ પામેછે. પંડિત સાડે બોલવાથી સંતોષ પામેછે. ૩

આયુઃકર્મચવિતંચ વિદ્યાનિધનમેવ ॥

પંચૈનાનીચસૃજ્યંતે ગર્ભસ્થસ્યૈવદેહિનઃ ॥૪॥

ટીકા.—જીવ માતાના ગર્ભમાં હોયછે ત્યારેજ તેની આવરદા તે શાશ્વ કામો કરશે, તેને કેટલો પૈશા મળશે ને તેને કેટલી વિદ્યા આવડશે, અને તેમજ તેનું મરણ એ બ્રહ્મા તેના કપાળ ઉપર લખેછે, તેપ્રમાણેજ આપાંચ તેને મળેછે. ૪

અહોવ્રતવિચિત્રાણિ ચરિતાનિમહાત્મનામ ॥

લક્ષ્મીતૃણાયમન્યંતે તદ્ધારેણનમંત્તિચ ॥૫॥

ટીકા.—આહા! કેટલું આશ્ચર્યકર. સાધુ લોકોનાં ચરિત્રો ધણાં વિચિત્રોછે, કેમ એમ પુછશો તો લક્ષ્મી જેને મોટા બ્રહ્માદી રૂપીઓ ધરૂંછેછે. તેને સાધુ લોકો ધાસ જેવી માનેછે. ને પ્રાપ્ત થઈ હોયતો તેના બારેવડે નમીજાયછે. ૫

यस्यस्नेहोभयंतस्य स्नेहोदुःखस्वभाजनम ॥

સ્નેહમૂલानीદુઃખાની તાનિત્યત્કયાવસેતસુખમ ॥૬॥

ટીકા.—જે માણસ કુટુંબ ઉપર સ્નેહ રાખે છે, તેને તેમની પાસેથી ભય અને દુઃખ મળે છે, કેમકે સર્વ દુઃખોનું મૂળ સ્નેહજ છે તે દુઃખોનો જોણે ત્યાગ કરીએ તો તેઓ સુખ પામે છે, ૬

अनागतविधाताच प्रत्युत्पन्नमतिस्तथा ॥

દ્વાવેતૌસુખમેધેતે યદ્વવિમ્બોવિનસ્યતિ ॥૭॥

ટીકા.—જે માણસ દુઃખાદીક આવશે તેની પહેલાંજ જાણે તેની સામે ઉપાય કરે છે તે અને દુઃખ પ્રાપ્ત થયું હોય કે તરતજ તેના નાશને વાસ્તે પોતાની બુદ્ધિથી ઉદ્યોગ કરે છે તે, આ બેજણ સુખ પામે છે. તે જે પોતાના નશીબ ઉપર આધાર રાખીને બેસી રહે છે તે નાશ પામે છે. ૭

रात्रिधर्मिणिधर्मिष्ठा पापपापाःगमेसमाः ॥

રાજાનમનુવર્ત્તેતે યથાગજાતથાપ્રજાઃ ॥૮॥

ટીકા.—રાજા જે પોતાનો ધર્મ અરામર પામેતો પ્રજા પણ પોતાનો ધર્મ અરામર પાળે છે. રાજા પાપી હોયતો તે પણ પાપી થાય છે. રાજાસમ એટલે ધર્માધર્મ પક્ષપાત વગરનો હોયતો પ્રજાપણ તેવીજ થાય છે. વાસ્તે રાજા જેમ થશે તેજ પ્રમાણે પ્રજા થશે. ૮

जीवंतंमृतवन्मन्ये देहिनंधर्मवर्जितम ॥

મૃતોધર્મેણસંયુક્તો દીર્ઘજીવીનસંશયઃ ॥૯॥

ટીકા.—કોઈએક ડાહ્યો માણસ કહે છે કે જે કોઈ દહા-

ડો કઈ ધર્મ કરતો નથી તે જીવતો છે તોપણ મરીગએલો હું માનું છું ને ને ધર્મ બરાબર પાળનારો મરીગએલો હોય તોપણ તે ચીરંજીવી છે. એવું હું માનું છું એમાં કાંઈ સંસ-
ય નથી એનું કારણ એ છે કે પેલા ધર્મ કરનારની ધર્મ
કર્તિ બ્યાંહાં સુધી આ દુનીયામાં રહે છે. ત્યાં સુધી તે
જીવતો જ છે.

ધર્માર્થકામમોક્ષાણં यस્યકોઽપિનવિયતે ॥

અજાગલસ્તનસ્પેવ તસ્યજન્મનિરર્થકમ્ ॥૧૦॥

ટીકા.—ધર્મ અર્થ કામને મોક્ષ એ ચાર માનું એકે જ ને
નથી તેનું જન્મ બકરીના ગળા આગળનાં શ્તનો નેવું છે. ૧૦

દહ્યમાનાઃસુતીવ્રેણ નીચાઃપરયશોઽગ્નિના ॥

અશક્તાસ્તન્પદંગંતુ તતોનિંદાંપ્રકુર્વતે ॥૧૧॥

ટીકા.—નીચ માણસો બીજાના યશને જોધને તે યશ
રૂપ અગ્નિવડે હમેશ સંતાપવાળા હોય છે બળે છે અને તેના
બરાબરી કરવાને ઇચ્છે છે. પણ તેમ કરવાને શક્તીવાન
નહોવાથી નિંદામાત્ર કરે છે. ૧૧

વંધોયોવિષયાસક્તં મુક્તૌનિર્વિષયમનઃ ॥

મનન્વમનુષ્યાણાં કાર્ણેવંધમોક્ષયોઃ ॥૧૨॥

ટીકા.—વિષયમાં માણસોનાં ને ચીત રમી રહેલાં છે
તેજમાત્ર સંસારના બંધનને કારણ છે ને તેજ ચીત વિષય
વગર થયું હોય તો તે મુક્તિનું કારણ થાય છે. વાસ્તે મા-
ણસ બંધનને મોક્ષનું કારણ મનજ છે. ૧૨

દેહમિમાનેગલિતે જ્ઞાનેનપરમાત્મનિ ॥

યત્રયત્રયનોયાતિ તત્રતત્રસમાધયઃ ॥૧૩॥

ટીકા.—જ્ઞાનવડે આત્મા સ્વરૂપને વિશે જે દેહાભિમા-
નછે તેનો નાશ થયે છતાં આ જીવનું મન જે જે ઠેકાણે
જાયછે તે તે ઠેકાણે સમાધીનેજ પામેછે. ૧૩

इप्सितं मनसः सर्वं कस्यसंपश्यते सुखम् ॥ दैवा

धीनंच यतः सर्वं तस्मात्संतोषमाश्रयेतः ॥૧૪॥

ટીકા.—મનને વહાલું સુખતે બધું બધાને મળતું નથી
કેમકે બધું સુખ મળતું એ નશીબના હાથમાંછે જેના નશી-
બમાં હશે તેનેજ તે મળવાનું બીજાને મળવાનું નથી. હ-
મેશ સંતોષ રાખવો કે, જેથી નીરંતર સુખમળે. ૧૪

यथायेनुसहस्रेषु वत्सोगच्छतिमातरमः ॥

तथायच्च कृतं कर्म कर्तारमनुगच्छति ॥૧૫॥

ટીકા.—જેમ હજારો ગાયોએકવ હબી હોય ને તેમાં જે-
મ વંછે પોતાની પાસેજ જાયછે તેમ માણસ જેવાંકામ
કરેછે તેવાંજ તે પામેછે. ૧૫

अनवस्थितकर्मकर्मवृत्तं स्य न जननेन न वने सुख ॥

जनोदहति ससर्गाતિ ષનં સંગાવવર્જનાત ॥૧૬॥

ટીકા.—જેનું વર્તન અવ્યવસ્થિત એટલે જેટલું જોઈએ
તેટલું નથી તેને જનમાં કે વનમાં સુખ મળતું નથી કાર-
ણ કે માણસનો સંગ એટલે સંબંધ વડે તે બળી જાય છે.
અને વનમાં માણસનો સંબંધ ન હોવાથી તે બળે છે. વા-
સ્તે અનવ્યવસ્થિતને કંઈએ સુખ નથી. ૧૬

यथाखाताखनित्रेण भूतलेवारिविदति ॥

નથાગુરુગતાંવિદ્યાં શુશ્રૂષુરધિગચ્છતિ ॥૧૭॥

ટીકા.—બાદનારો માણસ જેમ બાદવાથી પૃથ્વીમાંના પાણીને પામે છે. તેમ શેવા કરનારો માણસ શેવા વડે ગુ-
રુમાંનો વિદ્યાને પામે છે. ૧૭

કર્માયત્તંફલંપુસાં બુદ્ધિકર્માનુસારિણી ॥

નથાપિસુધિયશ્ચાર્યાઃ સુતિચાર્યૈર્વિકુર્વતે ॥૧૮॥

ટીકા.—માણસને જે કૃણ મળવાનાં હોય તે તેના નથી પણ પ્રમાણે મળે છે, ને બુદ્ધિપણ પાક કર્મો વડે આગળ જેમ કાચો થવાનાં છે તેજ પ્રમાણે થાય છે. પૂર્વ કર્મથી આડી કોઈ દહાડો બુદ્ધિ જવાની નથી. વાસ્તે ડાહ્યા માણસો જે કંઈ કર્મ કરવાનું હોય તે વિચાર કરીને કરે છે. ૧૮

સંતોષત્રિવુક્તવ્ય સ્ત્રીપુરુષોર્ભાજનેધને ॥

ત્રિવુચૈવનર્કર્તવ્યોઽધ્યયનેતપદાનયોઃ ॥૧૯॥

ટીકા.—વિદ્વાન પુરુષોને સ્ત્રી ભોજન અને ધન આ ત્રણ ઠેકાણે હમેશ સંતોષ રાખવો, પણ ભણવું તપ અને ધન આ ત્રણને ઠેકાણે કોઈ દહાડો સંતોષ માનવો નહીં. ૧૯

एकाक्षरप्रदातारं योगुरुर्नाभिवंदति ॥

श्वानपोशतंभूत्का चांडालेष्वभिजायते ॥૨૦॥

ટીકા.—એક અક્ષરનો ઉપદેશ કરનાર ગુરુ તેને આ થોડો ઉપદેશ કરે છે, એવું માનીને નમસ્કાર નથી કરતો તે કુતરાની પોની ભાગવાને પછી ચાંડાળની પોની ભાગવે છે. ૨૦

युगातेचलतेमेरुःकल्पांतिसप्तसागराः ॥

साधवःप्रतिपन्नार्था नचलंतिकदाचन ॥૨૧॥

ટીકા.—મેરૂ પર્વત એ અચળ ખરો પણ યુગ અંતે તે ચળવાનો ખાત સમુદ્ર પણ કલપાંતને વખતે ચળવાના. પણ સાધુ એ અંગીકાર કીધેલા અર્થ કોઈ/દહાડોચળવાનાનથી ક્ષતિવૃદ્ધિનાગળ્યે નિતિગ્રંથે ત્રયોદશો ધ્યાયસમાપ્ત.

અધ્યાય ૧૪ મો.

પૃથિવ્યાંત્રીણિરત્વાનિ શ્રાપમન્નંસુભાસિતમ ॥

મૂઠૈપાષાણત્વંડેષુ રત્નંસંસ્થાવિધીયતે ॥૧॥

ટીકા.—આ પૃથ્વીને વિશે અંત, પાણી અને સારૂ મીઠું માલવું આ ત્રણ રત્નો છે એમને છોડી દેહને મૂર્ખ લોકો પરચરતા કકડાને આજ રત્નો છે એવું સમજે છે. ૧

આત્માપરાધવૃક્ષસ્ય ફલાન્યેતાનિદેહિનામ ॥

દારિદ્ર્યરોગદુઃખાનિ વંધનંવ્યસનાનિચ ॥૨॥

ટીકા.—પોતાના અપરાધ રૂપી એક વૃક્ષ તે ફળ દરિદ્રતા, રોગ, દુખ, બંધન અને સંકટો માણસને આજ દેહમાં પ્રાપ્ત થાય છે અને તેમાંનાં રહેલાં ફળ ભોગવવાને વસ્તે ખીજી દેહ લેતી પડે છે. ૨

પૂનર્વિચંપૂનર્મિત્ર પૂનર્ભાર્યાપૂનર્મહી ॥

एतत्सर्वंपुनर्लभ्यं नसरीरंपुनःपुनः ॥૩॥

ટીકા.—પૈસો, મિત્ર, સ્ત્રીતેજ પ્રમાણે મહી એટલે રાજ્ય એટલાં નાશ પામ્યાં હોય તો ફરીથી પ્રાપ્ત થશે પણ આ શરિરની નાશ થયો હોય તો તે પાછું મળવાનું નથી વારતે ધણા યતની તેનું રક્ષણ કરવું. ૩

વહુનાં ચૈવસત્વાનાં સમપાયોગીપૂંજયઃ ॥

વર્વધાગંધગોમેઘસ્તૃણૈ રપિનિવાર્યતે ॥૪॥

ટીકા.—ધણાં માણસો એકઠાં મળ્યાં હોય ત્યારે શત્રુને જીતવાને સમર્થ થાય છે. જેમ વરસાદની ધારાને ધારણ કરનારો મેઘ ધાસ વડે આવી કરાય છે. ૪

જલેતૈલંત્રલેગુહ્યં પાત્રેદાનંમનાગપિ ॥

પાત્રેશાસ્ત્રંસ્પયંયાતિ વિસ્તારંવસ્તુશક્તિત ॥૫॥

ટીકા.—પાણીને વિશે તેલ, કુદ માણસને છાતું કહેવું, સત્પાત્રને વિશે થોડું પણ દાન, બુદ્ધિમાનને વિશે શાસ્ત્રનું જ્ઞાન એટલાં ઉપર કહેલે ઠેકાણે બરાબર મુક્યા હોય તો તે પોતાનો મળેજ ફેલાય છે. ૫

ધર્મસ્થિયાનેસ્મશાનેચ રોગીણાંયામતિર્ભવેત ॥

સાસર્વદૈવતિષ્ઠેચ્ચં ત્કોનમૂચ્યેતબંધનાત ॥૬॥

ટીકા.—ખીજ માણસોને ધર્મનો ઉપદેશ કરતી વખતે અને શમશાનમાં તેમજ રોગીને જેવી બુદ્ધિ થાય છે તેવી બુદ્ધિ જો હમેશ રહેતો બંધનમાંથી કોણ છુટું થવાનું નથી. ૬

ઉત્પન્નપશ્ચાત્તાપસ્ય બુદ્ધિર્ભવતિયાદૃશી ॥

તાદૃશીયદીપર્વેસ્થા ત્કસ્યનસ્યાન્મહોદયઃ ॥૭॥

ટીકા.—કોઈ પણ ન કરવા લાયક કામ કીધા પછી પશ્ચાત્તાપ થઈને તેની જેવી સ્વચ્છ બુદ્ધિ થાય છે તેવી જો પેહેલેથીજ યદ્દ હોય તો કોનું કલ્યાણ થવાનું નથી? થ જન. ૭

દાનેતપસિશૌર્યેષા વિજ્ઞાનેવિનયેનયે ॥

વિશ્વયોનહીકર્તવ્યો બહુસ્નાવસુંધરા ॥૮॥

ટીકા.—કોઈએ ધાણું દાન કીધું હોય તો તેના દાન વિશે કોઈએ ધાણું તપ કીધું હોય તો તેના તપ વિશે કોઈનાં ધણાં મોટાં પરાક્રમ વિશે કોઈના ધણા સ્નાયી કોઈની ધણી નમ્રતાથી અથવા કોઈ નીતિ વાળો હોય તેની નીતિવિશે કોઈએ અચંપો કરેલા નહીં. કેમકે આ પૃથ્વી ધણા મુશ્કેલીવારના રાજાની બરેલી છે. તેમાં અચંપો કરેલા લાયક કંઈજ નથી. ૮

દૂરસ્યોપિનદૂરસ્યો યોયસ્યમનસિસ્થિતઃ ॥

યોયસ્યત્ત્વદયંનાસ્તિ સમીપસ્યોઽપિદૂરતા ॥૯॥

ટીકા.—જે માણસ બીજાનું રત્નરૂપી હિમેશ ચિંતન કરે છે તે ચિંતન કરનારા માણસથી આધો છે એમ ન સમજવું. જે માણસ બીજાનું રત્નરૂપી સ્મરણ પણ કરતો નથી તે માણસ પાસે છતાં આધો છે એમ સમજવું. ૯

યસ્માશ્વપ્રિયમિચ્છત તમ્યવૃયાન્સદાપ્રિયમ્ ॥

વ્યાધોમૃગવધોગંતુ ગોતંભાયતિસુસ્વર્ગમ્ ॥૧૦॥

ટીકા.—કોઈ માણસ બીજા પાસેથી પોતાનું સારૂ થવાને ઇચ્છે છે તેણે તેની સાથે સારૂસારૂ બોલોને તેને મોહીત કરેલા. ને આપણું સારૂ કરાવવું. દાખલો કે પારણી દરણને મારવાને વાસ્તે તેને વાહાલું એવું સુસ્વર ગાયનેક કરે છે ને પોતાનું વાહાલું મેળવે છે. ૧૦

અત્યાસન્નાગ્નિનાશાય દૂરસ્થાનફલપ્રદાઃ ॥

સેવ્યતામધ્યભાગેન રાજાન્નિર્હર્ગુસસ્ત્રિષઃ ॥૧૧॥

ટીકા.—રાજા, અગ્નિ, યુર, સ્ત્રી એમની ધણી થવા

કીધી હોય તો તે નાથ કરે છે. ને તેમનાથી આપા રહ્યા હૃદયે તો તેઓ કૃણ આપનારા થાય છે. તેમની શેવા કરે વી તે મધ્યમ રીતે કરવી. એટલે અદુર સામીપ્યથી કરવી. એટલે નાથ ન કરતાં કૃણ આપશે. ૧૧

અગ્નિરાષઃસ્ત્રિયોમૂર્ખઃ સર્પોરાજકલાનિચ ॥

નિત્યંયત્નેનસંવ્યાનિ સદ્યઃપ્રાણહરાણિષટ્ ॥૧૨॥

ટીકા.—અગ્નિ, પાણી, સ્ત્રી, મૂર્ખ, સાપ, રાજા એમનું શેવન યજ્ઞથી હમેશ કરવું. આળસથી સેવન કીધું હોય તો તેજ વખત પ્રાણ જીનારા થાય છે. વારતે એમની સાથે કોઈ દહાડો આળસથી રહેવું નહીં. ૧૨

સજીવતિગુણાયસ્ય યસ્યધર્મઃસજીવનિ ॥

ગુણધર્મવિહિનસ્ય જીવિતંનિષ્પયોજનમ ॥૧૩॥

ટીકા.—સધના ગુણથી ભરેલી એનો થોડા વખત સુધી જીવ ગયો હોય તો તે ચીરંજીવી છે એમ સમજવું. કેમકે તેના ગુણથી તેની કીર્તિ લોકોમાં ઘણા કાળસુધી રહે છે. ત્યારે તે કીર્તિ રૂપે જીવતોજ છે એમ સમજવું, અને હમેશ ધર્મ કરનારો મરી ગયો હોય તો પણ ધર્મ કીર્તિ રૂપે તે જીવતોજ છે એમ સમજવું. ને જોને ગુણ નથી તેમજ ધર્મ નથી તેનું જીવવું બર્થ છે. તે જીવતો હોય તો પણ મુત્તા જેવો સમજવો. ૧૩

યદિચ્છમિવશીકૃત્વં જગદેકેનકર્મણ ॥

પુણ્યપંચદશાસ્યેભ્યો મોચરંતિનિવારયઃ ॥૧૪॥

ટીકા.—હું માણુશ્છું કે જો એક જ કર્મવડે બધાં જન્મતને

જીતવાને ઇચ્છતો હોય તો પેહેલાં દશ ઇન્દ્રિય અને શબ્દાદી
પાંચ વિશય એમનો મુખમાં અને ગો એટલે મન એને
પેહેલાં દબાવી રાખ એટલે તેને બધું જગત વશ થશે. ૧૪

પ્રસ્તાવસદ્દશંવાક્યં સ્વભાવસદ્દશંપ્રિયમ્ ॥

આત્મશક્તિસમંકાપં યોજાનાતિસંપંઢિતઃ ॥૧૫॥

ટીકા.—જે વખતે સભામાં જે વાત નીકળે તે ઉપર
યોગ્ય બાબત કરવાને જે બાણ છે અને ખાદ્યશાદીનાં સ્વ
ભાવને જે નીહાણીને તે પ્રમાણે જે કરવાને જે ગયો છે,
તેમજ વખતેયોગ્ય ક્રોધકરવાને બાણછે તેજ કાલ્યોકહેવો. ૧૫

एकएवपदार्थस्तु त्रिधाभवतिविश्रितः ॥

कण्यं कामिनीमांसं योगीभिः कामिभिः श्वभिः । १६।

ટીકા.—એકજ રહ વસ્તુ પ્રકારનો દેખાય છે. તે કેવા
છે તે કહ્યાંએ છીએ. યોગી લોકો દુર્ગંધીથી બરેલા છે એવું
બાણીને તે મરદા જેવું માને છે તેજ વિશર્ધ માણસો કા-
મીની રૂપ પ્રાણું સુંદર મનાય છે વાસ્તે એકજ વસ્તુ બ-
ણા પ્રકારથી અનુભવાય છે. ૧૬

सुसिद्धमौषधं धर्मं गृहस्त्रिद्वंचमैश्वर्यम् ॥

कुमुत्तंकुश्रुत्तंचैव मतिमान्नप्रकाशयेत् ॥ १७॥

ટીકા.—પોતાને સાફ થએલું ઔષડ, ધર્મ પોતાના ધ-
રમાં કંઈ પણ ઓછા—પ્રાણું હોય તે અને મૈથુનને પોતે
જો કંઈ ન પ્રાણું હોય તો તેને નિંદ્ય સાંભળ્યું હોય તો તે
શ્રદ્ધિમાને લોકોમાં પ્રસિદ્ધ કરવું નહીં. ૧૭

सावन्मौनेन नीयंते कौकिलैश्चैव वासरा ॥

યાવત્સર્વજનાનંદ દાયિનીવાક્પ્રવર્તતે ॥૧૮॥

ટીકા.—જ્યાં સુધી લોકોને આનંદ કરે એવી વાણી પ્રાપ્ત થઈ નથી ત્યાં સુધી કોયલો મુગોજ રહે છે. તેજ પ્રમાણે કાંઈ એક કાર્યનો આરંભ કરી દેાય ને તે કામ જ્યાં સુધી થયું નથી ત્યાંહાં સુધી લોકોમાં પ્રસિદ્ધ કરવું નહીં. સીદ્ધ થયા તે પહેલાં જો લોકોમાં કહ્યું હોય ને જો લોકોમાં કહ્યું હોયને જિતે કામ નગાય નો તેને લોકોહસેછે. ૧૮

ધર્મધનંચધાન્યંચ ગુરોર્વચનમોષધમ્ ॥

સુતૃત્તચકર્તઠ્ય મન્યથાયાંનજીવતી ॥૧૯॥

ટીકા. ધર્મ, પૈસો, ધાન્ય, ગુરૂનું વચન અને ઝોશડ એ પાંચ વસ્તુનું જોમ જને તેમ ગ્રહણ કરવું. ને જો ઉત્તમ પ્રકારનું ગ્રહણ ન કરશે તેનું કલ્યાણ થવાનું નથી. ૧૯

ત્યજતુર્જનસંસર્ગ મજસાધુસમાગમમ્ ॥

કુરુગુણ્યમહોગાત્રં સ્મરનિત્યમનિત્યતા ॥૨૦॥

ટીકા.—કાંઈએક સાધુ માણસ વિવ્રયમાં આસક્ત થયેલાં માણસને જોઈને અને તેની ઉપર દયા લાવીને કહે છે. હે માણસ તું અરાખ માણસનો સંમ છોડાદ ને સ્માધુનો સમાગમ કર. તેમજ રાતને દહાડો પુણ્યનું આચરણ કર. ને નાથ પામનારા દેહાડે હમેશ આત્મરૂપ વસ્તુનું સ્મરણ કર. એટલે તાપ ત્રયમાંથી છુટો થઈશ. ૨૦

હતિ વૃદ્ધચાણાખ્યેનોતિ ગ્રંથે ચતુરદશોઽધ્યાયસમાપ્ત

અધ્યાય ૧૫ મો

યસ્યચિત્તંદ્રવોભૂતં કૃપયાસર્વજંતુષુ ॥

તસ્યજ્ઞાનનમોક્ષેણ કિંજટાભસ્મલેપનૈ ॥૧॥

ટીકા.—જેનું ચિત્ત સર્વ માણસ ઉપર દયાવાળું છે તેને
જ્ઞાનવડે મોક્ષ મળે છે. જટા ધારણ કરવાથી તેમજ વિભૂતી
લગાડવાથી શું થવાનું છે. આત્મ વસ્તુની પ્રાપ્તિ વિશે દરેક
માણસ ઉપર દયા કરવી એજ એક સાધન છે.

एकमेवाक्षरं यस्तु गुरुः शिष्यं प्रबोधयेत् ॥

पृथिध्यानास्तितद्रव्यं यद्वत्वाच्चाङ्गुणीभवेत् ॥૨॥

ટીકા.—જે ગુરુ શિષ્યને એકજ અક્ષરનો ઉપદેશ કરે છે
તે ગુરુને દક્ષણા આપીને તેના રૂણમાંથી છુટા થવાને યો-
ગ્ય ધન આ પૃથ્વી ઉપર દેખાતું નથી. ૨

खलानांकटकानांच द्विविधैवपातक्रिया ॥

उपानमुखभंगोवा दूरतोवाविसर्जनम् ॥૩॥

ટીકા.—દુર્ગત અને કાંટા એમની પ્રતીક્રીયા એટલે ના-
શ કરવાની યુક્તિ એ પ્રકારની છે. ઉપાન (ભેડા) વડે તેમના
મુખનો ભંગ કરવો અથવા તેમનો ત્યાગ કરવો એ વગર
ત્રીજો કોઈ પણ ઉપાય નથી. ૩

कुचैलिनंदंतमलोपशरिणं बद्धाशिनं निष्ठुरभाषिणंच

सूर्योदयेचास्तमितेशयानंबिमुच्यति श्रीर्यदिचक्रपाणिनं

ટીકા.—કુચિલ નંદંતમલોપશરિણં બદ્ધાશિનં નિષ્ઠુરભાષિણં ચ
સૂર્યોદયે ચાસ્તમિતે શયાનં વિમુચ્યતિ શ્રીર્યદિચક્રપાણિનં
ઉપર જેને મળે છે તેને પણ આનારો તેમજ નિષ્ઠુર ભા-

પણ કરનારાને સૂર્યના ઉગવાની ને આયમવાની વખતે સુ-
ઠ રહેનારો તે જો કદાપી શ્રીકૃષ્ણ હોય તોપણ તેનો લક્ષ્મી
ભાગ કરીને જતી રહેશે. ૪

ત્યજતિમિત્રાણીધર્મૈર્વિહીનં દારાશ્વપૃથ્વાશ્વસત્કુલ
નાશ્વ ॥ તેચાર્યવંતંપુરુષાશ્વયંતે હાર્યોહિલોકે

પુરુષસ્યવંધુઃ ॥૫॥

ટીકા.—જેની પાસે પૈસા નથી તેને મિત્ર, શ્રી, આકર
તેમજ બાઈબંધો છોડી જાયછે તેને પછીથી પૈસા મળે તો
પહેલાં જેઓ તેને છોડી ગયાછે તેઓ તેમો આશ્રય કરેછે
વાસ્તે આ દુનિયામાં પૈસાજ બાઈ છે. પૈસાવગરનો જો
બાઈ હોય તોપણ તે પારકો થઈ જાયછે. ૫

અન્યાયોપાર્જિતંદ્રવ્યં દશવર્ષાણિતિષ્ઠિતિ ॥

પ્રાપ્તે૯કાદશ૯વર્ષે સમુલંચવિનશ્યતિ ॥૬॥

ટીકા.—અન્યાયથી એટલે અધર્મથી એકઠું કરેલું ધન
તેના પાસે દશવર્ષે સુધી રહેછે. અગીયારમું વરસ આવે એ-
ટલે તેણે ન્યાયથી એકઠું કરેલું ને ધન હશે તેના સુકાં તે
ધન નાશ પામશે. વાસ્તે ધન મેળવવું તે ન્યાયથીજ મે-
ળવવું. ૬

અપુત્તંસ્વામીનોપુત્તં પુત્તંનીચસ્પદૂષણમ્ ॥

અદૃતંરોહત્રોમૃત્યું ત્રિવંશંકૌશલ્યમ્ ॥૭॥

ટીકા.—મોટા લોકોએ જો એકઠું કામ કરેલું હોય તો તે-
મને જોયજ થાયછે. કેમકે તેને ૬૫એ આશ્રવાને કોઈજ
સમર્થ નથી. નાત્ર માણસે-યોગ્ય કામ કરેલું હોય તોમણ તેને

અધોગચ્છ થાયછે. કેમકે તેને કોઈ પણ ખીલું નથી. તેને
કપકો આપવાને બધાં શક્તિમાન થાયછે. કેમકે અમૃત પીવું
બાણું ઉત્તમછે પણ રાહુને તેના નીચ પણાયી મારેક થયું.
ને વિષ્ણુ પિવું તે બાણું ખોટું પણ મહાદેવજીને તેમની મોટા-
ઈથી ધરેણું થયુંછે. ૭

तद्भोजनं यद्विजभूक्तशेषं तत्सोहृदयक्रियते परस्मिन् ॥

પ્રસાન્નતાયાનકરોતિગાપં દંભં વિનાયઃ કુરુતે ધર્મઃ ॥૮॥

ટીકા.—પ્રાણીજી જમી રહ્યાપછી રહેલું અન્ન ખાવું
તેજ ભોજન કહેવું પ્રાણીજીને આખ્યાવગર પોતેજ પહેલાં
ખાવું તે ભોજન નહીં કહેવું બીજા ઉપર જે પ્રીતી કરવી
તેજ પ્રીતી જાણવી પુત્રાદી ઉપર પ્રીતી નહીં કહેવી. જના-
વરોપણ પોતાના માણસો ઉપર પ્રીતી રાખેછે પાપ કરતા
નથી તેજ ડાહ્યા જાણવા. ઢોંગવગર કીધી હેલ તેજ ધર્મ
છે. ઢોંગથી કીધેલો ધર્મ તે અધર્મજી છે. ૮

मणिलुटतिपादाग्ने काचः शिरसिधार्यते ॥

ક્રયવિક્રયવેલાયાં કાચઃ કાચો મણિર્મણિઃ ॥૯॥

ટીકા.—અજ્ઞાનથી પરિક્ષા કરતાં આવડતી નથી. હી-
રા વગરે મણી મોટાં એજ છે તો પણ પગ નીચે ચુંથાય
છે, ને કાચનો મણી માથો ઉપર ધારણ કરેછે. વાસ્તે
કાચે હીરા વગરે મણીને હલકા કરી નાંખ્યાછે; ને ચોતે
માથા ઉપર ચઢી બેઠાછે એવો જાવતેજો પોતાના મનમાં
જાવવો નહીં. જ્યારે પરિક્ષા કરનારે એ જાનનેનો કય વિક્રય
કરજો ત્યારે કાચ હલકો બડશે; ને હીરા એજતાને પામશે.
ને સોનાના આભરણો માથા ઉપર વેહેશે. ૯

અનંતશાસ્ત્રંબહુલાચ્ચવિદ્યા અલપશ્વકાલોવહુલિધ
તાચ ॥ યન્મારભૂતંતદુપાસનિયં હંસાંયથાક્ષીર્મિ
ષાંબુમધ્યાત ॥૧૦॥

ટીકા.—હે માણસ જે તું એમ ધારતો હૃદય કે. હું બ-
ધાં શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરીશ તો, શાસ્ત્રોનો પાર નથી વિદ્યા
પણ ઘણીજ ન આપેદા થોડીજ તેમા વિદ્યો ઘણાંજે.
વાસ્તે જે સાર એટલે ખરી વસ્તુ હોય તેનુંજ સેવન કરવું.
જે કે કુધ અને પાણી એકઠાં કીધાં હોય તોપણ હંસજેમ
પાણીમાંથી કુધ જીકું કરીને તેનુંજ ગ્રહણ કરેછે વાસ્તે ડાહ્યા
માણસે બધું અવલોકન કરીને તેમાંથી સાર હોય તેજ
લેવું. ૧૦

દૂરાગતંપથિશ્રાંતં વૃથાચગૃહમાગતમ્ ॥

અનર્ચન્વિત્વાયોભૂક્તં સર્વૈચાંડાલુચ્ચતે ॥૧૧॥

ટીકા.—આધેયો આવેલો રસ્તામાં થાકી ગયેલો, ન
એકા એક આવેલો એવા અતીથી ઘેર આવ્યો હોય તો
સાર જાતીને તેનો સત્કાર કરવો. ન તેને ખરાબ્યા વગર
પોતે ખાય તો તે આંડાન સમજવો. ૧૧

ષઠંતિચતુરોવેદાન્ ધર્મશાસ્ત્રાણ્યનેકશઃ ॥

આત્માનેનૈવજાનેતિ દર્વિષાકરસંયથા ॥૧૨॥

ટીકા.—આર વેદ ધર્મોદી કરીને બધાં શાસ્ત્રોનો સર્વ
અભ્યાસ કરે છે પણ આત્માને કોઈ જાણતું નથી જે
કે, કડછી બધી રસોઈમાં જાય છે પણ તેમાંના કોઈના ર
સને જાણતી નથી તે પ્રમાણે તેઓ છે. ૧૨

ધન્યાદિજમયીનોકા વિપરીતાભવાર્ણવે ॥

તરંત્યયોગતાઃસર્વે ઉપરિસ્થાપતંત્યયઃ ॥૧૩॥

ટીકા.—જેમ સમુદ્ર તરવાને લાકડાની નૌકા હોય છે તેજ પ્રમાણે આ સંસાર રૂપી બવ સમુદ્રને તરવાને આદ્ય શુ રૂપી નૌકા છે તે લાકડાની નૌકા કરતાં વિચિત્ર છે તે કેમ છે? તે સાંભળો; લાકડાની નૌકા નીચે જે બેસે છે તે ખુડે છે. જે ઉપલા ભાગમાં બેસે છે તેઓ તરે છે ને આદ્યશુ રૂપી નૌકાના નીચલા ભાગે જે બેસે છે તેઓ તરે છે ને જે ઉપર બેસે છે તે ખુડે છે. સારાંશકે, આદ્યશુને વિશે જે નષ્ટ તે તરે છે, ને જે અનષ્ટ તે ખુડે છે. ૧૩

અયમમૃતનિધાનંનાયકોઽયૌષ્ઠીનામમૃતમયશ

રીંગંક્રાંતિયુક્તોપચંદ્રઃ ॥ ભવતિવિગતશ્ચિમ્મંદલંપ્રા

પ્યધાનોપરસદનનિ વિષ્ટઃકોઠ્ઠ્યુત્વંનયાતિ ॥૧૪॥

ટીકા.—હે માણસો જુઓ આ ચંદ્રમા અમૃતનું ટેકા-ણું છે. બધાં ઓપડોનો ધણી છે તેનું શરીર પણ અમૃત જેવું છે તેમ તેજધીપણ છે. અને એટલે છે તોપણ સૂર્યને ઘેર જાય છે ત્યારે નીસતેજ યદ્દ જાય છે. વાસ્તે કોઈ સાધારણમાણસખીજને ઘેરગયેથીજધુપણાનેકેમ નહીંપામશે.

અલિરયંનલીનીદલમધ્યગઃ કર્મલિનીમકરંદમદાલસઃ॥

ત્રિધિવશાત્પરદેશમુપાગતઃકુટજપૂષ્પરસંબહુમન્યવે॥૧૫

ટીકા.—આ ભમરો હમેશ કમળના ડુલવાળા પાનડામાં રહેનારો અને કમળના પરાગને હમેશ ખાનારો તેને ઊડીને ખીજે કંઈ જતો નથી. તે જો ભાગ જોગે પરદેશ જાય તો

કુટલ વૃક્ષના કુખનેજ શ્રેષ્ઠ માનીને તેનું સેવન કરે છે. ૧૫
 પીતઃકુદ્ધેનતાતશ્ચરણ તલહતોવલુખોઃયેનગેષાદા
 વાલ્યદ્વિપ્રયયૈઃસ્વવદન વિવરેધાર્યતેવૈરિણીમે ॥ ગેહં
 મેચ્છેદયંતિપ્રતિદિવસ મુમાકાંતપૂજાનિમિતાતસ્મા
 ત્સીન્નાસદાહંદ્વિજકુલનિલયં નાથયુક્તંત્યજામિ ૧૬॥

ટીકા.—શ્રીવિઘ્નુલક્ષ્મીને પુછેછે કે તું આઘાણને ખેર
 રહેતી નથી તેનું કારણ શું છે? તે કહે. તારે લક્ષ્મી કહે છે
 કે એક અગરતી નામનો આઘાણ ક્રોધથી મારા આપને પી-
 ગયો ને બૃથુએ તમને હાત મારીને મારા વેરી ને સરસ્વતી
 તેનું મુખમાં ધારણ કરી મોટાઈ મેળવે છે તેમજ શેજ
 મારા ધરનું (કમળનું) છેદન કરીને શીવને ચડાવે છે એવી
 એઆઘાણના કૃતિથી હું તેમને ધેર ધણા વાસ કરતીનથી. ૧૬

બંધનાનિશ્ચલસંતિબહુનિપ્રેમરજ્જુદ્વદ્બંધનમુચ્યતે ॥

દારુભેદનિપુણાપિષંડાંઘ્રિનિષ્ક્રિયોભવતિયંકજકોશો ૧૭

ટીકા.—આ સંસારમાં માણસોને ધણી તરેહનાં બંધનો
 છે તેના પ્રેમરૂપ દોરડીવડે ને આંધિલું તેજ ધણું દૃઢ બંધન
 છે તે બંધન તોડવાને માણસ કોઈ દહાડો સમર્થ થતો નથી
 કેમકે બમરો લાકડાને કોતરીને તેનો ભેદ કરી જાય છે પણ
 પ્રેમથી કુમળા કમળના અંતરબાગને વિશે નિષ્ક્રીય થાયછે
 તેનો ભેદ કરવાને સમર્થ થતો નથી. ૧૭

હિન્નોપિચંદનતરુર્વજહાતિગંધં વૃદ્ધોપિવારણપતિર્નજ
 હાતિલીલા ॥ યંત્રાર્પિતોમધુરતાંનજહાતિદક્ષુઃક્ષોળો
 પિનત્યજતિશીલગુણાન્કુલીનઃ ॥ ૧૮॥

ટીકા.—સુખડનું ગ્રાડ તોડી નાખ્યું હોય તે પણ તેની સુગંધી છોડતું નથી. તેમ હાથી ઘરડો થયો હોય તો પણ લીલા કરવાને છોડતો નથી. અને જેમ શુગડી યંત્રનાં પીલી કોટલી હોય તો પણ મીઠાશને તજતી નથી તેમજ કુલીન માણસની પાસેથી પૈસો જતો રહ્યો હોય તો પણ પોતાના ઉત્તમ સ્વભાવને છોડતો નથી. ૧૮

उख्यावोपिमहिधगोलधुनगोदोर्भ्यघृतोलीलयाते
नत्यंदिविभूतलेच सततंगोवर्धनांगीयसे ॥ त्वात्रै
लोक्यधरंवहामिकुचयो मग्नेतदूष्यतेकिंवाके
शवभाषणेनवहुनापुणैर्यशोलभ्यते ॥ १९ ॥

ટીકા.—રાધા કાણજીને કહે છે આ પુરુષો ઉપર કોઈ એ નાનોમરખો પરવત એમ વગર હાથ વડે ધારણ કરીથી તેથી તું સ્વર્ગમાં અને આ લોકમાં ગોવર્ધન નામથી ગવાઉ છું ને હું તો ત્રૈલોકને ધારણ કરનાર એવા જે તું તે તને સ્તનને અગ્રે હમેશ ધારણ કરેછું. તો પણ આ પરાક્રમને કોઈજ ગણતું નથી. વાસ્તે હે કેશવજી ધણું બાલવાથી શું થવાનું છે. લોકોમાં પુન્ય વગર કીર્તિ મળતી નથી. જે પુન્યવાન છે તેનેજ મળે છે. ૧૯

इति श्री वृद्धचाणाख्येनीतीप्रंथे पंचदशोऽध्यायसमाप्त.

अध्याय १६ मो.

नक्षत्रपदमीश्वरस्य विधिवत्संसारविच्छिन्न

યેસ્વર્ગદ્વારકપાટપાટનય દુર્વર્માંપિનોપાર્જિતઃ ॥

નારીપીનપયોધયોરુ યુગુલંસ્વપ્નપિનાલિગિતં

માતૂઃકેવલમેવયૌવન વનચ્છેકુટારાવયમ્ ॥૧॥

ટીકા. — જન્મ મરણના નાશને વારતે (મોક્ષનેવારતે) બરાબર ધ્યાનના પદનું ધ્યાન કીધું નથી. સ્વર્ગના દ્વારક પાટને પાટન એટલે વિધરન (ઉધાડનાર) કરનાર ને ધર્મ તે પણ એટલો કીધો નથી. સ્ત્રીનાં ને પુષ્ટ ભરતન તે બે સ્વપ્નમાં પણ આલીબાં નથી વારતે હમી માતા જવાની રૂ પી વનને છેદન કરનાર કહેડાં થયાં છીએ. જન્મમાં આ વાને કાંઈ સાર્યક કીધું નથી. ૧

જન્મંતિસાર્થમનૈનપદ્યંસ્યન્યંસવિભ્રમા ॥

હૃદયેચિંતયંત્યન્યં નારિણામેકતોરતિઃ ॥૨॥

ટીકા. — સ્ત્રીઓની પ્રીતી એક ટેકાણે હોતી નથી. તે કેમકે કહું છું. સ્ત્રીઓ એકની સાથે વાંત કરે છે ને વિનાસ પુક્ત બીજાને જુએ છે. તેજ પ્રમાણે બીજાને ચોતે છે. ૨

યોયોહાન્યન્યતેમુદો રક્તેયંમયિકામિની ॥

સતસ્યાવશગોભુત્વા નિત્યેક્રિડાશકુંતદન્ ॥૩॥

ટીકા. — જે મૂર્ખસ્ત્રી મારે વિશે પ્રીતી કરે છે એવું માને છે તે તેને વશ થઇને તે જેમ નસાવશે તે પ્રમાણે ક્રીડાપક્ષીની માફક નાચશે. ૩

કોર્થાન્પ્રાપ્ત્યનગર્વિતો વિષયિણઃ ॥ કસ્યાપદોસ્ત્વંગ

તાત્ત્રીભિઃકસ્યનબંધિત ભુવિમનઃક્રોનામરાજપિ

યઃ॥કાલઃપ્રયત્નગોચરઃ સ્વમગતઃકાર્થિગતોગૌર

વંકોવાદૂતનદૂર્ગુણેષુ પતિતઃક્ષેમેણવાતઃપથિ ॥૬॥

ટીકા.—દ્રવ્ય મળ્યાથી કોણ ગર્વ વાળું થયું નથી. કોઈ માણસની વીપત્તી નાશ થઈ છે એવો કોણ છે. આ બુદ્ધી-ક્રમાં સ્ત્રીજાએ કોનું મન વશ કીધું નથી. રાગનો હમેથ પ્યારો એવો કોણ છે? કાળના હાથમાં ગયો નથી એવો કોણ છે. આ ઉપર કહેલા દોષમાંથી છુટો એવો જ્ઞાની વગર બીજો કોઈ નથી. ૪

નનિર્મિકેનાપિનષ્ટદ્રૂર્વા નશ્રુયતેહંમમયીકુરંગી ॥

તથાપિતૃણારઘુનેદનસ્ય વિનાશકાલેવિપરીતવૃદ્ધીપા

ટીકા.—પહેલાં ખાતાનું હરણ કોઈએ ઉત્પન્ન કીધું નથી ને કોઈએ જોયું પણ નથી. ને સાંમળ્યુ પણ નથી. એવું છતાં રામચંદ્રજીને હજી જાણવાની મરજી થઈ વાસ્તે નાશ થવાનો હોય તે વખતે પણ મોટા સેકની બુદ્ધિ કરી જતલ છે. ૫

ગુણૈરુત્તમતાંયાતાંનોચૈરાસનમંસ્થીતાઃ ॥

પ્રાસાદશિખરસ્થોપી કાકઃકાંગરુડાયતે ॥૬॥

ટીકા.—માણસ યુજી વડે એજતાને પામે છે. જાચી જગો ઉપર બેઠો એટલે એજ થાય છે. એમ નથી કાગડો દેવળ ઉપર જાચી જગોએ એટલે ચિખર ઉપર બેઠો તો શું ગરૂડ જોવો એજ થશે કે શું. ૬

ગુણાસર્વત્રૂઝ્યંતે નમહત્યોપિસંપદ ॥

પૂર્ણદૂઃકિંતયાવયો નિષ્કલંકોયથાકુશઃ ॥૭॥

ટીકા.—યુજી બધે ઠકાણે પુલ્કાય છે તે સંપત્તી મોટી

હોય તો પણ તેને કોઈ પુણ્ય નથી. દ્વીતીયાનો ચંદ્ર જેમ
વંદ્ય છે તેમ પુનમનો પૂર્ણ ચંદ્ર વંદ્ય થશે કે શું. ૭

પરપ્રોક્તગુગોચરક્ત નિર્ગુણોપિગુણીભવેન્ ॥

ઈંદ્રોપિલઘુનાયાતિ સ્વયંપ્રગ્લ્યાતિતૈર્ગુણૈઃ ॥૮॥

ટીકા.—જે માણસનું બીજા માણસો વખાણ કરે તે
ગુણ વગરનો હોય તો પણ ગુણવાળો થાય છે. ને જે પો
તાના ગુણનું પોતેજ વર્ણન કરે છે તે ઈંદ્ર હોય તો પણ
લઘુત્વ પામે છે. ૮

વિવેકેનમનુપ્રાપ્ત ગુણાયાતિયનોક્તતામ્ ॥

સુતરાંગત્તમાભાતિ ચામીકરનીયોજીતમ્ ॥૯॥

ટીકા.—ગુણ પોતાની મજેજ મેટ થાય છે પણ જો તે
આ વિવેક માણસની પાસે જશે તો વધારે શાભશે. જેમકે
રત્ન પોતાની મજે શાભે છે ખરાં પણ જો સોનામાં બેસા-
ડ્યાં હોય તો વધારે શાભે છે. ૯

ગુણૈઃસર્વજનૂલ્યોપિ સીદત્યેકોનિરાશ્રયઃ॥

અનર્ધ્યમપિમાનિક્યં હેમાશ્રયમ્પેક્ષતે ॥૧૦॥

ટીકા.—ગુણવડે ધર જેવા છે તો પણ આશ્રય વગ
રનો એકલોજ છે તો તે દુઃખ પામશે. માણિક કીંમત વગર
નું છે તો પણ સોનાનો આશ્રય કરવાને ઇચ્છે છે. ને તે-
આ જેમ આશ્રય વગર શાભતા નથી. તેમ ગુણવાન
આશ્રય વગર શાભતાં નથી. ૧૦

અતિક્લશનયત્યર્થા ધર્મસ્વાતિક્રમેણતુ ॥

શત્રુણાંપ્રતિપાર્તેન તેર્થર્થામાભવંતુમે ॥૧૧॥

ટીકા.—બણા કહ્યો મળે એવા પૈસા તેમજ ધર્મનું ઉ-
હંધન કરીને મળે એવા પૈસા ને શત્રુને નમસ્કાર કરીને મ-
ળનાર પૈસા મારે નહીં જોઈએ. ૧૧

કિંતયાક્રિયતેલક્ષ્મ્યા માવધુરિવક્રેવલા ॥

યાતુવેદ્યેવસામાન્યા પથિકૈરપિપૂજ્યતે ॥૧૨॥

ટીકા.—લક્ષ્મી જે ઉપભોગ વગરનો કંપાની માફક સં-
રક્ષણ કરેલી હોય તેથી શું પણ સામાન્ય વેશ્યાની માફક
વટેમારગુ પણ જેલક્ષ્મીનો ઉપભોગ કરેતેજ લક્ષ્મીહિતમ. ૧૨

ધન્યદુર્જીવિનવ્યેષુ સ્ત્રીષુચાહારકર્મસુ ॥

અતૃપ્તાઃપ્રાણિનાઃસર્વે યાતાયાસ્યંતિયાંતિચ ॥૧૩॥

ટીકા.—ધાન્ય, જીવન તેમજ સ્ત્રી એટલાં વિશે અને
આહારને વિશે બધા પ્રાણીઓ અતૃપ્ત થઈને કેટલાં એક
ગયાં, કેટલાં એક જશે. ને કેટલાં એક જાય છે ને આવિશે
ગમે તેટલો ઉપભોગ કીધો હોય તો પણ કોઈ દહાડો તૃપ્તી
થવાની નથી. વારતે ડાહ્યા માણસોએ એટલાંનો ત્યાગ કર-
વા ને ધન્યનું બજન કરવું. ૧૩

ક્ષીયંતેસર્વદાનાની યજ્ઞહોમબલિક્રિયા ॥

નક્ષીયતેપાત્રદાન મૃધયંસર્વદેહિનામ ॥૧૪॥

ટીકા.—બધાં દાનો અને યજ્ઞદોષ કર્મો નાશ પામે છે
પણ સતપત્રે આપેલું દાન તે પ્રાણી માત્રને વિશે અબલ્ય
એ કોઈ દહાડો નાશ પામતાં નથી. ૧૪

તૃળંલઘુતૃણાતુલ્ય સ્તુલાદપિચયાચકઃ ॥

વાયુનાકિંનનીતોસૌ મામયંયાચયિષ્યતિ ॥૧૫॥

ટીકા.—ધાસ હલકું છે તેથી રે હલકું છે તેથી પણ માગનારો હલકો છે. એટલો હલકો છતાં પવન તેને કેમ ઉઠાવી નથી લઈ જતો એમ જો કોઈ પૂછશે તો યાચક બ્રહ્મા હલકો છે તે મારી પાસે પણ કુંઈ માગશે. એવી બીકથી પવન તેની તરફ જતો પણ નથી. ૧૫

વરંપ્રાણપરિત્યાગો મામાનપશ્ચિંહનમ્ ॥

પ્રાણત્યાગઃક્ષણંચૈવ માનભંગોદિનેદિને ॥૧૬॥

ટીકા.—અપમાનથી જીવવું તેના કરતાં મરવું એ સાફ છે મરવાથી એક ઘડી સુધી માનજ દુઃખ યામ છે. પણ અપમાન હમેશ દુઃખ આપે છે. ૧૬

પ્રિયવાક્યપ્રદાનેન સર્વેનુષ્યંતિજંતવઃ ॥

તસ્માદેવંચવન્તત્યં વચનેકિંદરિદ્ધતા ॥૧૭॥

ટીકા.—શુકું બોલવાથી બધાં પ્રાણીઓ સંતોષ પામેછે વાસ્તે બધાં માણસોને ગમે તેવું બોલવું જોઈએ. કઠોર બોલીને બીજાને અસંતોષી નહીં કરવું જોઈએ સાફ બોલવામાં આપણું શું ભય છે. ૧૭

સંસારકૂટવૃક્ષસ્ય દ્વેફલેશ્ચમૃતોપમે ॥

સુખાષિતંચસુસ્વાદૂઃ સંગતિઃસુજનેજને ॥૧૮॥

ટીકા.—આ સંસારરૂપી કડવા ગ્રાહતાં એ અમૃત જેવાં ફળોછે તે એક તો મીઠું બોલવું, બીજુ સગ્ગજનની સંગતી. ૧૮

જન્મજન્મન્યદંભસ્તં દાનમધ્યયનંતપઃ॥

તૈનૈવાભ્યાસયોગેન દેહેમભ્યસતેપૂનઃ ॥૧૯॥

(૯૭)

ટીકા.—જન્મ જન્મને વિશે જે દાન કે અધ્યયન કીધું હોય તેને યોજે કરીને બીજા જન્મજન્મને પરમેશ્વરનીશેવામળે છે પૂસ્તકેષુચ્ચવાવિદ્યા પરહસ્તેષુચ્છનમ્ ॥

ઉત્પન્નેષુચ્ચકાર્યેષુ નસાવિજ્ઞાનતદ્ધનમ્ ॥૨૦॥

ટીકા.—જે માણસની વિદ્યા પુસ્તકમાં છે એટલે પુસ્તક વગર આવડતી નથી. અને જે માણસનું ધન બીજાના હાથમાં છે તે માણસને કોઈ વખતે વિદ્યાનો અગર ધનનો ઉપયોગ કરવાની વખતે તેને નહીં મળે તો તે ધન તથા વિદ્યા તેનાં નથી. ૨૦

इति श्रीवृद्धचाणक्ये नितिग्रंथे शौडशोऽध्यायसमाप्त.

અધ્યાય ૧૭ માં.

पूस्तकेप्रत्ययाधीतं नाधीतंगुरुसंन्निधौ ॥

सभामध्येनशोभन्ते ज्ञातगर्भद्वस्त्रियः॥१॥

ટીકા.—જે માણસે ગુરુવગર પુસ્તકમાં જોધને અધ્યયન કીધું હોય તે અધ્યયન આર પાસેથી રહ્યો છે. ગર્ભ જે મને એવી સ્ત્રીઓની માફક શોભવું નથી. ૧

कृतेप्रतिकृतंकुर्या द्विसनेप्रतिद्विसनम् ॥

तत्रदोषानपत्तिं दुष्टेदुष्टंसमाचरेत् ॥२॥

ટીકા.—કોઈએ આપણું ખોટું કીધું હોય તો તેનું આપ-

છે ખોટું કરવું. જેણે આપણને માર્યા હોય તેને આપણે મારવું. જે કુષ્ટ માણસ હોય તેની જોડે આપણે પણ કુષ્ટ પાણીથી આગવું એ વ્યાય છે એમાં દોષ નથી. ૨

યદરંયદુરારાઘ્યં યચ્છદૂરેવ્યવસ્થિતમ્ ॥

તત્સર્વતપસાઘ્યં તત્તપોહિદૂરતિક્રમમ્ ॥૩॥

ટીકા.—જે વસ્તુ આવી છતાં તેનું આરાધન કીધું હોય તો પણ મળતી નથી તે વસ્તુ તપ વડે મળશે વારતે તપ ફરતી પ્રાક્રમ એટલે તેને ઓલંઘવાને કોઈ સમર્થ નથી. ૩

લોભશ્ચેદગુણંનકિંપિશુ નતાયદ્યસ્તિકિંપાતકૈઃ ॥

સત્યંચેતપસાચકિંશુ ચિમ્નોયસ્યાસ્તિતીર્થેનકિં ॥

સૌજન્યંયદિકિંગુણૈઃ સુમહિમાયદ્યસ્તિકિંમઢનૈઃ ॥

સદ્વિદ્યાયદિકિંધનૈર પયશોયદ્યસ્તિકિંમૃત્યુના ॥૪॥

ટીકા.—જે માણસને લોભ છે ને તે ત્રિષય છોડી દીધાથી શું થવાનું છે. જે માણસને ખીજનું છીદ્ર જોઈને લોકમાં પ્રસિદ્ધ કરવાને અભ્યાસ છે તેમને ખીજ પાતકથી શુ થવાનું છે. પાતકથી જે ગતી તેને મળવાની તે તેને આથી મળેછેજ. જેને સાચું બોલવાનો નીયમ છે તેને તપથી શું થવાનું છે. સત્યથીજ તેને તપનું ફળ મળે છે. મન જો પવિત્ર છે તો તીરથ જાત્રા કરીને શું મળવાનું છે. તેને શુદ્ધ અંતઃકરણથી સમ્રાજા તીર્થનું ફળ મળે છે. બલ-મણસાઈ છે તો ખીજ ગુણોથી તેને શું થવાનું છે. જે લોકમાં મોટાઈ છે તો મંડન એટલે સારાં કપડાં, ઘરેણાં ગાંઠાંથી તેને કાંઈજ થવાનું નથી સારી વિદ્યા છે તો ધનનો

કાંઈજ ઉપયોગ નથી. કેમકે ધનથી જે મળવાનું તે વિદ્યા-
થી તેને મળે છે. લોકમાં અપકિર્તિ છે તો મહાંયો તેને શું
વધારે મળવાનું છે. કેમકે મૃત્યુંથી મળનાર જે સત્ય તે
તેને અપકિર્તિથી મળેછેજ. ૪

પિતારત્નકર્મેયસ્ય લક્ષ્મીયસ્યસહોદરિ ॥

શાંભોમીક્ષાટનંકુર્યાત નાદત્તમુપતિપતિ ॥૫॥

ટીકા.—રત્નાકર એટલે સમુદ્ર જેનો બાપ છે ને લક્ષ્મી
જેની બહેન છે એવો શંખ દરરોજ લોકોને ધેર ભીક્ષા મા-
ગવા બધ છે વાસ્તે પેહેલાં જન્મમાં આપ્યા વગર બીજો
જન્મ કાંઈ મળવાનું નથી. ૫

અશક્તસ્તુભવેત્સાધુ વ્રત્તચારીચનિર્ધનઃ ॥

વ્યાધિદોષેવમક્તશ્ચ વૃદ્ધાનારીપતિવ્રતા ॥૬॥

ટીકા.—અશક્ત એટલે સંસારમાંના કોઈ પણ ઉદ્યોગ
કરવાને જે સમર્થ નથી તે સાધુ થાય છે. નિર્ધન તે વિષય
ભાગ છોડી દે છે. જેને વ્યાધી થયો હોય તે દેવ ભક્ત થા-
ય છે. ને જે જવાનીમાં બીભૃચારીણી ગ્રી હોય છે તે
ધરડી થાય છે તારે પતિવ્રતાના જેવા ધર્મ પાળે છે. ૬

નાભોદકસપેદાનં નતિથિર્દ્વાદશીસમા ॥

નગાયત્રયાઃપરોમંત્રો નમાતુઃપરદૈવતમ ॥૭॥

ટીકા.—અબ અને પાણી એના દાન વગરે બીજું કંઈ
મોટું દાન નથી. બારસ ઝીંબી બીજી સારી તીથી નથી. આ-
યત્રી વગર બીજો મંત્ર નથી. ને મા વગર બીજું દૈવન નથી. ૭

તક્ષકસ્યવિપદંતે યક્ષીકાયાવિપંશિરઃ ॥

દૃશ્વિકસ્યવિપંપુચ્છં સર્વાંગેદૂર્જનોવિષ્ ॥૮॥

ટીકા.—સાપના દાંત વિશે વિષ રહેછે. માંખીઓના માથા વિશે વિષ રહેછે. તેમજ વીંછીની પુંછડીમાં વિષ રહે છે. ને દુર્જનનાતો બધા શરીરમાં વિષ હોયછે. ૮

પતેરાજાંચિનાનારી ઉપોપ્યવ્રતચારિણી ॥

આવુષ્પંહરતેભર્તુઃ સ્નાનારીનરકંવ્રજેત ॥૯॥

ટીકા.—પતિની આજ્ઞા વગર જે સ્ત્રી અપાસ કરીને વ્રતનું આચર્યું કરેછે. તેના વરના આવદાનું હરણુ કરેછે. ને પોતે પણ નરકમાં જાયછે. ૯

નદામૈશ્વર્યતેનારી નોપદાસશતૈરપિ ॥

મતીર્યસેવણાતદ્વત ભર્તુઃપાદોદકૈર્યથા ॥૧૦॥

ટીકા.—જે સ્ત્રી પોતાના વરના પગ પગાળીને તે પાણી પીને પવિત્ર થાયછે. તેટલી તીર્થ, દાન, અપાસ વગેરે કરવાથી થતી નથી. ૧૦

પાદશેષંપીતશેષં સંધ્યાશેષંતથૈવચ ॥

શ્વાનમુત્રસમંતોયં પીત્વાચ્ચાંદ્રાવર્ણચરેત ॥૧૧॥

ટીકા.—પગહોઠને રહેલું તેમજ પીધાપછી રહેલું ને સંધ્યા કરીને રહેલું પાણી કૂતરાના મુત્ર જેવુંછે. ને તે જ પીશે તે કોઈ દાહાડો શુદ્ધ થવાનો નથી. ૧૧

દાનેનપાણિર્નતુકંક્રગેન સ્નાનેનશુદ્ધિર્નતુચંદનેન ॥

માનેનતૃપ્તિર્નતુભોજનેન જ્ઞાનેનમુક્તિર્નતુમુહનેન ॥૧૨॥

ટીકા.—માણસને જે વખતે પૈસા મળેછે તે વખતે તે
જો દાન કરેતો તેનો હાથ શાભેછે. ને જો દાન નહી કરે
ને મોટાં ઘરેણાં કંગપણ વગેરે ધાણે તોપણ શાભતો નથી.
દેહની શુદ્ધિનાવાથીજ છે નેજ્યાકારે સારાચંદનનો લેપ કરીને
બિંસે તો તે શુદ્ધ થવાનો નથી. આદરસત્કારથી જેટલી તૃપ્તી
ધાયછે તેટલી ભાજનથી સારા માણસની થતી નથી. ને
જ્ઞાનથી જેમ શુક્તિ મળેછે તેમ મુંડત આદી કરીને પ્રાય-
શ્ચિતથી થતી નથી.

નાપિકત્યગૃહેક્ષૌરં પાષાણેયંધલેપનમ ॥

આત્મરૂપંજલેપદ્યન શક્રદ્યાપિશ્ચિયંહરેત ॥૧૩॥

ટીકા.—હજામને ઘેર હજામત કરાવી હોયતો, ને આર-
શિયા ઉપરથીજ ટીલું કીધું હોય તો, ને પાણીમાં આપણું
સ્વરૂપનેયું હોયતો ઇંદ્રની પણ લક્ષ્મી જતી રહેછે. પછી
માણસની જશે એમાં શું આશ્ચર્ય. ૧૩

સયપ્રજ્ઞાહરાતુંડી સયઃપ્રજ્ઞાકરીવચ્ચા

સયઃશક્તિહરાનારી સયઃશક્તિકરંપયઃ ॥૧૪॥

ટીકા.—તુંડી એટલે ગજોડાં આધાં હોયતો તત્કાળ મા-
ણસની બુદ્ધિને હરણ કરેછે ને વચ્ચા એટલે વચ્ચિંડ આધું
હોયતો તત્કાળ બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરેછે. તેમજ સ્ત્રી માણસની
શક્તિને હરણ કરેછે ને કુધ શક્તિને ઉત્પન્ન કરેછે ૧૪

પમેપકારણંયેષાં જાગર્તિત્હદયેસતામ ॥

નસ્યંતિષ્ઠિપદસ્તેષાં સંપદસ્તુઃપદેપદે ॥૧૫॥

ટીકા.—જે સાધુના મનમાં હૃદયે પરીપકાર જાગે છે એટલે તેઓ પરીપકાર કરે છે તેમના બધી વિપત્તી જતી રહે છે ને તેઓ જ્યાં જશે ત્યાં તેને સંપત્તીજ મળશે. ૧૫

યદિરામાયદિચરમાયદિ તનયોવિનયગુણોપેતઃ॥

તનયેતનયોત્સતિઃસૂચર નગરેકિમાધિક્યમ ॥ ૧૬

ટીકા.—આ લોકમાં જે માણસના સ્ત્રી ઉત્તમ છે તેમ જ તેની પાસે પૈસા છે. ને પુત્ર વિનયાદી ગુણથી બરેલાં છે. ને તેમને છોકરાં થાય છે તો તેને ઇંદ્રલોકમાં શું વધારે છે. કંઈ જ નથી. ૧૬

આહારનિદ્રાભયમૈથુનાનો સમાનોચૈતાનીનૃણાંપશુ
નામ ॥ જ્ઞાનનરાણામધિકોવિશેષો જ્ઞાનનહીનાપશુ
ભિઃસમાનાઃ ॥ ૧૭ ॥

ટીકા.—આહાર (ખાવું) નિદ્રા, ભય, મૈથુન આ ચાર માણસને અને જનાવરને સરખાવે છે. તેમને વિષય સુખ વિશે જ્ઞાન છે એટલું જ માત્ર વધારે સમજવું. જે માણસને જ્ઞાન નથી તે પશુ જેવા સમજવા. ૧૭

જ્ઞાનાર્થિનોમધુકરાયદિકર્ણ તાલૈદૂરીકૃતાઃકરિત્રે
જમદાધ્યાપુદ્ગા ॥ તસ્યૈવગંઢપૂગમંડનહા નિરેશંભૃગાઃ
પુનર્ધીકચપદ્મવનેવસંતિ ॥ ૧૮ ॥

ટીકા.—હૃદયે કમળના કુલથી કુલેના વનમાં રહેનારો બમરો ઘનો દકની ધરજાથી હાથી પાસે આવે ને હાથી

પોતાના કાનવડે તેમને ઢાડાડી મુંકે તો હાથીના ગંડરથળની શાભા જાયછે બાકી બમરી તો પાછો વનમાં જઈને કમળનું સેવન કરેછે. તેમજ ધનવાનને ઘેર જો કોઈ યાત્રક આવ્યો હોયતો તેનો તેણે ધિક્કાર નહીં કરવો જોઈએ ને જો ધિક્કાર કર્યો તો તેની લક્ષ્મીનો નાશ થશે. ને યાત્રક તો બીજાને ઘેર જઈને પૈસા મળવશે. ૧૮

રાજાવૈશ્યાવમોઽગ્નિ સ્તરકરોવાલયાચકો ॥

પરદુર્લભજાનંતિ અષ્ટમોગ્રામકંટકઃ ॥૧૯॥

રાજા, વૈશ્યા, જમ, અગ્નિ, ચોર, છોકરું, યાત્રક એ સાત અને ગ્રામ કંટક એટલે કંઈ ન જતાં પોતાના ગામમાં રહીને અને લોકોને પીડા કરીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવનારો એ આઠ જમ્બુ બીજાની દયા જાણતા નથી. પોતાનું જ કામ કરેછે. ૧૯

અથઃપદ્મસિકિંબાલે પતિતંતત્ત્વકિંભુવિ ॥

રેરેદુર્લભજાનાંસિ મતંતારુણ્યમૌક્તિકં ॥૨૦॥

ટીકા.—કોઈ એક જુવાન સ્ત્રી પોતાના રતન (પ્રાણપો) તરફ જોતી જોતી રરતે જતી હતી. તેને જોઈને કોઈએક પુરુષ પુછેછે કે હે સદુભારી તું નીચું શું જુએછે તારું કંઈ ખોવાયું છે કે શું એમ તેનું બાલબું સાંભળીને પેલી બોલે છે. હે મૂર્ખ તું કેમ જાણતો નથી મારું જુવાની રૂપી મોતી ખોવાયું છે તે જોઈધું; સમજ્યો. ૨૦

વ્યાલાશ્રયાપિવિફલાપિસકંટકા પિવક્રાપિપંકિલ

ભવાપિદૂરાસદાપી ॥ ગંધેનયંધુરસકેતકિસર્વજંતોરે
કોગુણઃસ્વલુનિહંતિસમ્પ્રસ્તદોષાન ॥૨૧॥

ટીકા.—હે કેતકી (કેવડાનું ઝાડ) જો કે તું સાપને આ-
શરો આપેછે કૃષ્ણ વગરની છું, કાંટાવાળી છું. વાંકી ચુંકી છું
ને કાદવવાળી જગામાં ઉત્પન્ન થાયછે ને તું મળવાને પણ
અશક્ય છું પણ તારામાં સુગંધ એ ગુણુછે તેથી લોકો
તને લાખો ઘણી ખારી ગણીને ભાઈના માફક પાસે રાખે
છે વારતે માણસમાં એક ગુણ હોયતો તે બીજા દોષોને
આધા કરેછે. ૨૧

इति श्रीवृद्धचाणख्ये नीतिग्रंथे २१मोऽध्याय समाप्तः।

જાહેર ખબર.

- આ ચોપડી નાચે લખેલે કેકણે વચાથી મળશે.
- નડીઆદ—કાગદી સાદકભાઈ ચોપડી વચનાર.
- સવુણમાં—જુકસેલર લલુ જાભાઈ.
- વડોદરા—જુકસેલર દસરથ રાગોભા દા. રાવપરામાં.
- વલસાડ—જુકસેલર દવારકાંદાસ પરબુદાસ.
- સુરતમાં—મહેતાજી ફકીરભાઈ કાચીદાસ, જુકસેલર કીકા
ભાઈ પરબુદાસ, મંગેરજી જમસેદજી, કરેસન-
દાસ નરેણુદાસ, લલુભાઈ જમનાદાસ, વીમુ-
વનદાસ ગોપાળદાસ.
- મુંમઈ—જુકસેલર સખારામ ભીકશેક, બાળકૃષ્ણ લ-
ક્ષમણ, ભીમશી માણેક, દામોદર હથિર.
- વીરમગામ—જુકસેલર બીખા નથુભાઈ, મુળશંકર હથિર.
- વહવાણુ—જુકસેલર પ્રાણશંકર રામજી, રાંભા નાંનજી.
- લીંમડી—જુકસેલર જગન સંગજી.
- ધાંગધરા—જુકસેલર નરેશી જીવા ફકર.
- સામટી લેવી હોપ તેમણે પોમ્ટપેડ કાગળ લખી
જુજાસો કરેલા. નાટપેડ કાગળ લીધામાં આવશે નહીં.
- જુકસેલર જગજીવનદાસ દલપતરામ.
- દા. અમદાવાદમાં બાલિદતની હવેલીમાં.

